

Adresa redakce: Celetná 20, 116 42 Praha 1

e-mail: ppp@ff.cuni.cz

Adresa pro korespondenci: Filozofická fakulta UK, nám. J. Palacha 2, 116 38 Praha 1

2 / 2017

PSYCHOLOGIE pro PRAXI

<http://www.karolinum.cz/journals/psychologie-pro-praxi>

© Univerzita Karlova, 2018

ISSN 1803-8670 (Print)

ISSN 2336-6486 (Online)

OBSAH

Editorial	7
1. Úvod do analýzy relačních maticových dat pomocí metody Modelu sociálních vztahů (Social relation modes – SRM) – E. H ö s c h l o v á	11
2. Kvalita života dětí a dospívajících po léčbě onkologického onemocnění – porovnání s pohledem jejich rodičů – T. B l a ž k o v á, M. B l a t n ý, T. K e p á k, M. J e l í n e k, V. K o u t n á	25
3. Ztracena v Praze: postoje kolemjdoucích k osobě muslimského vyznání – K. S m u ž a n i c a, K. S t o j a n o v á	43
4. Nutnost chránit soukromí aneb ničivý dopad internetu po tragických událostech na rodinu a pozůstalé – L. V l á š k o v á	59
Recenze	77

CONTENT

Editorial	7
1. Introduction to relational matrix data analysis using the Social Relations Model (SRM) – E. H ö s c h l o v á	11
2. Quality of life of children and adolescents after treatment of oncological illness – comparison with their parents' view – T. B l a ž k o v á, M. B l a t n ý, T. K e p á k, M. J e l í n e k, V. K o u t n á	25
3. Lost in Prague: the attitudes of passers-by to a person of Muslim religion – K. S m u ž a n i c a, K. S t o j a n o v á	43
4. The Necessity of the Protection of the Privacy or Devastating Impact of the Internet in the Tragic Events to the Family and Bereaved – L. V l á š k o v á	59
Review	77

EDITORIAL

Vážené čtenářky, vážení čtenáři,

editorial do aktuálního čísla periodika *Psychologii pro praxi* je věnován vzpomínce na emeritního profesora Univerzity Karlovy Jaromíra Janouška, který nás opustil v říjnu minulého roku. Nejprve mi dovoluňte připomenout jeho zajímavou a mimořádnou cestu životem a pak i to, jak on sám reflektoval spolupráci s významnými psychology, což jen potvrzuje to, co je o něm řečeno dále. Nepřestávám na něj myslet a s úctou vzpomínat, jak moudrý, laskavý a skromný člověk to byl, co všechno udělal nejen pro Katedru psychologie FF UK, ale i pro celou československou a později českou psychologii.

Prof. PhDr. Jaromír Janoušek, DrSc., emeritní profesor Univerzity Karlovy, přední český psycholog, významná osobnost s domácím i mezinárodním respektem, který se ve své vědecké i pedagogické práci zaměřil na obecnou a sociální psychologii. Jeho působení v těchto oborech vycházelo z širokých a hlubokých znalostí psychologických a filozofických otázek, ze spolupráce se světově uznávanými odborníky. Výjimečná erudice profesora Jaromíra Janouška se odrazila v tom nejlepší světlo v obsahu vědecké i pedagogické činnosti a zároveň v jeho aktivitách organizačně institucionálních.

Jaromír Janoušek se narodil 19. 3. 1931 v Polici nad Metují. Rané dětství prožil v Chotěboři, potom žil s rodiči a sestrou v Hradci Králové, kde absolvoval reálné gymnázium. Od roku 1950 studoval v Praze na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy obory filozofie a psychologii a setkával se s významnými osobnostmi tehdejší české psychologie. Aspiranturu dokončil roku 1957 na Lomonosovově univerzitě v Moskvě, kde mu byl školitelem světově proslulý neurofyziolog A. R. Lurija.

Možná, že není všeobecně známo, že to byl právě Jaromír Janoušek, kdo se zasadil o zavedení předmětu sociální psychologie na vysokých školách pro studenty oboru psychologie. V tehdejší Československu se spolu s A. Jurovským zasloužil o prosazení sociální psychologie jako disciplíny důležité pro vysvětlení fungování lidské psychiky a poukázal na metodologickou nezbytnost zkoumat otázky sociální determinace psychiky.

Jeho pracovní aktivity byly spojeny s FF UK, s Pedagogickým ústavem J. A. Komenského ČSAV, spolupodílel se na založení Psychologického ústavu ČSAV. V letech 1981–1990 byl vedoucím katedry psychologie FF UK. Podařilo se mu spojit rozříštěné a odborně úzce zaměřené členy do jednoho funkčního celku. Vždy dbal o to, aby katedra vedle pedagogické činnosti byla zapojena do vědecko-výzkumných úkolů. Na všech pracovištích, která vedl, dokázal kolem sebe vytvořit tým, který řešil zásadní otázky sociální

psychologie (např. socializace, sociální motivace, společná činnost, skupinové řešení problémů).

Roku 1990 prof. Janoušek odjel na roční fellowship do USA, kde se ve Stanfordu stal členem výzkumného týmu prestižního Centra pro pokročilá studia v sociálních a behaviorálních vědách, které se soustřeďuje na přední světové myslitele.

Mezinárodního uznání profesor J. Janoušek dosáhl už za úsilí o propojení severoamerické, západoevropské a východoevropské sociální psychologie. V říjnu 1968 dokázal v Praze zorganizovat konferenci zástupců těchto částí světa. Toto odborné setkání bylo mocným stimulem pro rozvoj sociální psychologie v Československu. Roli prostředníka mezi východní a západní sociální psychologií J. Janoušek plnil následující dlouhá léta.

Odborně u profesora Janouška nejprve dominovala obecná psychologie poznávacích procesů. Později se stala těžištěm jeho práce sociální psychologie, avšak jeho celoživotním výzkumným tématem byla komunikace. V r. 1968 publikoval práci *Sociální komunikace*, jež je dosud chápána za přelomovou ve výkladu tohoto sociálně psychologického tématu. S kolektivem autorů připravil jednu z prvních původních učebnic sociální psychologie (1988) a vůbec první učebnici metod sociální psychologie u nás (1986). Jeho publikace *Psychologické základy verbální komunikace* (2015) je mimořádná svým širokým záběrem, interdisciplinárním přístupem i cílem osvětlit komplexně verbální komunikaci, ale též proniknout skrze ni k podstatě fungování lidské psychiky. Byla oceněna rektorem UK a setkala se s mimořádným ohlasem u nás i v zahraničí.

Studenti i spolupracovníci prof. J. Janouška se shodují v tom, že kromě vysoké odborné úrovně, která byla typická pro jeho práci, byla pro něho příznačná neutuchající ochota pomáhat – studentům, mladším kolegům i spolupracovníkům, s nimiž kdy přišel do styku. Přípomínky k odborné činnosti druhých byly vždy věcně, laskavě předkládané a stimuluující k další práci. Vychoval mnoho generací psychologů a ovlivnil zásadním způsobem vývoj psychologických disciplín nejen v ČR, na Slovensku, ale jeho význam přesahuje do světového kontextu.

Ostatně to je právě zřejmé ze vzpomínek profesora Janouška, z nichž některé si dovoluji vybrat. Pokud se chcete seznámit s celým textem, a stojí to za to, zalistujte v E-psychologii: Janoušek, J. (2012). O mých zahraničních učitelích a co jsem se od nich dověděl. *E-psychologie* [online], 6 (4), 42–49. ISSN 1802-8853. Dostupný z [www: http://e-psychologie.eu/pdf/janousek.pdf](http://e-psychologie.eu/pdf/janousek.pdf)

Nejprve pochopitelně vzpomíná na **A. R. Luriju** (1902–1977), na svého školitele a uznávaného psychologa a neuropsychologa v Rusku i v zahraničí. Zmiňuje, že se „Lurijovi podařilo asi nejvíce ze všech předních ruských psychologů v té době rozvíjet spolupráci se zahraničím, jak se Západní Evropou, tak se Spojenými státy americkými, a často i přátelské vztahy s představiteli psychologie v těch zemích... Velký význam mělo pro Lurijovu další práci setkání se L. S. Vygotským v roce 1924 a další spolupráce s ním až do úmrtí Vygotského v roce 1934. Lurija navštívil s Vygotským ke konci dvacátých let západoevropská pracoviště a zúčastnil se s ním mezinárodního psychologického kongresu v New Haven v USA... Mezinárodní ohlas získala Lurijova publikace *Povaha vnitřních konfliktů*, vydaná v roce 1931 rovněž ve Spojených státech. Jsou zde mimo jiné vloženy výzkumy motorické funkce jako projevu skryté individuální psychodynamiky. Výsledky těchto výzkumů jsou uznávány jako první východiska pro později v zahraničí zkonstruovaný detektor lži... Impulzem ze spolupráce s Vygotským bylo provedení Lurijova rozsáhlého výzkumu ve Střední Asii... Výsledky zůstaly v Lurijově archivu nepublikovány až do roku

1974. Často jsme spolu hovořili o možnostech jejich publikace. Byl to jeden z významných podnětů pro mou pozdější činnost v oblasti sociální psychologie. K publikaci došlo v roce 1974 pod názvem O historickém vývoji poznávacích procesů.“

Častým konzultantem J. Janouška v průběhu jeho aspirantury v Moskvě byl **A. N. Leont'jev** (1903–1979). Jejich kontakty byly nejspíše dosti intenzivní: „Leont'jevovy začátky systematické psychologické činnosti vycházejí ze spolupráce s Vygotským a Lurijou. Vygotským byli Lurija i Leont'jev silně ovlivněni... Leont'jev začínal jako klasický experimentátor, sám si také konstruoval laboratorní zařízení. V roce 1931 vyšla jeho monografie Vývoj paměti, ke které napsal předmluvu Vygotskij... Po válce byl jedním z nejvýznamnějších představitelů tehdejší sovětské psychologie. Jako rozený diplomat byl spolu s Lurijou iniciátorem a hlavním organizátorem Mezinárodního psychologického kongresu v Moskvě v roce 1966... Určitou závěrečnou bilanci představuje jeho kniha Činnost, vědomí, osobnost, která vyšla rusky v roce 1975 (český překlad v roce 1978, v USA také v roce 1978 pod názvem Activity, consciousness and personality).“

„**S. L. Rubiňštejn** (1889–1960) patřil k těm ruským psychologům, které jsem si velmi přál osobně poznat již před svou cestou do Moskvy. Nejprve to bylo dost obtížné. Účastnil jsem se jeho seminářů ve Filozofickém ústavu Akademie věd, kde vedl tehdy oddělení psychologie, a svými vystoupeními na seminářích jsem na sebe upozornil. Později byl oponentem mé kandidátské práce, přes svou rigoróznost ji posoudil příznivě a posílal mně po mém návratu domů své nové publikace. Měl jsem přátelské vztahy s jeho přímými moskevskými žáky... U Rubiňštejna jsem se poučil o hluboké souvislosti psychologie a filozofie. Dále jsem u něho v jeho vystoupeních našel potvrzení a konkretizaci svého odhadu velkého významu analýzy a syntézy pro dynamiku poznávacích procesů.“

S dalšími zahraničními učiteli měl J. Janoušek možnost bezprostředního pracovního styku spíše jen v krátkých obdobích. „Nejbližším věkově a územně byl **H. Hiebsch** (1922–1990), který se narodil v naší republice... Hans byl jedním z odvážných průkopníků sociální psychologie v tehdejších socialistických zemích. ... Poučil jsem se od něj o začátcích sociální psychologie v Německu v podobě Völkerpsychologie, zvláště u W. Wundta. Rovněž byl mým učitelem v některých otázkách sociálně psychologické metodologie.“

Západní sociální psychologii v celé šíři J. Janouškovi otevřel **H. Tajfel** (1919–1982). „Působil tehdy na University of Bristol, kde vedl oddělení experimentální psychologie... Dlouhodobější pobyt v Bristolu na jeho pozvání jsem tehdy bohužel nemohl realizovat, ale setkával jsem se s ním mnohokrát, protože jsme dlouhodobě spolupracovali. Nejprve v Praze, kam přijel v roce 1965 vyjednávat kontakty s naší sociální psychologií, dále v Moskvě v roce 1966 na Mezinárodním psychologickém kongresu a v roce 1967 ve Vídni, kde spoluorganizátorem prvního setkání East – West sociálních psychologů. Následovalo setkání v Praze v roce 1968, kde mně totiž kolegové pomohli zorganizovat první East-West sociálně psychologickou konferenci v tehdejších socialistických zemích... U Tajfela jsem se poučil o jeho zajímavých experimentech týkajících se vztahů jedince s vlastní skupinou a s jinými skupinami. Pro mne nová byla rovněž jeho teorie sociální identity a meziskupinových vztahů včetně kategorizace různých druhů skupin.“

Dále profesor J. Janoušek zmiňuje **L. Festingera** (1919–1989), který byl jedním z předních sociálních psychologů v celosvětovém měřítku. „Výsledkem spolupráce s Festingerem bylo především podstatné rozšíření mých sociálně psychologických znalostí a uvádění Festingerových výzkumů v mých publikacích. Dále to byla spolupráce na zmiňovaných vědeckoorganizačních aktivitách. Následující spolupráce v Transnational

Social Psychology Committee byla bohužel omezena většinou jen na korespondenci pro nemožnost vycestovat na příslušná jednání.“

H. Kelley (1921–2003) „*byl vynikající sociální psycholog s velkým smyslem pro pomoc mladým a pro spolupráci s kolegy. Za války pracoval v psychologické službě v armádním letectvu. Vybíjel zde výběrové testy a zkoumal výkon členů leteckých posádek... H. Kelley byl spolu s J. Thibautem autorem teorie vzájemné závislosti založené na sociální výměně. Sám významně přispěl k atribuční teorii a zejména rozpracoval původní vlivnou teorii blízkých vztahů... O teorii sociální výměny jsme dost diskutovali, zdálo se mně, že trochu opomíjí rozmanitost vzájemné závislosti.“*

O D. T. Campbellovi (1916–1996) J. Janoušek píše, že měl velmi široký vědecký záběh, zahrnující kromě psychologie také sociologii, antropologii, biologii a filozofii. „*Ve všech zvolených oblastech uplatnil své pronikavé tvůrčí myšlení. Do těchto oblastí patřila metodologie společenských věd, kde rozvinul nové metody v měření, experimentálních projektech a aplikovaném výzkumu. Dalšími oblastmi byla vývojová epistemologie, etnocentrismus a koncepce žádoucí společnosti. K rysům žádoucí společnosti patřily podle něho reformy podložené přesným experimentováním, ale také čestnost, sebekritičnost, nedogmatičnost, vědeckost, decentralizace, vnímavost vůči potřebám lidí. D. Campbell byl ve své době velmi ceněn, v roce 1975 byl například prezidentem Americké psychologické asociace. Bylo by velmi žádoucí, aby jeho průkopnickým idejím byla věnována pozornost i dnes.“*

Neutuchající zájem o poznatky a inspiraci po celou dobu vědecko-výzkumné, pedagogické i organizační činnosti v oblasti sociální a obecné psychologie byly pro J. Janouška příznačné a neobyčejně přínosné. Dokázal v odborné i lidské rovině efektivně reflektovat vše, co mu tito skvělí mužové psychologického poznání nabízeli a zároveň k tomu nemalou mírou přispět.

Nepochybuji o tom, že psychologie byla profesorovi J. Janouškovi způsobem poznávání světa i života, byla jeho největším koníčkem. Ale také vím a chci závěrem připomenout, jak pro něj bylo důležité rodinné zázemí, jak upřímně prožíval radosti i starosti svých nejbližších. Ocenit lze jeho *hluboce lidský přístup i vysoce odborný přínos – na jeho dílo budou odkazovat a jeho myšlenky citovat další generace psychologů.*

Praha, duben 2018
doc. PhDr. Ilona Gillernová, CSc.
Předsedkyně redakční rady PpP

ÚVOD DO ANALÝZY RELAČNÍCH MATICOVÝCH DAT POMOCÍ METODY MODELU SOCIÁLNÍCH VZTAHŮ (SOCIAL RELATION MODEL – SRM)

EVA HÖSCHLOVÁ

V psychologii, zejména té sociální, se často setkáváme se situacemi, kdy se lidé hodnotí a posuzují navzájem, nebo kdy jedna skupina osob hodnotí další skupinu. V případě kvantifikace takovýchto vzájemných percepcí pracujeme s maticovými relačními daty, jejichž statistické vyhodnocení je značně komplikované. Za účelem podrobné analýzy vzájemných hodnocení vytvořil Kenny (1994) metodologický přístup nazývaný Model sociálních vztahů (Social Relational Model – SRM). Vzhledem k tomu, že se zatím u nás nejedná o obecně známou metodu analýzy dat, a přitom by mohla najít využití v celé řadě oblastí výzkumu psychologie, tento článek ji alespoň ve stručnosti představí a odkáže na další důležité a užitečné zdroje. Kromě základních charakteristik a hlavních sledovaných efektů bude uveden také konkrétní příklad využití metody v oblasti analýzy skupinové komunikace (frekvence a kvalita). Závěrem budou uvažovány oblasti, kde by SRM přístup mohl být uplatněn.

Klíčová slova: komunikace, sociální percepce, sociální vztahy, SRM, vzájemná hodnocení
<https://doi.org/10.14712/23366486.2018.1>

Úvod

O matematické zachycení a statistické zpracování dat pocházejících ze vzájemného hodnocení se v psychologii nejvíce zajímal obor psychometrie, kde se shoda posuzovatelů řeší jako jeden ze způsobů kontroly reliability. Dostatečně obecný a matematicky robustní model, který je schopen tento typ ověřování spolehlivosti zachytit, představuje teorie zobecnitelnosti (Cronbach, Nageswari & Gleser, 1963). Při aplikaci na oblast vzájemných hodnocení ve skupině lidí je jejím cílem zjistit, jak konzistentně jsou jednotliví členové skupiny hodnoceni ostatními a naopak jak konzistentně oni sami ostatní členy skupiny hodnotí. Konzistence je nicméně spolehlivým znakem kvality hodnocení pouze v případě, kdy všichni hodnotitelé posuzují tu samou věc.

Pokud skupina posuzovatelů hodnotí u daného člověka určitý výkon či nějakou kompetenci, např. jeho úroveň prezentačních dovedností, kvalitu provedení určitého úkonu, úroveň znalostí při zkoušce apod., pak by mezi jejich názory měla panovat shoda. Když tomu tak není, máme oprávněnou obavu o spolehlivost neboli reliabilitu takovýchto hodnocení. Ne vždy je ale takto zjišťovaná nízká konzistence v rozporu s kvalitou či spolehlivostí. Vezměme si třeba hodnocení vzájemných sympatií, nebo třeba kvality vzájemné komunikace. Hodnotitelé zde totiž ani při hodnocení stejné osoby neposuzují to samé.

Každý reflektuje vztahovou záležitost s danou osobou. Případná nízká konzistence mezi hodnoceními zde může být spíše než projevem nízké spolehlivosti, projevem vztahového aspektu, tedy toho, že každá vazba mezi dvojicí lidí ve skupině je unikátní.

Faktorů, které hrají roli při formování variability hodnocení na straně posuzovatele, existuje celá řada. Ve studiích věnovaných vzájemnému ratingu byl zjištěn intervenující vliv vzájemné podobnosti sledovaných osob (May, Gueldenzoph, 2006), sebe-důvěry (Duffy, Shaw & Stark, 2000), in-group/out-group efektu (Gomez, Kirkman & Shapiro, 2000), osobního postoje k procesu hodnocení (Fedor, Bettenhausen & Davis, 1999) či svědomitosti (Tziner, Murphy & Cleveland, 2002). Mnozí z výše uvedených autorů tento vliv nazývají chybou (bias). Důležité ale je nejdříve posoudit, co je obsahem onoho hodnocení. Pokud jsou to osobnostní vlastnosti druhé osoby, nebo její kompetence (tak jako to bylo ve studiích citovaných výše), pak je výraz „chyba (bias)“ pravděpodobně na místě. Pokud je ale obsahem hodnocení např. spokojenost s průběhem vzájemné spolupráce, vzájemné sympatie, či již zmíněná kvalita komunikace, pak se můžeme bavit o proměnných, která takováto hodnocení ovlivňují, nikoli o chybě jako takové.

A právě takto nezaújatě nahlíží na proces hodnocení model sociálních vztahů SRM (Kenny, 1994). Jeho smyslem není prosté posuzování konzistence a spolehlivosti. Místo toho se zabývá především analýzou původu zjištěné variability vzájemného hodnocení. Určuje, do jaké míry je jejím zdrojem posuzovatel, do jaké míry posuzovaný a do jaké míry se na ní podílí unikátní vztah těchto dvou osob. Analýza SRM vznikla v rámci sociální psychologie jako přístup ke zpracování dat z výzkumů vzájemné sociální percepce.

Stručné představení metody SRM

Model sociálních vztahů (Social Relation Model, zkr. SRM) je založen na analýze mezilidského vnímání či sociálního chování v rámci dyád a potažmo celých skupin (Back, Kenny, 2010; Kenny, Kashy & Cook, 2006). Dva lidé v rámci dyadického měření jsou obvykle označováni jako jednatel (actor) a jeho partner (partner). Jednatel je ten, kdo poskytuje vstup pro měření, a partner je osoba, které je tento vstup určen. Vstupem může být jakýkoli pozorovatelný akt chování (např. počet pozitivních či negativních emocí vyjádřených při kontaktu s partnerem, intenzita agresivních projevů vůči druhému apod.), nebo vyjádřený postoj ke druhé osobě a její vnímání (např. to, jak je sympatická či nesympatická, jaký dělá dojem, jaké vlastnosti jí přisuzují atd.). Původ modelu sociálních vztahů (SRM) je právě ve studiích zaměřených na sociální vnímání. Tam se pro členy dyády někdy používají také pojmy vnímající (perceiver) a vnímaný (perceived nebo target). V této podobě je také původně představil autor SRM Kenny (1994), i ten ale postupně přešel k pojmům actor a partner. V situacích, kde se lidé, resp. členové skupiny hodnotí vzájemně, se také dá použít terminologie hodnotitel (jakožto actor) a hodnocený (jakožto target). V terminologii SRM se tomuto typu vstupních dat, kdy každý hodnotí každého, říká round-robin design (Kenny, La Voie, 1984; Bond, Lashley, 1996). Model sociálních vztahů je svou povahou obecnější a nabízí také postupy, jak zpracovat data např. v situaci, kdy skupina hodnotitelů posuzuje zcela odlišnou skupinu hodnocených (tzv. block design), nebo kdy se vzájemně hodnotí pouze část skupiny a k tomu jsou ještě přidána hodnocení dalších pozorovatelů (dyad-block design). Jejich využití si lze představit například u zpracování dat z hodnocení v rámci assessment center, kdy skupina hodnotitelů

posuzuje zcela odlišnou skupinu hodnocených, nebo také v rámci 360 stupňové zpětné vazby (Edwards, Ewen, 1996), kdy se sice někteří členové skupiny hodnotí navzájem, ale jiní nikoli.

Hlavní sledované efekty

Vraťme se nyní ke vzájemnému hodnocení dvou osob. Využijme příklad, který uvádí sám Kenny (1994) a nazvěme je Iveta a Jana. Iveta do svého vnímání Jany, ale i jakýchkoli jiných lidí, vkládá své osobnostní vlastnosti, dovednosti, charakter, způsob práce s danou škálou atd. Pokud např. hodnotí, do jaké míry jsou jí různí lidé sympatičtí, bude to ovlivněno také tím, zda je typ člověka, který má obecně ostatní rád či nikoli. A toto se samozřejmě projeví také na hodnocení Jany. Vlivu takového trsu proměnných na straně hodnotitele (actor, perceiver) se v terminologii SRM říká **efekt hodnotitele (actor effect)**.

Podobná skupina proměnných existuje také na straně osoby, která je předmětem hodnocení a nazývá se **efektem hodnoceného (partner effect)**. Hodnocený (partner, target) může být například obecně oblíbeným, nebo také neoblíbeným členem skupiny. Pokud většina členů skupiny bude hodnotit Janu jako oblíbenou, bude ji tak s větší pravděpodobností hodnotit také Iveta (Kenny, 1994).

Určitou část variability vzájemných hodnocení ale není možné vysvětlit pouze faktory na straně hodnoceného a hodnotitele. Existuje mezi nimi totiž unikátní vztah, který může zapříčinit, že ten, kdo obecně druhé hodnotí nízko, zrovna dané osobě přidělí velmi vysoké skóre, nebo že osoba, která běžně dostává vysoká hodnocení, obdrží zrovna od určitého člověka hodnocení nízké. Tato třetí složka variability, určující vzájemná hodnocení ve skupině, se nazývá **efekt vztahu (relationship effect)**.

Inspirováni rovnicí, kterou k výše uvedeným pojmům představil D. A. Kenny (1994, p. 18), uvádíme níže, které složky ovlivňují hodnocení, které Iveta dala Janě při hodnocení určitého aspektu (k):

$$X_{ijk} = \mu + \alpha_i + \beta_j + \gamma_{ij} + \varepsilon_{ijk}$$

Kromě již dříve zmíněných efektů hodnotitele (α), hodnoceného (β) a jejich vztahu (γ) určuje variabilitu daného hodnocení také obecná konstanta (μ) vyjadřující, jak se běžně lidé v daném aspektu hodnotí. Jiné pravděpodobně bude vzájemné hodnocení a vnímání v oblasti sympatií, jiné v oblasti inteligence, jiné v oblasti vůdčích schopností. V případě, kdy při round-robin designu (každý hodnotí každého vzájemně) také Jana hodnotí Ivetu, snadno odvodíme také její rovnici:

$$X_{jik} = \mu + \alpha_j + \beta_i + \gamma_{ji} + \varepsilon_{jik}$$

Na základě výše uvedených úvah pak SRM přístup rozlišuje tři klíčové proměnné pro celou matici vzájemných vztahů ve sledované skupině: **konsensus** (consensus), tedy to, do jaké míry je hodnocený vnímán ve sledovaném aspektu ostatními hodnotiteli podobně, **asimilaci** (assimilation), neboli to, zda hodnotitel vnímá ostatní hodnocené ve sledovaném aspektu podobně a nakonec **jedinečnost** (uniqueness), tedy to, zda je vnímání hodnoceného určitým hodnotitelem výhradně věcí jejich vztahu.

Tabulka 1 *Přehled hlavních komponent variance vzájemných vztahů podle teorie SRM (inspirováno přehledem od Gregurase, et al., 2007, p. 436)*

Komponenta variance	Původní terminologie	Otázka, na kterou výpočet odpovídá	Název dle SRM
Efekt hodnotitele	Actor effect	Vnímá hodnotitel ostatní hodnocené podobně?	Asimilace (assimilation)
Efekt hodnoceného	Partner effect	Je hodnocený vnímán ostatními hodnotiteli podobně?	Konsensus (consensus)
Efekt vztahu	Relationship effect	Vnímá hodnotitel daného hodnoceného idiosynkraticky?	Jedinečnost (uniqueness)

Schopnost identifikovat jednotlivé složky hodnocení i jejich podíl na jeho variabilitě má zcela zásadní dopad pro celou řadu oblastí studia sociální psychologie. Například Wright, Ingraham a Blackmer (1985) prokázali, že interpersonální atraktivita v rámci skupiny spadá z většiny pod efekt vztahu (59 %). Naopak vůdcovské schopnosti se zase zdají být zejména funkcí hodnoceného (Kenny, Zaccaro, 1983), byť méně výrazně (49 %). Efekt hodnotitele (actor effect) je zase nejvýznamnější komponentou variance při posuzování blízkosti vzájemných vztahů v rodinách (Eichelsheim et al., 2009).

Lam se svými kolegy (2011) zjistil, že vzájemné zraňování (harmful behavior) je z největší části (45 %) určeno efektem vztahu. To může mít podle autorů studie výrazný dopad na úvahy o dalším směřování výzkumu v této oblasti, který se zatím soustředil spíše na aspekty osobnostní a situační.

Kromě komponent ovlivňujících variabilitu hodnocení popisuje SRM také způsoby, jak počítat různé zajímavé **souvislosti v rámci jednoho i více hodnocených aspektů**. Sleduje se například **tzv. dyadická reciprocita**, tedy to, zda se dvojice hodnotitelů vnímají podobně, i **tzv. obecná reciprocita**, tedy zda to, jak hodnotitel vidí ostatní, souvisí s tím, jak ostatní vidí jeho. První jmenovaná znamená ověření předpokladu symetrie hodnocení, tedy když jeden hodnotitel dá vysoké hodnocení druhé osobě, tak ho od ní dostane také. Přesněji řečeno se ale ve výpočtu SRM jedná o korelaci efektů vztahu v hodnocení obou hodnotitelů, což znamená, že se řeší souvislost pouze unikátně se vyskytujícími hodnocení (Schönbrodt, Back & Schmukle, 2012). Při výpočtu obecné reciprocit se ověřuje, zda když nějaký hodnotitel ostatním hodnoceným dává obecně vysoká skóre, tak také od nich obecně vysoká hodnocení dostává.

V případě, že se sledované osoby hodnotí ve více dimenzích, vlastnostech, či aspektech, lze se také zabývat tím, zda bývá hodnocený hodnocen podobně napříč těmito dimenzemi (tzv. partner-partner correlation), stejně jako to, zda hodnotitel své kolegy napříč dimenzemi vnímá podobně (tzv. actor-actor correlation). V případě komunikačních škál tak můžeme zjistit, zda například ten, kdo hodnotí frekvenci komunikace se svými kolegy jako velmi intenzivní, pak také lépe hodnotí kvalitu komunikace s nimi. A také zda ten, kdo je hodnocen jakožto kvalitní komunikující, bývá vnímán také jako osoba, která s druhými komunikuje často.

Přehled všech analyzovaných oblastí (jak v oblasti komponent variance, tak v oblasti jednotlivých korelací) udává následující tabulka:

Tabulka 2 Přehled hlavních parametrů zjišťovaných v rámci teorie SRM (inspirováno přehledem od Gregurase, et al., 2007, p. 436)

Souvislosti	Původní terminologie	Otázka, na kterou výpočet odpovídá	Název dle SRM
1 hodnocený aspekt:			
Vztah – vztah	Relationship – relationship	Vnímají se hodnotitel 1 a hodnotitel 2 odlišně?	Dyadická reciprocita (dyadic reciprocity)
Hodnocený – hodnotitel	Partner – actor	Souvisí to, jak hodnotitel vidí ostatní s tím, jak ostatní vidí jeho?	Obecná reciprocita (generalized reciprocity)
2 a více hodnocených aspektů:			
Hodnocený – hodnocený	Partner – partner	Je hodnocený hodnocen podobně napříč dimenzemi?	
Hodnotitel – hodnotitel	Actor – actor	Vnímá hodnotitel hodnocené podobně napříč dimenzemi?	

Matematické přístupy a počítačová podpora při analýze dat pomocí SRM

Původní statistický model, který navrhl Kenny (1994), je založen na analýze variance ANOVA. Tento postup bývá někdy nazýván jako metoda momentů (the method of moments approach). V řadě případů je však použití analýzy variance problematické vzhledem k náročným vstupním podmínkám, které musí vstupní data splňovat. Proto byla metoda momentů později doplněna o odlišné přístupy statistického zpracování, jako je například MLM (the multilevel modeling; Snijders, Kenny, 1999), nebo SEMs (structural equation models; Olsen, Kenny, 2006). Každý z nich má své výhody, ale také nedostatky. MLM a SEMs například lépe pracují s chybějícími daty, umožňují zahrnout do modelu další proměnné, jako je pohlaví či věk, nicméně je daleko složitější s nimi pracovat (Kenny, Kashy, 2010). V posledních letech přibývá také studií, které pro výpočet SRM používají bayesiánské modelování (Gill, Swartz, 2007).

Pro statistickou analýzu dat sebraných v rámci round-robin designu SRM lze použít knihovnu ve statistickém prostředí R přímo určenou pro práci s relačními vztahy. Nazývá se TripleR a jeho autoři (Schönbrodt et al., 2012) ji připravili v návaznosti na dříve představenou aplikaci SOREMO (Kenny, 1983). Vzhledem k tomu, že dříve navržené způsoby výpočtu signifikance různých hodnot SRM měly celou řadu nedostatků, navrhli Lashley a Bond (1997) sofistikovanější matematický postup, který v Triple R jeho autoři rovnou využili (Schönbrodt et al., 2012), a my jej tudíž můžeme doporučit spíše než původní software samotného autora metody. V dále uváděném příkladu použití metody SRM je také možné vidět některé ukázky výstupů (grafů), které přímo z dat automaticky knihovna TripleR generuje.

V případě zpracování údajů ve formě „block design“ existuje také program BLOCKO (Kenny, 2013). Ten ale umožňuje pouze vyhodnocení dat dvou nezávislých podskupin v jednom trsu, což může být z praktického hlediska omezující. Kromě toho už byl uveden do provozu také program od Briana Lashleyho AID_SRM, který lze použít pro výpočty síly testu, a také pro širší plánování studie: jaký design použít, kolik skupin, kolik osob v jednotlivých skupinách atd. (Kenny, 2013).

Příklad využití metody SRM při analýze vzájemné komunikace

Jako ukázkou zpracování dat a výstupů pomocí metody SRM poslouží výňatek ze studie zaměřené na analýzu skupinové komunikace (Rozeňalová, 2013). Celá studie je detailně popsána v uvedené disertační práci, podrobněji popisuje proceduru sběru dat, nabízí daleko širší a komplexnější výsledky k více komunikačním škálám, diskutuje možná omezení provedené studie. Pro všechny tyto informace odkazujeme čtenáře k nastudování celého výzkumu v původní práci. Nyní se pro ilustraci použití metody SRM omezíme pouze na základní informace nutné pro pochopení následujících statistických a grafických výstupů.

Ve studii analýzy vzájemné komunikace hodnotili členové týmu navzájem různé aspekty vzájemné komunikace. Do studie bylo zahrnuto celkem 133 skupin o velikosti od 5 do 30 členů, průměrná velikost skupiny byla 12. Pokud sečteme počet všech osob, které byly zahrnuty do této studie, jedná se o 1588, resp. 1516 lidí (část osob se vyjadřovala pouze k frekvenci komunikace, z tohoto důvodu je velikost vzorku u škály kvality komunikace o něco nižší). Vzhledem k tomu, že budeme v rámci výsledků mnohdy počítat kovariance založené na dvojicích vzájemného posuzování, uvádíme také jejich počet. Do našeho vzorku bylo zahrnuto celkem 10618, resp. 10173 vzájemných vztahů neboli dvojic osob, které navzájem hodnotí svou komunikaci. Data byla sebrána v letech 2008 až 2012 pomocí on-line dotazníku, každý člen skupiny obdržel své osobní přihlašovací údaje. Všechny skupiny byly prokazatelně reálné a pocházely výhradně z pracovního prostředí. Se všemi skupinami byla následně prováděna intervence ve formě skupinového workshopu. Výsledky jim v rámci něj vždy byly prezentovány ve formě sociomap (více k této metodě viz Bahbouh, 2011), přičemž byla zcela zachována anonymita jejich hodnocení. Žádný ze členů skupin se nedozvěděl, jak jej hodnotili ostatní kolegové.

Hlavním cílem studie bylo pomocí přístupu a metod SRM ověřit:

- Komponenty variance a jejich významnost v rámci hodnocení u jednotlivých komunikačních škál (zde uvádíme frekvenci a kvalitu komunikace)
- Reciprocitu (symetrii) vzájemného hodnocení komunikace – dyadickou i obecnou u všech sledovaných komunikačních škál
- Souvislosti mezi jednotlivými aspekty hodnocení vzájemné komunikace neboli mezi jednotlivými komunikačními škálami

Tyto kovariance lze ale v případě vzájemného hodnocení neboli maticových vstupních dat chápat několika způsoby:

- 1) **Hodnotitel – hodnotitel:** Hodnotí lidé v obou škálách komunikace podobně?
- 2) **Hodnocený – hodnocený:** Jsou lidé v obou škálách komunikace hodnoceni podobně?
- 3) **Hodnotitel – hodnocený:** Jsou lidé v první škále hodnoceni podobně, jako hodnotí ostatní ve škále druhé?
- 4) **Hodnocený – hodnotitel:** Hodnotí lidé ve druhé škále podobně, jako jsou hodnoceni ve škále první?
- 5) **Intrapersonální vztah:** Souvisí specifičnost (unikátnost) hodnocení v první škále komunikace se specifičností hodnocení ve škále druhé?
- 6) **Interpersonální vztah:** Souvisí to, jak specificky lidé hodnotí v první škále se specifičností hodnocení, která ve druhé škále dostávají od ostatních?

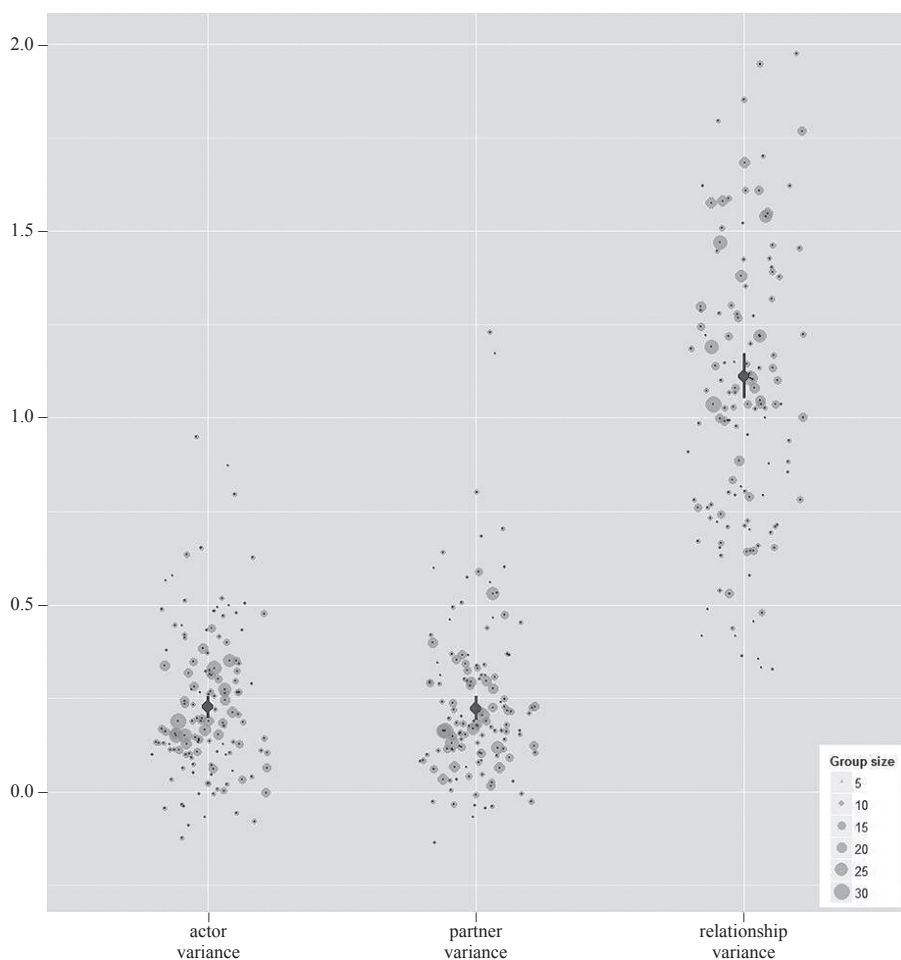
Vzhledem k tomu, že v této kapitole chceme využití metody SRM pouze ilustrovat, budeme se věnovat pouze vybraným výsledkům u dvou komunikačních škál – frekvenci

vzájemné komunikace a kvalitě vzájemné komunikace. Obě škály byly pětibodové, byla u nich opakovaně zjišťována reliabilita i dependabilita (Bahbouh, 2011; Rozehnalová, 2013).

Současná frekvence komunikace: Ohodnoťte každého člena Vašeho týmu podle toho, jak často komunikujete o pracovních tématech: 1) téměř vůbec, 2) občas, 3) spíše častěji, 4) často, 5) téměř stále.

Tabulka 3 Rozptylové komponenty dle SRM analýzy u škály Současná frekvence komunikace

Současná frekvence komunikace	Est	St. est	SE	t	p
Efekt hodnotitele (actor effect)	0,226	0,145	0,015	15,481	<0,001
Efekt hodnoceného (partner effect)	0,223	0,143	0,016	13,721	<0,001
Efekt vztahu (relationship effect)	1,112	0,712	0,031	36,067	<0,001

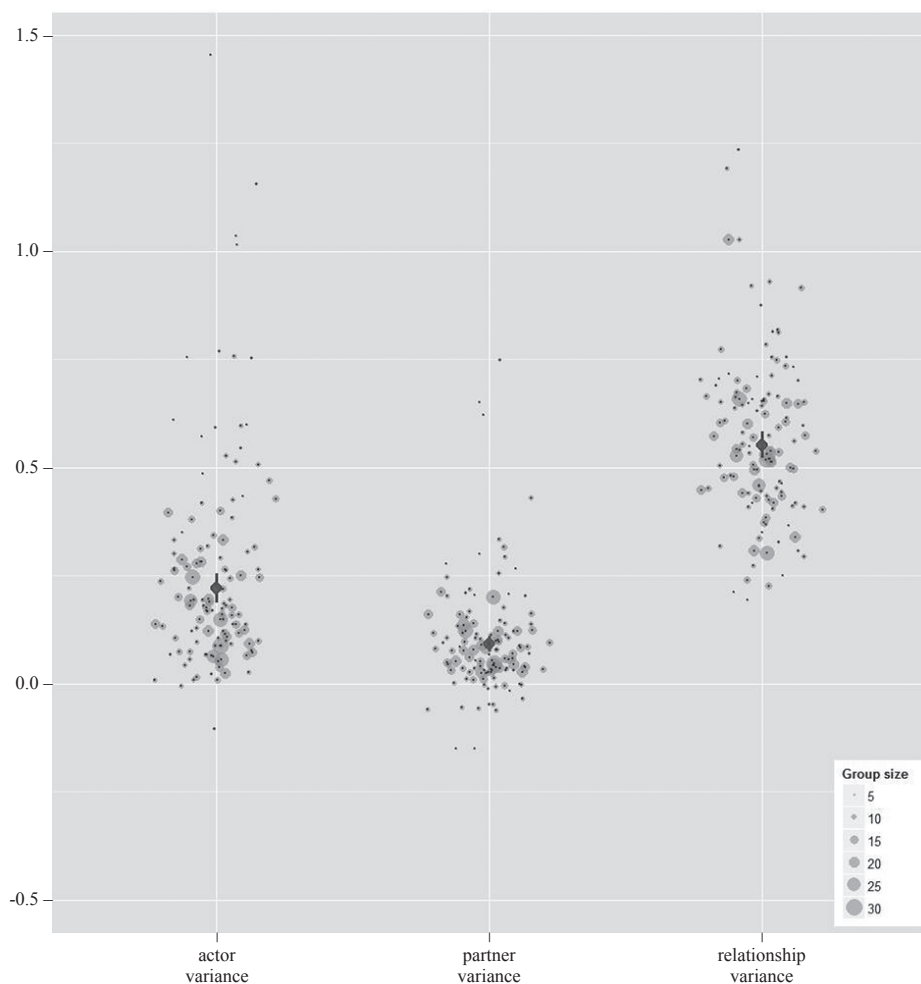

Graf 1 Rozptylové komponenty dle SRM analýzy u škály Současná frekvence komunikace, tmavý bod s čarou vyjadřuje střední hodnotu a čáry pak 95 % interval spolehlivosti (s vážením velikostí skupin)

Kvalita komunikace: Posuďte, prosím, kvalitu pracovní komunikace s každým členem týmu z hlediska jejího obsahu a včasnosti: 1) často by mohla být vyšší, 2) občas by mohla být vyšší, 3) vyhovující, odpovídá potřebám, 4) občas je nadstandardní, 5) často je nadstandardní

Tabulka 4 Rozptylové komponenty dle SRM analýzy u škály Kvalita komunikace

Kvalita komunikace	Est	st. est	SE	t	p
Efekt hodnotitele (actor effect)	0,221	0,255	0,017	12,910	<0,001
Efekt hodnoceného (partner effect)	0,092	0,106	0,009	10,116	<0,001
Efekt vztahu (relationship effect)	0,552	0,639	0,015	35,900	<0,001

Graf 2 Rozptylové komponenty dle SRM analýzy u proměnné Kvalita komunikace, tmavý bod s čarami vyjadřuje střední hodnotu a čáry pak 95 % interval spolehlivosti (s vážením velikostí skupin)

Začněme rozbořem variability vzájemného hodnocení. U škály **frekvence komunikace** připadl největší podíl variability na efekt vztahu (71,2 %), na další dva efekty (hodnotitele a hodnoceného) pak připadá srovnatelná doplňující role (14,5 % resp. 14,3 %). Všechny odhadované hodnoty těchto efektů byly statisticky významné ($p < 0,001$). Statistická významnost se v SRM počítá pomocí meziskupinového t-testu, kdy se nejprve komponenty variance spočítají pro jednotlivé skupiny zvlášť, následně se z nich vypočtou vážené průměry ze všech skupin (vážené jejich velikostí) a ty jsou pak statisticky porovnány s hodnotou 0. Jedná se tedy o posouzení nahodilosti efektu v rámci daného modelu.

Také u škály **kvalita komunikace** byl hlavní komponentou variance efekt vztahu (63,9 %), dále pak efekt hodnotitele (25,5 %), nejmenší vliv měl efekt hodnoceného (10,6 %). Všechny odhadované hodnoty těchto efektů byly statisticky významné ($p < 0,001$).

V další části analýzy relačních dat byla zjišťována také **reciprocita (symetrie) vzájemného hodnocení komunikace, a to jak dyadická, tak obecná**. Připomeňme, že první zmíněná se zjišťuje prostou korelací vzájemného hodnocení, tedy skóreů na straně hodnoceného a hodnotitele. Druhá se pak měří pomocí korelací vzájemných komponent vztahu (relationship effects). Výsledky uvádí tabulka níže.

Tabulka 5 Reciprocita (symetrie) vzájemného hodnocení komunikace (obecná a dyadická) dle SRM

Současná frekvence komunikace	COV	r	SE	p
Hodnotitel – hodnocený (reciprocita obecná)	0,116	0,515	0,013	<0,001
Vztah – vztah (reciprocita dyadická)	0,780	0,701	0,030	<0,001
Kvalita komunikace	COV	r	SE	p
Hodnotitel – hodnocený (reciprocita obecná)	0,014	0,097	0,009	0,119
Vztah – vztah (reciprocita dyadická)	0,157	0,285	0,012	<0,001

U škály frekvence komunikace byla nalezena velmi vysoká míra reciprocit neboli symetrie hodnocení, a to jak v obecné ($r = 0,516$; $p < 0,001$), tak dyadické ($r = 0,701$; $p < 0,001$) rovině. Dá se tedy říci, že se jednotliví hodnotitelé shodovali na častosti své komunikace a navíc lidé, kteří druhým dávali vysoká hodnocení, je také často dostávali od ostatních. U kvality komunikace byla zjištěna nízká, nicméně stále ještě signifikantní míra dyadické reciprocit ($r = 0,285$, $p < 0,001$). U obecné reciprocit již signifikantní úroveň zjištěna nebyla ($r = 0,097$; $p = 0,119$). V jednotlivých dvojicích tedy lze nalézt statisticky významnou souvislost mezi vzájemnými hodnoceními kvality komunikace, nelze však říci, že by osoby hodnocené jako „kvalitní komunikátoři“ podobně hodnotili i své ostatní kolegy.

Tabulka 6 Vztahy mezi vzájemnými hodnoceními dle SRM u škál současná frekvence a kvalita komunikace

Vztahy mezi hodnoceními	COV	R	SE	p
1) Hodnotitel – hodnotitel	0,069	0,309	0,011	<0,001
2) Hodnocený – hodnocený	0,08	0,554	0,009	<0,001
3) Hodnotitel – hodnocený	0,021	0,143	0,008	0,008
4) Hodnocený – hodnotitel	0,013	0,057	0,01	0,222
5) Intrapersonální vztah	0,318	0,407	0,013	<0,001
6) Interpersonální vztah	0,238	0,304	0,012	<0,001

Poslední část výsledků se věnuje souvislostem mezi hodnocením současné komunikace a kvality komunikace. Pro přehlednost ve stejném pořadí jako dříve uvedených šest oblastí.

Souvislosti vzájemných hodnocení ve škálách frekvence komunikace a její kvality zůstávají ve většině případů statisticky významné ($p < 0,001$), až na kovariance mezi hodnocením, která v rámci současné frekvence komunikace člověk dává ostatním, a hodnocením, která získává v kvalitě komunikace ($p = 0,222$).

Pokud bychom měli všechny výše uvedené výsledky shrnout, pak nejdůležitější komponentou variability při posuzování vzájemné komunikace se ukázala být specifická vzájemného vztahu, u obou škál (frekvence i kvalita) se jednalo o více než 60 % celkové variability. Tento údaj naznačuje, že komunikace je primárně vztahovým aspektem, nikoli osobní kompetencí jednotlivce. Efekt na straně hodnotitele měl při srovnání s ostatními efekty největší podíl při hodnocení kvality komunikace, což podobně jako nízká úroveň symetrie (reciprocity) kvality komunikace opět ukazuje, že právě u této škály mají na vzájemná hodnocení největší vliv osobní preference, postoje, charakteristiky, případně způsob práce se zvolenou škálou. R. Bahbouh (2011) již dříve komentoval hodnocení kvality komunikace tím, že zřejmě bude „*funkcí nejen vzájemného vztahu, ale i osobního stylu*“ (s. 108). Naše studie pomocí SRM metodiky ukázala, že byl takovýto předpoklad zřejmě pravdivý. Na druhou stranu je nutné podotknout, že podíl takovéhoho faktoru na straně hodnotitele zapříčiňuje pouze 25 % variability.

Diskuse k využitelnosti metody a jejím omezením

I když model sociálních vztahů (SRM) existuje již více jak dvě desetiletí a nabízí velmi užitečný a matematicky i softwarově podložený aparát, stále se používá pouze okrajově, ve velmi malé míře ve srovnání s tím, kde všude by jeho uplatnění mohlo být užitečné (Marcus, 1998).

Ve studii skupinových vztahů, jejíž část jsme výše v textu uvedli jako příklad (Rozeňalová, 2013), jsme metodu SRM využili pro analýzu dat mapujících vzájemnou komunikaci. I v takovéto situaci se tento přístup ukázal jako mimořádně přínosný. Domníváme se, že by podobně vhodnou aplikační oblastí mohly být jakékoli interpersonální vztahy, například úroveň a kvalita vzájemné spolupráce, míra vzájemné podpory v týmu, sdílení znalostí a zkušeností, vzájemná dostupnost a podobně. Obecně se tedy dá říci, že kdykoli pracujeme s relačními daty popisujícími vztahy ve skupině, můžeme SRM pro jejich analýzu využít.

Primární sociální skupinou je rodina a vztahy v ní mohou být zajímavým předmětem aplikace SRM přístupu, byť to vyžaduje určitá metodologická upřesnění a víceúrovňový přístup, o kterých podrobněji informují Snijders a Kenny (1999). Z hlediska analyzovaných aspektů byla doposud pozornost věnována například pozitivním a negativním projevům v rodinách s adolescenty (Rasbash et al., 2011), míře vzájemného ovlivňování (Cook, 2001), nebo celkovou kvalitou vzájemných vztahů (Ross et al., 2005).

Vzhledem k tomu, že SRM přístup byl zpracován za účelem analýzy dat pocházejících z výzkumů vzájemné percepce, je zřejmé, že klíčovou oblastí pro jeho využití budou jakékoli situace, kde se více lidí vzájemně posuzuje, ať už výlučně – každý s každým, či nikoli. Jednou z nejpoužívanějších metod, uplatňovaných pro vzájemná hodnocení

spolupracovníky, je metoda 360 stupňové zpětné vazby, která je založena na posuzování předem určených kompetencí hodnocené osoby jeho kolegy, podřízenými i nadřízenými, někdy se do role hodnotitelů nominují také interní či externí klienti (Sysinger, Crispo, 2012). Přestože se SRM uplatnil už u celé řady výzkumů, jako je vůdcovství (Kenny, Zaccaro, 1983), interpersonální atraktivita (Wright, Ingraham & Blackmer, 1985), blízkost v rodinách (Eichelsheim et al., 2009), studie věnované analýze SRM u 360 stupňové zpětné vazby jsme hledali velmi obtížně. Přitom by právě uplatnění SRM analýzy v oblasti hodnocení kompetencí mohlo ukázat, do jaké míry jsou nejčastěji měřené kompetence (např. schopnost vést, strategické myšlení, inovativnost a další) ovlivněné variabilitou na straně hodnoceného, hodnotitele či jejich specifického vztahu. Také by se dalo ověřit, do jaké míry jsou takovéto kompetence vzájemně závislé. Vzhledem k tomu, že mnohé studie narážely na nízkou konzistenci hodnocení v rámci 360 stupňové zpětné vazby (Peiperl, 2001), lze minimálně u části ze sledovaných kompetencí předpokládat výrazný podíl efektu vztahu na celkovou variabilitu hodnocení, tak jako jsme zjistili u všech námi sledovaných aspektů komunikace. A první průkopnické výzkumy v této oblasti skutečně naznačují, že primárním aspektem ovlivňujícím hodnocení v 360 stupňové zpětné vazbě je efekt vzájemného vztahu, mnohdy následovaný efektem hodnotitele s malým podílem efektu hodnoceného (Greguras et al., 2007). V takovém případě by ale bylo otázkou, zda název kompetence zůstává relevantní, a zejména, zda je adekvátní celou hodnotící situaci formulovat jako posuzování schopnosti či dovednosti hodnoceného, na které by měl sám pracovat, když jsou hodnocení výrazně závislá na vztahu s osobou, která ho hodnotí.

Další z oblastí přímo se nabízející pro využití SRM je školní psychologie. Zajímavé by bezesporu bylo použít SRM přístup na data získaná pomocí sociometrických šetření. Musil (2003) definuje sociometrii jako analýzu mezilidských preferenčních vztahů, používané otázky tedy různou formou zjišťují, které spolužáky v určitém kontextu preferuje hodnotitel více a které méně. Děti se hodnotí vzájemně, výstupem je relační matice dat. Sociometrie se nicméně soustředí na jiné oblasti analýzy relačních dat (hledá sociometrickou hvězdu, šedou eminenci, outsidersy apod.), ale svým zaměřením již detailněji nepokrývá samotnou variabilitu vzájemných hodnocení a podíl jejich dílčích složek.

Jinou zajímavou oblastí, vyzývající k použití SRM analýzy v oblasti školní psychologie, je hodnocení (klasifikace), kdy by bylo zajímavé sledovat, do jaké míry je variabilita známek z jednotlivých předmětů určena vztahem učitelů a žáků, do jaké míry spolu souvisí hodnocení v jednotlivých předmětech a podobně. Velmi zajímavým využitím metody SRM by ale také mohlo být mapování rizikových vztahů ve třídách. Citlivě zvolený dotazník a vhodná data by mohla například pomoci odhalit již probíhající či potenciální šikanu. Jestliže se vrátíme k výsledkům studií na týmech dospělých jedinců, tak již bylo prokázáno, že chování obsahující aspekt zraňování se (harmful behavior) je z největší části určeno právě efektem vztahu (Lam et al., 2011). Účelem SRM by mohlo být zachycení potenciálně rizikových dvojic žáků. Rovněž by mohlo být podnětné více zjistit o vzájemném vnímání žáků v oblasti osobnostních vlastností, jako je například ochota pomoci, vzájemné porozumění či vůdčí vlastnosti.

LITERATURA

- Back, M. D., Kenny, D. A. (2010). The Social Relations Model: How to understand dyadic processes. *Social and Personality Psychology Compass*, 4(4), 855–870.
- Bahbouh, R. (2011). *Sociomapování týmů*. Praha: Dar Ibn Rushd & QED GROUP.
- Bond, C. F., Lashley, B. R. (1996). Round-robin analysis of social interaction: Exact and estimated standard errors. *Psychometrika*, 61(2), 303–311.
- Cook, W. L. (2001). Interpersonal Influence in Family Systems: A Social Relations Model Analysis. *Child Development*, 72(4), 1179–1197.
- Cronbach, L. J., Nageswari, R., Gleser, G. C. (1963). Theory of generalizability: A liberation of reliability theory. *The British Journal of Statistical Psychology*, 16, 137–163.
- Duffy, M. K., Shaw, J. D., Stark, E. M. (2000). Performance and satisfaction in conflicted interdependent groups: When and how does self-esteem make a difference? *Academy of Management Journal*, 43, 772–783.
- Edwards, M. R., Ewen, A. J. (1996). *360° Feedback: The powerful new model for Employee Assessment & performance improvement*. New York: AMACOM American Management Association.
- Eichelsheim, V. I., Deković, M., Buist, K. L., Cook, W. L. (2009). The Social Relations Model in Family Studies: A Systematic Review. *Journal of Marriage & Family*, 71(4), 1052–1069.
- Fedor, D. B., Bettenhausen, K. L., Davis, W. (1999). Peer reviews: Employees' dual roles as raters and recipients. *Group & Organization Management*, 24, 92–120.
- Gill, P. S., Swartz, T. B. (2007). Bayesian analysis of dyadic data. *American Journal of Mathematical and Management Sciences*, 27, 73–92.
- Gomez, C., Kirkman, B. L., Shapiro, D. L. (2000). The impact of collectivism and in-group/out-group membership on the evaluation generosity of team members. *Academy of Management Journal*, 43, 1097–1106.
- Greguras, G. J., Robie, C., Born, M. H., Koenigs, R. J. (2007). A social relations analysis of team performance ratings. *International Journal of Selection & Assessment*, 15(4), 434–448.
- Kenny, D. A. (1994). *Interpersonal perception: A social relations analysis*. New York: Guilford Press.
- Kenny, D. A. (2013). *Social relation model programs*. Retrieved from <http://davidakenny.net/srm/srmp.htm>
- Kenny, D. A., Kashy, D. A. (2010). Dyadic data analysis using multilevel modeling. In J. Hox, J. K. Roberts (Eds.), *The handbook of multilevel analysis* (pp. 335–370). London: Taylor Francis.
- Kenny, D. A., Kashy, D. A., Cook, W. L. (2006). *Dyadic data analysis*. New York: Guilford.
- Kenny, D. A., La Voie, L. (1984). The social relations model. In L. Berkowitz (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology* (pp. 142–182). Orlando: Academic Press.
- Kenny, D. A., Zaccaro, S. J. (1983). An estimate of variance due to traits in leadership. *Journal of Applied Psychology*, 68, 678–685.
- Lam, C. K., Van der Vegt, G. S., Walter, F., Huang, X. (2011). Harming high performers: A social comparison perspective on interpersonal harming in work teams. *Journal of Applied Psychology*, 96(3), 588–601.
- Lashley, B. R., Bond, C. F., Jr. (1997). Significance testing for round robin data. *Psychological Methods*, 2(3), 278–291.
- Marcus, D. K. (1998). Studying group dynamics with the social relations model. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 2(4), 230–240.
- May, G. L., Gueldenzoph, L. E. (2006). The effect of social style on peer evaluation ratings in project teams. *Journal of Business Communication*, 43(1), 4–20.
- Musil, J. V. (2003). *Sociometrie v psychologické kognici: Nástroj sociální kompetence učitele*. Olomouc: Cyrilometodějské teologická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci.
- Olsen, J. A., Kenny, D. A. (2006). Structural equation modeling with interchangeable dyads. *Psychological Methods*, 11, 127–141.
- Peiperl, M. (2001). Getting 360 degree feedback right. *Harvard Business Review*, 79(1), 142–147.
- Rashbash, J., Jenkins, J., O'Connor, T. G., Tackett, J., Reiss, D. (2011). A social relations model of observed family negativity and positivity using a genetically informative sample. *Journal of Personality and Social Psychology*, 100(3), 474–491.
- Ross, H., Stein, N., Trabasso, T., Woody, E., Ross, M. (2005). The quality of family relationships within and across generations: A social relations analysis. *International Journal of Behavioral Development*, 29, 110–119.

- Rozehnalová, E. (2013). *Reliabilita a validita sociomapování komunikace: se zaměřením na vzájemné hodnocení u malých pracovních skupin*. Doctoral dissertation. Charles University in Prague, Czech Republic.
- Schönbrodt, F. D., Back, M. D., Schmukle, S. C. (2012). TripleR: An R package for social relations analyses based on round-robin designs. *Behavior Research Methods*, 44, 455–470.
- Snijders, T. A. B., Kenny, D. A. (1999). The social relations model for family data: A multilevel approach, *Personal Relationships*, (6), 471–486.
- Sysinger, Y. E., Crispo, A. W. (2012). Employee Motivation and 360° Feedback. *Insights to a Changing World Journal*, (1), 1–13.
- Tziner, A., Murphy, K. R., Cleveland, J. N. (2002). Does conscientiousness moderate the relationship between attitudes and beliefs regarding performance appraisal and rating behavior? *International Journal of Selection and Assessment*, 10(3), 218–224.
- Wright, T. L., Ingraham, L. J., Blackmer, D. R. (1985). Simultaneous study of individual differences and relationship effects in attraction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 47, 1059–1062.

INTRODUCTION TO RELATIONAL MATRIX DATA ANALYSIS USING THE SOCIAL RELATIONS MODEL (SRM)

E. HÖSCHLOVÁ

ABSTRACT

In psychology, especially social psychology, we often encounter situations where people are evaluated and judged by each other or when one group of people evaluates another group. In the case of quantification of such mutual perceptions, we work with matrix relational data whose statistical evaluation is considerably complicated. For a detailed analysis of mutual evaluations, Kenny (1994) developed a methodological approach called the Social Relational Model (SRM). Given that this is not a well-known method of data analysis for us yet, and could be used in a number of areas of psychological research, this article aims to present it briefly and will refer to other important and useful resources. In addition to the basic characteristics and the main observed effects, a specific example of the use of the method in the field of group communication analysis (frequency and quality) will be given. Finally, the areas where the SRM approach could be applied will be considered.

Key words: communication, social perception, social relations, SRM, mutual evaluations

O autorce: PhDr. Eva Höschlová, Ph.D., na katedře psychologie FFUK vyučuje psychometrii, psychodiagnostiku a ekonomickou psychologii. Výzkumně se zabývá zejména využitím testových a sociodiagnostických metod v oblasti psychologie práce a organizace. Jako konzultantka společnosti QED GROUP pomáhá s rozvojem jednotlivců i týmů, hlavní témata její práce jsou leadership, change management a talent development.

KVALITA ŽIVOTA DĚTÍ A DOSPÍVAJÍCÍCH PO LÉČBĚ ONKOLOGICKÉHO ONEMOCNĚNÍ – POROVNÁNÍ S POHLEDEM JEJICH RODIČŮ

TEREZA BLAŽKOVÁ, MAREK BLATNÝ, TOMÁŠ KEPÁK,
MARTIN JELÍNEK, VERONIKA KOUTNÁ

Většina studií zabývajících se dětmi a dospívajícími po léčbě onkologického onemocnění poukazuje na dobrou kvalitu života u těchto jedinců. Pohled jejich rodičů se však může výrazně lišit. Mohou se mnohem více obávat o budoucnost a spokojenost svých dětí. Předkládaná studie zjišťuje rozdíly mezi hodnocením spokojenosti s jednotlivými zdroji kvality života z pohledu samotných dětí a dospívajících a z pohledu jejich rodičů. Současně také sleduje rozdíly mezi jednotlivými věkovými skupinami.

Výzkumný soubor tvoří 172 dětí a dospívajících po léčbě onkologického onemocnění a jejich rodiče. Data, týkající se kvality života dětí a dospívajících po léčbě, byla získána pomocí upraveného Dotazníku kvality života SQUALA.

Hodnocení spokojenosti s jednotlivými zdroji kvality života je velice rozdílné u nejmladší věkové skupiny. Děti uvádějí, že jsou mnohem více spokojené s většinou zdrojů kvality života, a to jak v porovnání se staršími dospívajícími, tak v porovnání s pohledem rodičů.

Klíčová slova: děti a dospívající po léčbě onkologického onemocnění, kvalita života, pohled rodičů

<https://doi.org/10.14712/23366486.2018.2>

Úvod

Pediatrické onkologické onemocnění je v porovnání s onkologickým onemocněním u dospělých poměrně vzácné, avšak přesto je po úrazech druhou nejčastější příčinou úmrtí v dětském věku (Národní informační a vzdělávací portál o onkologických onemocněních dětského věku, 2016). Podle dětských onkologických registrů je ročně nově diagnostikováno kolem 360–460 dětí a dospívajících ve věku od 0 do 19 let. Výskyt nových případů se za posledních 20 let nijak výrazně nezměnil. Jinak je to ovšem s úmrtností, ta se čím dál tím více snižuje¹ a přibývá tak dětí a dospívajících, kteří onkologické onemocnění přežijí (Národní informační a vzdělávací portál o onkologických onemocněních dětského věku, 2016; Schulte et al., 2016). Onkologické onemocnění v dětském věku a s ním spojená léčba s sebou přináší velmi náročné situace a je zátěží nejen pro děti a dospívající samotné, ale zasahuje do života celé rodiny (Long, Marsland, 2011). I život po ukončení léčby je spojen s mnoha změnami, které se dotýkají opět celé rodiny

¹ V roce 1993 dle dětského onkologického registru zemřelo 117 dětských pacientů s onkologickým onemocněním. Po roce 2000 však začíná počet registrovaných úmrtí klesat a v roce 2013 se snížil na 53 úmrtí dětských onkologických pacientů.

a jsou velkým zdrojem stresu nejen pro samotného jedince po léčbě, ale také pro rodiče (Woodgate et al., 2016). Kvalita života dětí a dospívajících po léčbě onkologického onemocnění může být ohrožena (Badr et al., 2013). Yi, Kim a Sang (2016) identifikovali oblasti, které dospívajícím po léčbě onkologického onemocnění způsobují největší starosti. Mezi ně patří například fyzické zdraví, rodina nebo práce a intimní vztahy. Podle výsledků longitudinální studie Lehman et al. (2014), která se zabývala dospívajícími po léčbě onkologického onemocnění, i po 10 letech po ukončení léčby uvádějí dospívající jak negativní, tak pozitivní následky onemocnění a jeho léčby. Tyto pocíťované následky se však u dospívajících v průběhu přibývajících let od ukončení léčby měnily – některé problémy, ale i pozitivní následky se objevily nově v souvislosti se současným vývojovým obdobím, a naopak některé následky, které dospívající uváděli dříve, se ve starším věku neobjevovaly.

Je proto důležité, abychom věděli, které oblasti kvality života jsou pro děti a dospívající po léčbě onkologického onemocnění v určitých věkových obdobích nejdůležitější a jak jsou v těchto oblastech spokojeni. Lékaři, zdravotničtí pracovníci i rodiče budou tak moci lépe pomáhat tyto důležité zdroje kvality života rozvíjet a zlepšovat. Neméně důležitý je i pohled rodičů, kteří mají na své děti bezprostřední vliv, a jejich smýšlení o kvalitě života jejich dítěte se může přenášet na dítě samotné.

Kvalita života u dětí a dospívajících po léčbě onkologického onemocnění

Přestože jsou léčba onkologického onemocnění i život po ní spojeny s mnoha náročnými situacemi a pozdními následky léčby, mnoho výzkumů poukazuje na srovnatelnou kvalitu života dětí a dospívajících po léčbě onkologického onemocnění v porovnání s vrstevníky z běžné populace a některé výzkumy zjistily dokonce lepší kvalitu života u dětí a dospívajících po léčbě onkologického onemocnění (Blatný et al., 2011; van Dijk et al., 2007; Schulte et al., 2016; Zeltzer et al., 2008). Existují však i studie, které poukazují na zhoršenou kvalitu života u jedinců po léčbě pediatrického onkologického onemocnění (Rueegg et al., 2013).

Tyto rozdílné výsledky mohou být důsledkem např. různého zastoupení diagnóz ve výzkumném vzorku, různou dobou od diagnostikování onkologického onemocnění nebo od ukončení léčby, osobnostními rozdíly či rozdílným věkovým rozložením výzkumného souboru (Bradley-Eilertsen et al., 2012). Některé studie prokazují rozdíly v kvalitě života dětí a dospívajících po léčbě onkologického onemocnění v závislosti na věkovém období. Například v holandské studii (van Dijk et al., 2007) byla u dospívajících po léčbě onkologického onemocnění prokázána nižší kvalita života v porovnání s mladšími dětmi po léčbě onkologického onemocnění, přestože byla kvalita života obou skupin srovnatelná s kontrolní skupinou z běžné populace. Shankar et al. (2005) k tomu dodává, že je tady možnost, že mladší děti nedokáží plně zhodnotit negativní dopady onkologického onemocnění na jejich život.

Různé výsledky mezi studiemi týkajícími se hodnocení kvality života dětí a dospívajících po léčbě onkologického onemocnění mohou být také způsobeny rozdílnými nástroji měření kvality života. Například studie Bradley Eilertsen et al. (2012) neprokazuje rozdíly v celkovém hodnocení kvality života dětí a dospívajících po léčbě onkologického onemocnění v porovnání s běžnou populací, ovšem při porovnávání jednotlivých oblastí kvality

života dosahují v některých případech děti a dospívající po léčbě horších výsledků než děti a dospívající z běžné populace. Oblasti kvality života (nebo jejich formulace v dotazníku), které tvoří celkovou kvalitu života, se mohou mezi jednotlivými nástroji měřícími kvalitu života lišit, a to může ovlivnit celkové hodnocení dětí a dospívajících. Schulte et al. (2016) také uvádí, že rozdílné výsledky ohledně kvality života u jedinců po léčbě pediatrického onkologického onemocnění mohou být částečně vysvětleny rozparem mezi hodnocením kvality života samotnými dětmi a dospívajícími po léčbě a z pohledu jejich rodičů.

Bez ohledu na to, jak svou kvalitu života hodnotí děti a dospívající po léčbě onkologického onemocnění, pohled rodičů na kvalitu života jejich dětí se může výrazně lišit (Schulte et al., 2016). Rodiče dětí a dospívajících po onkologickém onemocnění mohou vnímat kvalitu života svých dětí jako horší v porovnání s rodiči dětí stejného věku z běžné populace (van Dijk et al., 2007; Speechley et al., 2006). Některé studie poukazují na rozdílné názory na kvalitu života po léčbě pediatrického onkologického onemocnění ze strany samotných dětí a dospívajících po léčbě a ze strany jejich rodičů, kdy rodiče uvádějí nižší kvalitu života svých dětí po léčbě než děti a dospívající samotní (Gordinj et al., 2013; Schulte et al., 2016; Speechley et al., 2006; Wegenroth et al., 2015). Existuje mnoho vysvětlení těchto rozdílných názorů na kvalitu života dětí a dospívajících po léčbě onkologického onemocnění ze strany rodičů. Eiser a Morse (2001) například uvádějí, že rodiče jsou schopni dobře zhodnotit fyzické aspekty kvality života na rozdíl od aspektů emocionálních a sociálních. Rozdíly mohou být také způsobeny obavami rodičů o budoucnost svého dítěte. Eiser, Eiser a Greco (2004) ve své studii zjistili, že rodiče, kteří byli pesimističtí ohledně budoucnosti svého dítěte, ohodnotili také jeho kvalitu života jako horší. Jiné studie naznačují, že se děti a dospívající po léčbě onkologického onemocnění více snaží označovat sociálně žádoucí odpovědi, a proto hodnotí svou kvalitu života lépe, než jak je tomu ve skutečnosti (Gordinj, 2013). Jiným důvodem, proč děti a dospívající po léčbě hodnotí svou kvalitu života jinak, než ji vnímají jejich rodiče, může být získání lepších schopností vyrovnat se s nepříznivými událostmi v životě díky zvládnutí onkologického onemocnění nebo větší vděčnost a ocenění toho, být naživu, v důsledku prodělání onkologického onemocnění a léčby s ním spojené (van Dijk et al., 2007). Podle Bradley Eilertsen et al. (2012) je tento rozdíl v hodnocení kvality života především důsledkem různých pohledů na zdraví dětí a dospívajících, ovšem autoři také zdůrazňují, že nelze hodnotit, který z pohledů na kvalitu života je správný.

Cíle studie

Předkládaná studie je součástí brněnského prospektivního longitudinálního projektu QOLOP (*Quality of Life Longitudinal Study in Pediatric Oncology Patients*), který běží již od roku 2006 a zabývá se subjektivním sledováním kvality života u dětí a dospívajících po léčbě onkologického onemocnění. V předchozích studiích v rámci projektu QOLOP byla zjištěna srovnatelná a v některých oblastech dokonce lepší úroveň kvality života u dětí a dospívajících po léčbě onkologického onemocnění (Blatný et al., 2011), a to i při opakovaném měření kvality života s odstupem několika let (Blatný, Jelínek, Kepák, 2016).

V předkládané studii si klademe za cíl zjistit, jaké zdroje kvality života jsou pro děti a dospívající po léčbě onkologického onemocnění nejdůležitější v různých věkových obdobích, jak jsou s těmito zdroji kvality života spokojeni a zda existují rozdíly

v hodnocení zdrojů kvality života mezi věkovými skupinami. Dalším cílem je zjistit, zda se liší pohled rodičů na spokojenost svých dětí s jednotlivými zdroji kvality života s pohledem samotných dětí a dospívajících po léčbě onkologického onemocnění, tedy porovnat hodnocení spokojenosti se zdroji kvality života dětí a dospívajících po léčbě onkologického onemocnění z pohledu rodičů s vlastním hodnocením dětí a dospívajících po léčbě. Vzhledem k tomu, že sběr dat stále probíhá a data z druhé vlny longitudinálního projektu QOLOP nejsou prozatím kompletní, byla z důvodů potřeby velkého souboru dat použita data pouze z první vlny.

Na základě výsledků studií, které se mimo jiné zabývaly rozdílem v hodnocení kvality života v různých věkových obdobích (např. van Dijk et al., 2007), předpokládáme větší udávanou spokojenost s kvalitou života u mladších dětí v porovnání se staršími dospívajícími. Co se týče rodičovského hodnocení kvality života, v souladu s jinými studiemi předpokládáme, že rodiče vnímají spokojenost se zdroji kvality života jako horší, než ji hodnotí samotné děti a dospívající po léčbě onkologického onemocnění.

Studie

Výzkumný soubor

Výzkumný soubor tvořili děti a dospívající po léčbě onkologického onemocnění a jejich rodiče, kteří jsou zapojeni do projektu QOLOP, který se zabývá kvalitou života a ostatními psychosociálními souvislostmi života dětí a dospívajících po léčbě onkologického onemocnění. Do předkládané studie bylo zapojeno 172 dětí a dospívajících (79 dívek a 93 chlapců) ve věku od 10 let do 18 let a jejich rodiče. Co se týče diagnóz ve výzkumném vzorku, leukémii mělo diagnostikováno celkem 20 % dětí a dospívajících a nádor CNS mělo diagnostikováno 25 % dětí a dospívajících. Zbývajících 55 % bylo zastoupeno jinými typy pediatrického onkologického onemocnění. Všechny děti a dospívající byli v době sběru dat v rozmezí od 8 do 140 měsíců v remisi onkologického onemocnění. Až 38 % dětí a dospívajících po léčbě netrpělo žádnými pozdními následky léčby. Pouze nízké pozdní následky pocíťovalo 33 % dětí a dospívajících a nejzávažnější pozdní následky udávalo 24 % dětí a dospívajících (viz Tabulka 1). Pro účely studie byli děti a dospívající rozděleni do tří věkových skupin – děti ve věku od 10 let do 12 let, mladší dospívající ve věku od 13 let do 14 let a starší dospívající ve věku od 15 let do 18 let. Podrobnější popis souboru dle skupin uvádí Tabulka 1.

Použité metody

Data týkající se kvality života dětí a dospívajících po léčbě onkologického onemocnění byla získána pomocí Dotazníku kvality života SQUALA (Dragomirecká et al., 2006), který byl pro účely projektu QOLOP upraven pro použití u dětí a dospívajících po léčbě onkologického onemocnění (viz Přílohy). Upravená verze Dotazníku kvality života SQUALA obsahuje 30 zdrojů kvality života (např. fyzická soběstačnost, zdraví, dobrý spánek, rodinné vztahy, intimní vztahy, možnost chodit do školy, trávení volného času apod.) a byl účastníkům předkládán ve dvou formách – první forma je určena pro děti a dospívající, ve které účastníci hodnotí nejdříve, jak moc jsou pro ně určité zdroje kvality života důležité na pětibodové stupnici od 1 (vůbec není důležité) do 5 (naprosto nezbytné). Následně hodnotí spokojenost s těmito zdroji kvality života opět na pětibodové stupnici od 1 (naprosto

nespokojený/á) až po 5 (naprosto spokojený/á). Druhá verze upraveného Dotazníku kvality života SQUALA, která je určena pro rodiče, obsahuje pouze položky zjišťující domnívanou spokojenost dětí a dospívajících po léčbě s určitými zdroji kvality života opět na pětibodové stupnici od 1 (naprosto nespokojený/á) do 5 (naprosto spokojený/á).

Sběr dat probíhal na Klinice dětské onkologie FN Brno. Účastníky k zapojení do projektu QOLOP oslovovala zdravotní sestra v rámci pravidelných prohlídek dětí a dospívajících po léčbě onkologického onemocnění. Dětem a dospívajícím i jejich rodičům byl vysvětlen účel i veškeré podrobnosti vyšetření a následně byl rodičům předložen k podpisu informovaný souhlas s účastí ve studii schválený etickou komisí FN Brno. Podmínkou účasti ve studii bylo diagnostikování onkologického onemocnění v dětském věku a absolvování léčby onkologického onemocnění chemoterapií nebo radioterapií.

Ke statistickému zpracování dat byla použita deskriptivní statistika, faktoriální ANOVA a neparametrický Wilcoxonův signed rank test s použitím programu SPSS.

Výsledky

V Tabulce 2 můžeme vidět hodnocení důležitosti jednotlivých zdrojů kvality života různými věkovými skupinami. U dětí ve věku od 10 do 12 let byly jako nejdůležitější hodnoceny rodinné vztahy a zdraví. U mladších dospívajících (13–14 let) byla považována

Tabulka 1 Popis souboru dětí a dospívajících po léčbě onkologického onemocnění

	Celkem (N = 172)	Věková skupina 10–12 let (N= 60)	Věková skupina 13–14 let (N= 43)	Věková skupina 15–18 let (N= 69)
Věk (m (sd))	13,8 (2,6)	10,8 (0,8)	13,7 (0,7)	16,5 (1,0)
Pohlaví (n (%))				
Dívky	79 (46 %)	33 (55 %)	14 (33 %)	32 (46 %)
Chlapci	93 (54 %)	27 (45 %)	29 (67 %)	37 (54 %)
Diagnóza (n (%))				
Leukémie	35 (20 %)	20 (33 %)	8 (19 %)	7 (10 %)
Nádory CNS	42 (25 %)	18 (30 %)	10 (23 %)	14 (20 %)
Jiné nádory	95 (55 %)	22 (37 %)	25 (58 %)	48 (70 %)
Doba od ukončení léčby (n (%))				
do 36 měsíců	82 (48 %)	34 (57 %)	18 (42 %)	30 (43 %)
36–60 měsíců	46 (27 %)	14 (23 %)	10 (23 %)	22 (32 %)
nad 60 měsíců	44 (25 %)	12 (20 %)	15 (35 %)	17 (25 %)
Závažnost pozdních následků (n (%))				
Žádné pozdní následky	65 (38 %)	24 (40 %)	16 (37 %)	25 (36 %)
Nízká	57 (33 %)	20 (33 %)	10 (23 %)	27 (39 %)
Střední	26 (15 %)	8 (13 %)	6 (14 %)	12 (18 %)
Vysoká	24 (24 %)	8 (13 %)	11 (26 %)	5 (7 %)

za nejdůležitější budoucí práce, dále potom zdraví a rodinné vztahy. Pro starší dospívající (15–18 let) je nejdůležitější nebýt odkázán na pomoc druhých, zdraví, budoucí práce a kamarádi.

Tabulka 2 zobrazuje spokojenost s jednotlivými zdroji kvality života tak, jak ji hodnotili samotné děti a dospívající. Děti (10–12 let) jsou nejvíce spokojeny se svým zdravím a s věcmi, které mají pro zábavu. Dále jsou velmi spokojeny s rodinnými vztahy. Mladší dospívající mezi 13–14 lety jsou velmi spokojeni také s příjemným prostředím, ve kterém žijí. Dále jsou spokojeni se vztahy se svými kamarády. Starší dospívající (15–18 let) jsou nejvíce spokojeni s tím, že nejsou odkázáni na pomoc druhých, což mimochodem hodnotili jako nejdůležitější zdroj kvality života.

Co se týče rozdílů v hodnocení důležitosti jednotlivých zdrojů kvality života mezi jednotlivými věkovými skupinami (viz Tabulku 2) byl prokázán signifikantní rozdíl mezi dětmi (10–12 let) a mladšími dospívajícími (13–14 let) v hodnocení intimních vztahů, hezkého oblečení a hezkých věcí. Dále byly prokázány signifikantní rozdíly mezi dětmi (10–12 let) a staršími dospívajícími (15–18 let) v hodnocení důležitosti fyzické soběstačnosti, intimních vztahů a víry. Mezi mladšími dospívajícími (13–14 let) a staršími dospívajícími (15–18 let) byly nalezeny signifikantní rozdíly ve zdrojích fyzické soběstačnosti, zábava a hezké věci.

Při hodnocení spokojenosti s jednotlivými zdroji kvality života (viz Tabulku 3) byly prokázány signifikantní rozdíly mezi dětmi (10–12 let) a mladšími dospívajícími (13–14 let) ve zdrojích zdraví, spravedlnost, pravda a hezké věci. Dále byly nalezeny signifikantní rozdíly mezi dětmi (10–12 let) a staršími dospívajícími (15–18 let) ve zdrojích zdraví, fyzická soběstačnost, spánek, rodina, péče o sebe, intimní vztahy, odpočinek, záliby, spravedlnost, pravda, peníze, dobré jídlo, vzdělání, zábava, vzhled, hezké oblečení a hezké věci. Mezi mladšími dospívajícími (13–14 let) a staršími dospívajícími (15–18 let) byly prokázány rozdíly v hodnocení spokojenosti se zdroji odpočinek, spravedlnost, peníze, dobré jídlo a zábava. Přestože tyto výsledky poukazují na rozdíly v hodnocení spokojenosti mezi věkovými skupinami, v průměru jsou všichni s jednotlivými oblastmi kvality života spokojeni².

Rozdíly v hodnocení spokojenosti dětí a dospívajících po léčbě onkologického onemocnění z pohledu rodičů a dětí a dospívajících samotných zobrazuje Tabulka 4. Signifikantní rozdíly byly nalezeny především u dětí (10–12 let), a to ve zdrojích zdraví, psychická pohoda, rodina, kamarádi, mezilidské vztahy, intimní vztahy, záliby, spravedlnost, pravda, peníze, vzdělání, škola, trávení volného času, zábava, vzhled a hezké věci. Rodiče u všech uvedených zdrojů hodnotili spokojenost hůře než děti samotné. U mladších dospívajících (13–14 let) byly nalezeny signifikantní rozdíly mezi pohledem rodičů a dětí a dospívajících ve zdrojích prostředí a domov, kamarádi, spravedlnost, peníze, hezké oblečení a hezké věci. Stejně jako u dětí i v případě mladších dospívajících rodiče vnímali spokojenost svých dětí se zdroji kvality života hůře než samotné děti a dospívající. U starších dospívajících (15–18 let) byly nalezeny signifikantní rozdíly mezi pohledem rodičů a dospívajících u zdrojů spánek, péče o sebe, intimní vztahy, zájem o svět kolem, odpočinek a bezpečí. V případě starších dospívajících (15–18 let) hodnotili rodiče spokojenost svých dětí lépe, než ji vnímají sami dospívající.

² Rozsah škály hodnotící spokojenost s jednotlivými oblastmi života je 1 (naprosto nespokojený/á) až 5 (naprosto spokojený/á), teoretický průměr je tedy 2,5. Nejnižší hodnocení dětí a dospívajících po léčbě se pohybuje kolem 2,8 u starších dospívajících při hodnocení spokojenosti se spravedlností.

Tabulka 2 Průměry hodnocení důležitosti oblastí kvality života a rozdíly v hodnocení důležitosti oblastí kvality života mezi věkovými skupinami

	Věková skupina						F	Sig.
	10–12 let		13–14 let		15–18 let			
	M	SD	M	SD	M	SD		
Zdraví	4,32	0,676	4,42	0,587	4,40	0,813	0,31	0,732
Fyzická soběstačnost	3,56	1,038	3,91	1,151	4,49	0,877	13,77	0,000 **,***
Psychická pohoda	4,27	0,710	4,30	0,638	4,12	0,702	1,19	0,307
Prostředí a domov	3,81	0,900	4,00	0,756	3,79	0,873	0,87	0,425
Spánek	3,92	0,907	4,02	0,963	3,81	0,902	0,73	0,483
Rodina	4,42	0,619	4,33	0,644	4,19	0,802	1,61	0,203
Kamarádi	4,20	0,732	4,33	0,680	4,26	0,803	0,36	0,700
Mezilidské vztahy	3,82	0,770	3,95	0,872	3,81	0,902	0,54	0,582
Péče o sebe	3,75	0,914	3,95	0,785	3,93	0,698	1,08	0,343
Intimní vztahy	2,55	1,320	3,33	1,040	3,34	0,978	9,49	0,000 *,**
Zájem o svět kolem	3,15	0,936	3,17	1,034	3,12	0,890	0,04	0,962
Víra	2,77	1,477	2,23	1,172	2,09	1,255	4,50	0,012 **
Odpočinek	3,33	0,986	3,12	1,074	3,15	0,935	0,80	0,453
Záliby	3,73	1,087	4,00	0,816	3,51	1,113	2,90	0,058
Bezpečí	4,20	0,805	4,07	0,669	3,85	0,950	2,84	0,061
Spravedlnost	4,25	0,632	4,14	0,710	3,99	0,782	2,26	0,107
Pravda	4,10	0,817	4,09	0,610	4,16	0,725	0,16	0,852
Peníze	2,98	1,017	3,35	0,897	3,32	1,029	2,43	0,091
Dobré jídlo	3,49	0,917	3,49	0,935	3,47	0,969	0,01	0,991
Vzdělání	4,02	1,025	4,12	0,762	4,09	0,707	0,20	0,821
Škola	4,00	0,991	3,79	0,951	3,81	0,885	0,89	0,414
Trávení volného času	3,70	0,908	3,98	0,886	4,03	0,946	2,25	0,108
Zábava	3,23	0,981	3,77	0,947	3,49	1,000	3,74	0,026 ***
Vzhled	3,35	1,055	3,60	0,821	3,28	0,861	1,70	0,186
Hezké oblečení	3,23	1,047	3,74	0,848	3,32	0,937	3,91	0,022 *
Hezké věci	3,02	1,066	3,51	0,925	3,01	1,000	3,78	0,025 *,***

* Signifikantní rozdíl mezi dětmi (10–12 let) a mladšími dospívajícími (13–14 let)

** Signifikantní rozdíl mezi dětmi (10–12 let) a staršími dospívajícími (15–18 let)

*** Signifikantní rozdíl mezi mladšími dospívajícími (13–14 let) a staršími dospívajícími (15–18 let)

Tabulka 3 Průměry hodnocení spokojenosti s oblastmi kvality života a rozdíly v hodnocení spokojenosti s oblastmi kvality života mezi věkovými skupinami

	Věková skupina						F	Sig.
	10–12 let		13–14 let		15–18 let			
	M	SD	M	SD	M	SD		
Zdraví	4,67	0,63	4,14	1,04	3,96	0,98	10,60	0,000 *,**
Fyzická soběstačnost	4,34	0,76	4,49	0,67	4,65	0,62	3,24	0,042 **
Psychická pohoda	4,27	0,887	4,26	0,819	4,07	0,841	1,01	0,366
Prostředí a domov	4,65	0,606	4,63	0,587	4,38	0,713	3,31	0,061
Spánek	4,49	0,92	4,40	0,90	4,09	1,02	3,10	0,049 **
Rodina	4,65	0,63	4,35	0,81	4,10	0,95	7,18	0,001 **
Kamarádi	4,40	0,848	4,53	0,813	4,26	0,803	1,55	0,216
Mezilidské vztahy	4,22	0,930	4,14	0,710	3,94	0,814	1,88	0,156
Péče o sebe	4,23	0,87	4,19	0,83	3,87	0,79	3,62	0,029 **
Intimní vztahy	3,88	1,04	3,67	1,03	3,41	1,11	3,10	0,048 **
Zájem o svět kolem	4,19	0,840	4,14	0,833	3,93	0,834	1,72	0,182
Víra	4,27	0,954	4,05	1,024	4,09	0,942	0,80	0,453
Odpočinek	4,46	0,82	4,44	0,83	4,04	0,82	5,04	0,008 **,***
Záliby	4,62	0,69	4,42	0,79	4,04	0,99	7,47	0,001 **
Bezpečí	4,50	0,701	4,37	0,846	4,26	0,704	1,61	0,204
Spravedlnost	4,02	1,12	3,44	1,03	2,84	1,07	18,88	0,000 *,**,***
Pravda	3,90	1,12	3,28	0,91	2,91	1,00	15,07	0,000 *,**
Peníze	4,19	0,96	3,95	0,87	3,38	0,88	13,14	0,000 **,***
Dobré jídlo	4,50	0,72	4,51	0,63	4,13	0,83	5,11	0,007 **,***
Vzdělání	4,47	0,83	4,12	0,88	4,03	0,73	5,03	0,008 **
Škola	4,40	0,924	4,05	1,022	4,21	0,839	1,91	0,151
Trávení volného času	4,62	0,761	4,33	0,892	4,26	0,874	3,04	0,051
Zábava	4,67	0,51	4,47	0,59	4,01	0,86	14,90	0,000 **,***
Vzhled	4,15	0,99	3,95	1,02	3,57	0,94	5,76	0,004 **
Hezké oblečení	4,47	0,77	4,40	0,66	4,15	0,61	3,86	0,023 **
Hezké věci	4,60	0,62	4,21	0,71	3,90	0,87	14,00	0,000 *,**

* Signifikantní rozdíl mezi dětmi (10–12 let) a mladšími dospívajícími (13–14 let)

** Signifikantní rozdíl mezi dětmi (10–12 let) a staršími dospívajícími (15–18 let)

*** Signifikantní rozdíl mezi mladšími dospívajícími (13–14 let) a staršími dospívajícími (15–18 let)

Tabulka 4 Rozdíly v hodnocení spokojenosti dětí a dospívajících po léčbě s jednotlivými zdroji kvality života z pohledu rodičů a samotných dětí a dospívajících

	Věková skupina					
	10–12 let		13–14 let		15–18 let	
	Z	Sig.	Z	Sig.	Z	Sig.
Zdraví	-4,58	0,000	-1,36	0,173	-0,35	0,730
Fyzická soběstačnost	-0,66	0,509	-0,95	0,342	-1,49	0,135
Psychická pohoda	-2,27	0,023	-1,32	0,186	-0,77	0,439
Prostředí a domov	-1,62	0,105	-2,54	0,011	-0,89	0,376
Spánek	-0,41	0,686	-1,04	0,299	-3,12	0,002
Rodina	-3,56	0,000	-1,89	0,059	0,00	1,000
Kamarádi	-4,48	0,000	-3,06	0,002	-0,38	0,704
Mezilidské vztahy	-3,31	0,001	-1,68	0,093	-0,53	0,598
Péče o sebe	-1,68	0,094	-0,92	0,358	-3,13	0,002
Intimní vztahy	-1,99	0,047	-0,16	0,875	-2,19	0,028
Zájem o svět kolem	-1,79	0,073	-0,47	0,639	-3,06	0,002
Víra	-1,40	0,162	-0,16	0,875	-1,27	0,203
Odpočinek	-1,48	0,138	-1,08	0,280	-3,46	0,001
Záliby	-3,21	0,001	-1,95	0,051	-0,99	0,323
Bezpečí	-0,54	0,591	-1,37	0,170	-2,07	0,038
Spravedlnost	-3,52	0,000	-3,09	0,002	-1,15	0,252
Pravda	-3,71	0,000	-0,90	0,370	-1,07	0,285
Peníze	-2,88	0,004	-2,51	0,012	-0,43	0,666
Dobré jídlo	-1,95	0,051	-1,84	0,066	-0,63	0,526
Vzdělání	-2,23	0,026	-1,91	0,057	-1,02	0,306
Škola	-3,62	0,000	-1,25	0,210	-0,14	0,889
Trávení volného času	-3,35	0,001	-1,72	0,086	-0,52	0,602
Zábava	-2,36	0,018	-1,79	0,074	-1,71	0,088
Vzhled	-3,27	0,001	-0,95	0,344	-1,84	0,066
Hezké oblečení	-1,88	0,060	-2,10	0,036	-0,25	0,803
Hezké věci	-3,87	0,000	-1,99	0,047	-0,10	0,921

Diskuze

Předkládaná studie popisuje nejdůležitější zdroje kvality života a spokojenost s nimi u jedinců po léčbě pediatrického onkologického onemocnění v různých věkových obdobích. Studie se zaměřuje také na hodnocení spokojenosti s jednotlivými zdroji kvality života u dětí a dospívajících po léčbě onkologického onemocnění z pohledu jejich rodičů a zjištění rozdílů mezi hodnocením rodičů s vlastním hodnocením dětí a dospívajících po léčbě.

Jedním z nejdůležitějších zdrojů kvality života je zdraví, a to pro všechny děti a dospívající po léčbě onkologického onemocnění bez ohledu na věkové období. U dětí a dospívajících po léčbě onkologického onemocnění je jejich budoucí zdraví jednou z největších starostí. Důležitost zdraví u těchto jedinců dokazuje např. i studie Yi, Kim a Sang (2016), ve které bylo zjištěno, že se jedinci po léčbě dětského onkologického onemocnění častěji vyhýbají rizikovému chování, aby co nejvíce své zdraví ochránili a udělali maximum, aby minimalizovali riziko návratu onemocnění (Yi, Kim, Sang, 2016). Je tedy vcelku logické, že zdraví je stabilně velmi důležitou součástí kvality života bez ohledu na věkové období, ve kterém se zrovna jedinci po léčbě onkologického onemocnění nacházejí.

V hodnocení důležitosti dalších zdrojů kvality života se však již objevují rozdíly v závislosti na věkovém období. Zatímco pro děti ve věku od 10 do 12 let je nejdůležitější mít dobré rodinné vztahy, mladší dospívající ve věku od 13 do 14 let již pomalu začínají přemýšlet o své budoucnosti a stává se pro ně nejdůležitější mít jednu zaměstnání, které je bude bavit. U dospívajících můžeme pozorovat větší orientaci do budoucnosti, oproti dětem, které více žijí přítomností a tím, co je „tady a nyní“ (Bradley Eilertsen et al., 2012). U starších dospívajících ve věku od 15 do 18 let se do popředí nejvíce dostává potřeba být soběstačný a samostatný v běžných denních činnostech (fyzická soběstačnost). U obou skupin dospívajících můžeme sledovat postupný nárůst důležitosti kamarádů, při současném poklesu v hodnocení důležitosti rodiny jako zdroje kvality života. Postupné uvolňování se od vlivu rodiny a přibývání důležitosti kamarádů a vrstevníků se vzrůstajícím věkem u dětí a dospívajících po léčbě onkologického onemocnění již bylo prokázáno mnoha studiemi (Decker, 2007; Koutná et al., 2014; Ritchie, 2001). Přestože se důležitost rodiny jako zdroje kvality života s postupem věku snižuje, stále zůstává pro dospívající po léčbě velmi důležitá.

Nejvíce rozdílné hodnocení důležitosti jednotlivých zdrojů kvality života existuje mezi dětmi (10–12 let) a staršími dospívajícími (15–18 let). Největší rozdíl můžeme pozorovat v hodnocení důležitosti nebýt odkázán na pomoc druhých při běžné denní činnosti (fyzická soběstačnost). Tento zdroj kvality života byl signifikantně nejdůležitější pro starší dospívající ve věku od 15 do 18 let v porovnání s oběma dalšími věkovými skupinami. Dalším velmi rozdílným zdrojem kvality života vzhledem k věkovému období jsou intimní vztahy a potřeba s někým chodit. Tento zdroj kvality života je u dětí (10–12 let) nejméně důležitým zdrojem kvality života a signifikantně se liší od obou starších věkových skupin.

Co se týče spokojenosti s důležitými zdroji kvality života, zatímco děti ve věku od 10 do 12 let byly velmi spokojené se svým zdravím (dokonce u nich je spokojenost se zdravím na prvním místě), u obou starších věkových skupin (13 až 14 let i 15 až 18 let) se spokojenost se svým současným zdravím objevuje až na 17. místě. Výsledky částečně korespondují se závěry studií (Speechley et al., 2006; Wegenroth et al., 2015), které

dokazují, že fyzické zdraví je jednou z nejhůře hodnocených oblastí kvality života u dětí a dospívajících po léčbě onkologického onemocnění. Tyto studie však nerozlišují mezi jednotlivými věkovými obdobími. Mladší dospívající ve věku od 13 do 14 let byli nevíce spokojeni s prostředím, ve kterém žijí, které ale není mezi těmi nejdůležitějšími zdroji kvality života³. Dospívající ve věku od 15 do 18 let byli nejspokojenější s tím, jak jsou fyzicky soběstační, tzn. nezávislí na pomoci druhých při běžné denní činnosti, což hodnotili i jako nejdůležitější zdroj kvality života. Zajímavé je, že hodnocení spokojenosti s rodinnými vztahy, jakožto velmi důležitého zdroje kvality života bez ohledu na věkové období, se s přibývajícím věkem snižuje. Mezi dětmi a staršími dospívajícími je rozdíl se spokojeností rodinných vztahů dokonce signifikantní. Jedním z možných vysvětlení je přehnaná péče a strach ze strany rodičů, což již v tomto věkovém období může být dospívajícím na obtíž (Yi, Kim, Sang, 2016).

Nejvíce spokojené se zdroji kvality života jsou děti ve věku od 10 do 12 let, ovšem se dvěma výjimkami, a to s hodnocením spokojenosti s tím, jak jsou nezávislé na pomoci druhých lidí při běžné denní činnosti (fyzická soběstačnost) a se svými kamarády. S fyzickou soběstačností jsou nejvíce spokojeni starší dospívající ve věku od 15 do 18 let, dokonce signifikantně více než děti (10–12 let). Se svými kamarády jsou více spokojeni mladší dospívající (13–14 let), avšak tento rozdíl není signifikantní. Největší rozdíly v hodnocení spokojenosti s různými zdroji kvality života jsou mezi dětmi (10–12 let) a staršími dospívajícími (15–18 let), a to vždy (s výjimkou již výše zmiňované fyzické soběstačnosti) s menší spokojeností se zdroji kvality života ze strany starších dospívajících (15–18 let). Mezi bližšími věkovými skupinami, tj. mezi dětmi a mladšími dospívajícími, stejně jako mezi mladšími dospívajícími a staršími dospívajícími se objevuje méně signifikantních rozdílů než mezi dětmi a staršími dospívajícími.

Výše uvedené výsledky poukazují, podobně jako u hodnocení důležitosti, na postupnou změnu hodnocení spokojenosti v závislosti na věkovém období. Zatímco mezi bližšími věkovými skupinami existuje pouze pár signifikantních rozdílů v hodnocení spokojenosti s jednotlivými zdroji kvality života, mezi dětmi a staršími dospívajícími jsou již tyto rozdíly u více než poloviny zdrojů kvality života.

Druhým cílem předkládané studie bylo porovnat hodnocení spokojenosti s různými zdroji kvality života dětí a dospívajících z pohledu samotných dětí a dospívajících s pohledem jejich rodičů.

Nejvíce rozdílů v hodnocení spokojenosti s různými zdroji kvality života existuje mezi pohledem rodičů a dětmi ve věku od 10 do 12 let. Rodiče hodnotí spokojenost až s 16 zdroji kvality života hůře, než ji vnímají děti samotné. Tyto rozdíly mohou být způsobeny například omezením kognitivních schopností u dětí vzhledem k vývojovému období (Eiser, Morse, 2001), v důsledku čehož děti nedokáží plnohodnotně posoudit a reflektovat vliv nemoci na jejich život a jsou ještě moc malé na to, aby se již setkaly s některými negativními psychosociálními dopady onkologického onemocnění a jeho léčby (Shankar et al., 2005). Yi, Kim a Sang (2016) uvádějí, že se s přibývajícím věkem mohou objevit nové problémy způsobené onkologickým onemocněním a jeho léčbou, které jedinci po léčbě v mladších věkových obdobích nezažívali a které mohou ovlivnit vnímání kvality jejich života až v pozdějších věkových obdobích. Rozdíly mezi pohledem rodičů a dětí

³ Mezi mladšími dospívajícími bylo nejdůležitějším zdrojem kvality života mít v budoucnu dobré zaměstnání, to se však logicky při posuzování spokojenosti nehodnotí.

mohou být také způsobeny pesimistickým pohledem na budoucnost svých dětí ze strany rodičů (Eiser, Eiser & Greco, 2004).

U obou starších věkových skupin je rozdíl mezi pohledem rodičů a vlastním hodnocením dospívajících menší. Za zmínku stojí fakt, že spokojenost s některými zdroji kvality života hodnotili starší dospívající signifikantně hůře, než ji vnímali jejich rodiče. Tyto rozdíly jsou především v hodnocení spokojenosti se spánkem, se zvládnutím toho, co potřebují, se zájmem o dění ve světě kolem, s intimními vztahy, s možností odpočinku ve volném čase a s pocitem bezpečí. Tyto nesouhlasné názory s lepším hodnocením ze stran rodičů mohou být příčinou nepochopení pocitů starších dospívajících rodiči a v důsledku toho sníženého hodnocení spokojenosti s rodinnými vztahy ze strany starších dospívajících.

Výsledky jsou pouze částečně v souladu se studii (Bradley Eilertsen et al., 2012; Sato et al., 2014), které se zabývaly rozdíly v hodnocení kvality života ze strany samotných dětí a dospívajících po léčbě a ze strany jejich rodičů. Tyto studie prokázaly lepší hodnocení kvality života samotnými dětmi a dospívajícími v porovnání s pohledem rodičů bez ohledu na věk.

Jeden z velkých limitů plyne ze samotného použití dotazníku při sběru dat. Nemůžeme s určitostí vědět, do jaké míry byli respondenti upřímní a do jaké míry se nad položkami opravdu zamysleli. Dalším limitem může být nerozlišování mezi diagnostickými skupinami a mezi závažností pozdních následků u dětí a dospívajících po léčbě onkologického onemocnění z důvodu nerovnoměrného zastoupení diagnóz a pozdních následků v rámci věkových skupin.

Závěr

Celkově výsledky poukazují na rozdílné zdroje kvality života u dětí a dospívajících po léčbě onkologického onemocnění v průběhu jednotlivých věkových období. Zdraví je jediným zdrojem kvality života, který je stabilně velmi důležitý bez ohledu na věk. Spokojenost s ním je však již mezi věkovými skupinami rozdílná. Rodinné vztahy jsou sice také důležitým zdrojem kvality života, ovšem se vzrůstajícím věkem jejich důležitost mírně klesá.

Hodnocení spokojenosti s jednotlivými zdroji kvality života je velice rozdílné u dětí, a to jak v porovnání se staršími dospívajícími, tak v porovnání s pohledem svých rodičů. Děti uvádějí, že jsou mnohem více spokojené s většinou zdrojů kvality života, a to jak v porovnání se staršími dospívajícími, tak v porovnání s pohledem rodičů. U starších dospívajících je situace opačná a rodiče vnímají spokojenost s některými zdroji kvality života lépe, než ji hodnotí sami dospívající. Tyto výsledky by mohly poukazovat na nedostatečnou schopnost zhodnotit a posoudit kvalitu života a následné negativní vlivy onkologického onemocnění u dětí po léčbě.

LITERATURA

- Badr, H., Chandra, J., Raheem, J. P., Ater, J. L., Urbauer, D., Cruz, C. D., Demark-Wahnefried, W. (2013). Health-related quality of life, lifestyle behaviors, and intervention preferences of survivors of childhood cancer. *Journal of Cancer Survivorship*, 7, 523–534.
- Blatný, M., Kepák, T., Vlčková, I., Jelínek, M., Tóthová, K., Pilát, M., Slezáčková, A., Sobotková, V., Bartošová, K., Hrstková, H., Štěrba, J. (2011). Quality of life of childhood cancer survivors: handicaps and benefits. *Československá psychologie*, 55(2), 112–125.
- Blatný, M., Jelínek, M., Kepák, M. (2016). Subjective quality of life of adolescent and young adult survivors of childhood cancer in long term perspective: Preliminary results of longitudinal study QOLOP. *Československá psychologie*, 60(1), 82–87.
- Bradley Eilertsen, M. E., Jozefiak, T., Rannestad, T., Indredavik, M. S. Quality of Life in Children and Adolescents Surviving Cancer. *European Journal of Oncology Nursing*, 16, 185–193.
- Decker, C. L. (2007). Social support and adolescent cancer survivors: A review of the literature. *Psycho-Oncology* 16, 1–11.
- van Dijk, J., Husiman, J., Moll, A. C., Schouten-van Meeteren, A.Y.N., Bezemer, P. D., Ringens, P. J., Cohen-Kettenis, P. T., Imho, S. M. (2007). Health-related quality of life of child and adolescent retinoblastoma survivors in the Netherlands. *Health an Quality Life Outcomes*, 5–65.
- Dragomirecká, E. et al. (2006). SQUALA. Příručka pro uživatele české verze Dotazníku subjektivní kvality života SQUALA. Praha: Psychiatrické centrum Praha.
- Eiser, C., Morse, R. (2001). Can parents rate their child's health-related quality of life? Results of a systematic review. *Quality of Life Research*, 10, 347–357.
- Eiser, C., Eiser, J. R., Greco, V. (2004). Surviving childhood cancer: quality of life and parental regulatory focus. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30, 123–133.
- Gordijn, M. S., van Litsenburg, R. R., Gemke, R. J., Huisman, J., Bierings, M. B., Hoogerbrugge, P. M., Kaspers, G. J. L. (2013). Sleep, fatigue, and quality of life in survivors of childhood acute lymphoblastic leukemia. *Pediatric Blood Cancer*, 60, 479–485.
- Koutná, V., Blatný, M., Jelínek, M., Kepák, T., Blažková, T. (2014). Sociální opora dětí a adolescentů po léčbě onkologického onemocnění v porovnání s dětmi a adolescenty z běžné populace. *Československá psychologie*, 58(4), 326–339.
- Lehmann, V., Grönqvist, H., Engvall, G., Ander, M., Tuinman, M. A., Hagedoorn, M., Samderman, R., Mattsson, E., von Essen, L. (2014). Negative and positive consequences of adolescent cancer 10 years after diagnosis: an interview-based longitudinal study in Sweden, *Psycho-oncology*, 23, 1229–1235.
- Long, K. A., Marsland, A. L. (2011). Family adjustment to childhood cancer: A systematic review. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 14(1), 57–88.
- Ritchie, M. A. (2001). Sources of emotional support for adolescents with cancer. *Journal of Pediatric Oncology Nursing*, 18, 105–110.
- Rueegg, C. S., Gianinazzi, M. E., Rischewski, J., Popovic, M. B., von der Weid, N. X., Michel, G., Kuehni, C. E. (2013). Health-related quality of life in survivors of childhood cancer: the role of chronic health problems. *Journal of Cancer Survivorship*, 7(4).
- Sato, I., Higuchi, A., Yanagisawa, T., Mukasa, A., Ida, K., Sawamura, Y., Sugiyama, K., Saito, N., Kumabe, T., Terasaki, M., Nishikawa, R., Ishida, Y., Kamibeppu, K. (2014). Cancer-specific health-related quality of life in children with brain tumors. *Quality of Life Research*, 23, 1059–1068.
- Shankar, S., Robison, L., Jenney, M. E. M., Rockwood, T. H., Wu, E., Feusner, J., Friedman, D., Kane, R. L., Bhatia, S. (2005). Health-related quality of life in young survivors of childhood cancer using the Minneapolis-Manchester Quality of Life-Youth Form. *Pediatrics*, 115(2), 435–442.
- Schulte F., Wurz, A., Reynolds, K., Strother, D., Dewey, D. (2016). Quality of life in survivors of pediatric cancer and their siblings: the consensus between parent-proxy and self-reports. *Pediatric Blood Cancer*, 63(4), 677–683.
- Speechley, K. N., Barrera, M., Shaw, A. K., Morrison, H. I., Maunsell, E. (2006). Health-related quality of life among child and adolescent survivors of childhood cancer. *Journal of Clinical Oncology*, 24(16), 2536–2543.

- Woodgate, R. L., Tailor, K., Yanofsky, R., Vanan, M. I. (2016). Childhood brain cancer and its psychosocial impact on survivors and their parents: a qualitative thematic synthesis. *European Journal of Oncology Nursing*, 20, 140–149.
- Yi, J., Kim, M. A., Sang, J. (2016). Worries of Childhood Cancer Survivors in Young Adulthood. *European Journal of Oncology Nursing*, 21, 113–119.
- Zeltzer, L. K., Lu, Q., Leisenring, W., Tsao, J. C., Recklitis, C., Armstrong, G., Mertens, A. C., Robison, L. L., Ness, K. K. (2008). Psychosocial outcomes and health-related quality of life in adult childhood cancer survivors: a report from the childhood cancer survivor study. *Cancer Epidemiology Biomarkers & Prevention*, 17(2), 435–446.
-

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

Národní informační a vzdělávací portál o onkologických onemocněních dětského věku citace [online]. Brno: Institut biostatistiky a analýz Masarykovy univerzity, 2016 [cit. 13. 12. 2016]. Dostupné z: <http://detskaonkologie.registry.cz/index.php?pg=reporting>

QUALITY OF LIFE OF CHILDREN AND ADOLESCENTS AFTER TREATMENT OF ONCOLOGICAL ILLNESS – COMPARISON WITH THEIR PARENTS' VIEW

T. BLAŽKOVÁ, M. BLATNÝ, T. KEPÁK, M. JELÍNEK, V. KOUTNÁ

ABSTRACT

Most studies of children and adolescents following oncology treatment point to a good quality of life in these individuals. However, their parents' views may differ considerably. They can worry more about the future and the satisfaction of their children. The present study identifies the differences between the satisfaction evaluation of the individual sources of quality of life from the point of view of children and adolescents themselves and from the point of view of their parents. At the same time, it also monitors the differences between different age groups.

The research group consists of 172 children and adolescents after treatment of cancer and their parents. Data on the quality of life of children and adolescents after treatment was obtained using the SQUALA Quality Of Life Questionnaire.

The assessment of satisfaction with specific sources of quality of life is very different for the youngest age group. Children report that they are much more satisfied with most sources of quality of life, both in comparison with older teens and in comparison with parents.

Key words: children and adolescents after treatment of oncological disease, quality of life, parental view

O autorech: Mgr. Tereza Blažková – studuje na FSS MU doktorské studium obor psychologie; Prof. PhDr. Marek Blatný, DrSc. – Psychologický ústav AV ČR, Brno; MUDr. Tomáš Kepák – Klinika dětské onkologie FN Brno; PhDr. Martin Jelínek, Ph.D. – Psychologický ústav AV ČR, Brno; Mgr. Veronika Koutná, Ph.D. – Psychologický ústav AV ČR, Brno. E-mail: blazkova.tereza@outlook.com

PŘÍLOHA 1: UPRAVENÝ DOTAZNÍK KVALITY ŽIVOTA SQUALA – VERZE PRO DĚTI A DOSPÍVAJÍCÍ

Poslední část dotazníku zjišťuje, co je pro Tebe v životě důležité a jak jsi s různými věcmi ve svém životě spokojený/á. Opět zde nejsou ani dobré, ani špatné odpovědi, zajímá nás Tvůj názor.

Nejprve si prosím přečti následující seznam hodnot a vyznač, jak moc jsou pro Tebe osobně důležité.

Jak je pro mě důležité...	Vůbec není důležité	Trochu důležité	Středně důležité	Velmi důležité	Naprostoto nezbytné
1. být zdravý	☐	☐	☐	☐	☐
2. nebýt odkázán na pomoc druhých při běžné denní činnosti (např. hygiena)	☐	☐	☐	☐	☐
3. být šťastný, nemít problémy a starosti	☐	☐	☐	☐	☐
4. být v příjemném prostředí (např. mít hezké bydlení)	☐	☐	☐	☐	☐
5. dobře spát	☐	☐	☐	☐	☐
6. mít dobré rodinné vztahy (rozumět si a mít se rádi v naší rodině)	☐	☐	☐	☐	☐
7. mít kamarády, dobře si s nimi rozumět	☐	☐	☐	☐	☐
8. mít dobré vztahy s ostatními lidmi (např. učiteli, vrstevníky...)	☐	☐	☐	☐	☐
9. zvládnout vše, co potřebuji	☐	☐	☐	☐	☐
10. chodit s někým (mít kluka/holku)	☐	☐	☐	☐	☐
11. zajímat se o to, co se děje ve světě kolem mě	☐	☐	☐	☐	☐
12. mít víru (věřit v nějakou duchovní moc, sílu jako je Bůh, Kosmos...)	☐	☐	☐	☐	☐
13. odpočívat ve volném čase	☐	☐	☐	☐	☐
14. mít koníčky ve volném čase	☐	☐	☐	☐	☐
15. být v bezpečí, mít jistotu, že se mi nic špatného nestane	☐	☐	☐	☐	☐
16. spravedlnost (aby k sobě lidé byli „fér“)	☐	☐	☐	☐	☐
17. pravda (aby lidé mluvili pravdu)	☐	☐	☐	☐	☐
18. peníze	☐	☐	☐	☐	☐
19. dobré jídlo	☐	☐	☐	☐	☐
20. být vzdělaný	☐	☐	☐	☐	☐
21. chodit do školy	☐	☐	☐	☐	☐
22. mít možnost hrát si (trávit volný čas) tak, jak chci	☐	☐	☐	☐	☐
23. mít dostatek věcí na hraní, pro svou zábavu	☐	☐	☐	☐	☐
24. dobře vypadat	☐	☐	☐	☐	☐
25. hezky se oblékat	☐	☐	☐	☐	☐
26. mít věci, které se mi líbí, po kterých toužím	☐	☐	☐	☐	☐
27. jednou mít a vychovávat děti	☐	☐	☐	☐	☐
28. mít jednou zaměstnání, které mě bude bavit	☐	☐	☐	☐	☐

Nyní prosím odpověz, jak moc jsi s různými věcmi ve svém životě spokojený/á.

Jak jsi spokojený/á...	Naprostο nespokojený/á	Spíše nespokojený/á	Ani spokojený Ani nespokojený	Spíše spokojený/á	Naprostο spokojený
29. s tím, jak jsi zdravý/á	☐	☐	☐	☐	☐
30. s tím, jak jsi samostatný/á, tzn. nezávislý/á na pomoci druhých při běžné denní činnosti (např. hygiena)	☐	☐	☐	☐	☐
31. s tím, jak jsi šťastný/á, bez problémů a starostí	☐	☐	☐	☐	☐
32. s tím, v jakém prostředí žiješ (zda máš např. hezké bydlení)	☐	☐	☐	☐	☐
33. s tím, jak dobře spíš	☐	☐	☐	☐	☐
34. s tím, jaké jsou vztahy u vás v rodině	☐	☐	☐	☐	☐
35. se svými kamarády (s tím, jaké a kolik jich máš)	☐	☐	☐	☐	☐
36. s tím, jaké máš vztahy s ostatními lidmi (např. učiteli, vrstevníky...)	☐	☐	☐	☐	☐
37. s tím, jak zvládáš to, co potřebuješ	☐	☐	☐	☐	☐
38. se svými důvěrnými vztahy (s tím, zda máš či nemáš kluka/holku)	☐	☐	☐	☐	☐
39. s tím, zda se můžeš dostatečně zajímat o to, co se děje ve světě kolem tebe (např. chtěl/a by ses zajímat víc)	☐	☐	☐	☐	☐
40. se svou vírou	☐	☐	☐	☐	☐
41. s tím, zda můžeš dostatečně odpočívat ve volném čase	☐	☐	☐	☐	☐
42. s uspokojováním svých koníčků	☐	☐	☐	☐	☐
43. s tím, jak se cítíš být v bezpečí (máš jistotu, že se ti nic špatného nestane)	☐	☐	☐	☐	☐
44. s tím, jak jsou lidé spravedliví (jsou k sobě „fěři“)	☐	☐	☐	☐	☐
45. s tím, jak jsou lidé pravdomluvní	☐	☐	☐	☐	☐
46. s penězi	☐	☐	☐	☐	☐
47. s jídlem	☐	☐	☐	☐	☐
48. se svým vzděláním	☐	☐	☐	☐	☐
49. s tím, že můžeš chodit do školy	☐	☐	☐	☐	☐
50. s tím, zda můžeš trávit volný čas (hrát si) tak, jak chceš	☐	☐	☐	☐	☐
51. s tím, kolik máš věcí na hraní, pro svou zábavu	☐	☐	☐	☐	☐
52. s tím, jak vypadáš	☐	☐	☐	☐	☐
53. s tím, jak chodíš oblékaný/á	☐	☐	☐	☐	☐
54. s tím, zda máš věci, které se ti líbí, po kterých toužíš	☐	☐	☐	☐	☐

PŘÍLOHA 2: UPRAVENÝ DOTAZNÍK KVALITY ŽIVOTA SQUALA – VERZE PRO RODIČE

Nyní bychom rádi věděli něco o spokojenosti Vašeho dítěte.

Jak si myslíte, že je Vaše dítě spokojené...	Naprostο nespokojenē	Spíše nespokojenē/ā	Ani spokojenē Ani nespokojenē	Spíše spokojenē	Naprostο spokojený	Nevím, neuvažoval/a jsem o tom	Nehodí se, není relevantní
75. s tím, jak je zdravé	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
76. s tím, jak je soběstačné, tzn. nezávislé na pomoci druhých při běžné denní činnosti (např. hygiena)	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
77. s tím, jak je šťastné, bez problémů a starostí	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
78. s tím, v jakém prostředí žije	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
79. jak dobře spí	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
80. s tím, jaké jsou vztahy u vás v rodině	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
81. se svými kamarády (s tím, jaké a kolik jich má)	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
82. s tím, jaké má vztahy s ostatními lidmi (např. učiteli, vrstevníky...)	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
83. s tím, jak zvládá vše to, co potřebuje	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
84. se svými důvěrnými vztahy (s tím, zda má či nemá kluka/holku, zda s někým chodí)	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
85. s tím, zda se může dostatečně zajímat o to, co se děje ve světě kolem něho	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
86. se svou vírou	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
87. s tím, zda může dostatečně odpočívat ve volném čase	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
88. s uspokojováním svých koníčků	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
89. s tím, jak se cítí být v bezpečí	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
90. s tím, jak je svět spravedlivý (zda jsou lidé k sobě „fēr“)	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
91. s tím, jak jsou lidé pravdomluvní	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
92. s penězi	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
93. s jídlem	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
94. se svým vzděláním	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
95. s tím, že může chodit do školy	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
96. s tím, zda může trávit volný čas tak, jak chce (po svém)	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
97. s tím, kolik má věcí ke hraní, pro svou zábavu	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
98. s tím, jak vypadá	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
99. s tím, jak chodí oblékané	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
100. s tím, zda má věci, které se mu líbí, po kterých touží	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

ZTRACENA V PRAZE: POSTOJE KOLEMJDOUCÍCH K OSOBĚ MUSLIMSKÉHO VYZNÁNÍ

KATEŘINA SMUŽANICA, KLÁRA STOJANOVÁ

Při současné geopolitické situaci v Evropě vyvstává otázka, jaké jsou postoje vůči osobám s muslimským vyznáním. Tato práce se zabývá právě postoji lidí v Praze k cizince, u které je její muslimské vyznání zjevné v porovnání s cizinkou, u které na první pohled není možné určit konkrétní světonázor. Celkem bylo osloveno sto osob. Padesát z nich figurantkou v roli muslimky, dalších padesát pak stejnou figurantkou v roli „běžné“ cizinky. Reakce osob byly hodnoceny na škále od jedné do pěti. Postoj osob k figurantce v roli muslimky se statisticky významně nelišil od postoje k figurantce v roli cizinky ($p = 0,124$). Další aspekty této problematiky, například rozdíl mezi hodnocením Čechů a cizinců, jsou diskutovány.

Klíčová slova: postoje, muslim, cizinci, Praha, prosociální chování
<https://doi.org/10.14712/23366486.2018.3>

Úvod

Evropa od roku 2015 čelí migrační krizi, při které zejména uprchlíci z Blízkého a Středního východu hledají v Evropě útočiště před nepříznivou válečnou situací v jejich domovských státech. Tito uprchlíci jsou většinou osoby aktivně praktikující islám.

V křesťanské Evropě se zájem o islám zvýšil zejména po teroristických útocích 11. září (Allen, Nielsen, 2002), které vyvolaly vlnu negativního, ale i pozitivního zájmu. V České republice, kde dlouhodobě žije pouze asi 22 tisíc muslimů¹, jsou názory na muslimskou komunitu ambivalentní a z velké části jsou ovlivňovány mylnými informacemi. Na situaci migrační krize parazitují zejména různá hnutí a politické strany, jež propagují nenávisť vůči islámu (Islám v České republice nechceme, Blok proti islamizaci a podobné). Tato hnutí a politické strany získávají značnou podporu. V dnešní době se Češi totiž obecně nejvíce obávají právě migrace (31 %). Za dvě největší reálné hrozby pro mír a bezpečnost v České republice občané považují teroristy (71 % občanů) a uprchlíky z jiných zemí (63 % občanů) (Červenka, 2016).

¹ Při posledním sčítání osob v roce 2011 se jednalo přibližně o 3 tisíce muslimů, ovšem sociologové toto číslo považují za podhodnocené. Sociolog Karel Černý mluví právě o čísle 22 tisíc (Biben, 2015).

Teoretická východiska

Každý člověk se zařazuje do určité referenční skupiny, tedy do skupiny, se kterou se identifikuje. Na základě této identifikace se pak jako lidé řídíme jistými normami a přebíráme soubory přesvědčení, postojů a chování, o kterých se domníváme, že jsou správné. Ve chvíli, kdy přebíráme tyto různé ideologie za své a zařadíme je do svého žebříčku hodnot, vzniká tzv. internalizace (Atkinsonová et al., 2012). Konkrétní reakce osob, které pramení z postojů, jsou také středobodem tohoto výzkumu.

Fishbein a Ajzen, kteří v 70. letech vytvořili model postojů, vnímají postoj jako označení emocionální přitažlivosti, anebo odpudivosti objektu pro danou osobu. Postoj vzniká na základě určitého počtu přesvědčení, která tento postoj determinují. Lidské chování je vysvětleno ve vztahu k přesvědčení v tom smyslu, že reprezentuje informace, které člověk má o světě, ve kterém žije (Výrost, Slaměnik, 1997). Přesvědčení je zejména tvořeno vztahem osoby k okolnímu světu, její subjektivní normou, informacemi, které má o světě a jejími záměry. Mnohost těchto jednotlivých přesvědčení tvoří postoje.

Otázkou je, zdali postoje anticipují naše skutečné chování. Touto problematikou se zabýval například LaPiere, který ve 30. letech 20. století v USA, v době charakteristické hostilitou Američanů vůči Číňanům, zkoumal pár mladých Číňanů, kteří žádali o ubytování v několika hotelech. Výsledky výzkumu se radikálně lišily. Při osobním dotazování byl čínský pár odmítnut pouze jednou, avšak když LaPiere obeslal tytéž hotely dopisem s otázkou, zdali by ubytovali čínský pár, dostal 92 % negativních odpovědí (LaPiere, 2010).

Zpochybnění předpokladu, že postoje anticipují chování, podnítilo novou vlnu výzkumů, která se zaměřovala na to, zdali existují specifitější podmínky, které určují, jak se jedinec zachová v určité situaci. Z těchto výzkumů byly podpořeny následující body. Postoje předcházejí chování:

- pokud jsou silné,
- pokud mají úzký vztah k predikovanému chování,
- v případě, že jsou založené na osobní zkušenosti,
- za předpokladu, že si daný jedinec své postoje uvědomuje (Atkinsonová et al., 2012).

Při hodnocení určitých objektů hrají také roli předsudky. Předsudky mívají velmi silný emoční náboj a slabou kognitivní složku. Kognitivní složkou se míní souhrn informací, k němuž přiřazujeme vlastní názor. Často vznikají bez dostatečné předešlé znalosti a jejich typickým znakem je zaujatost vůči rozumovým argumentům. Jejich součástí bývají stereotypy (Vágnerová, 2005).

Pokud nějakou informaci stereotypizujeme, implicitně ji kategorizujeme a srovnáváme s našimi předešlými vzpomínkami či zkušenostmi. Pro stereotypizaci je charakteristické, že máme určitá schémata (např. podle rasy, věku, pohlaví atd.) a třídíme osoby do skupin podle těchto tělesných atributů. Různé stereotypy mohou vyvolávat různé asociace, na základě kterých můžeme jednat (Atkinsonová et al., 2012). Například: „Muslim má u sebe určité bombu nebo minimálně pistoli, raději utíkám.“

Anti-islamistické postoje jsou často dostupným odrazovým můstkem k obecným předsudkům. Celkově můžeme rozlišit anti-islamistické postoje od obecnějších postojů proti-cizineckých. Tyto postoje jsou nicméně propojeny. Člověk s celkově xenofobními, proti-cizineckými názory bude pravděpodobně zastávat i anti-muslimský postoj (Spruyt, Elchardus, 2012).

Důležitý pro náš výzkum je také celkový „koncept cizince“ (Lofland, 1973). Někteří autoři předepisují názor, že pojem cizinec (*stranger*) je vytvořen na základě strachu. Tento strach by mohl vyvěrat z nemožnosti předpovídat, jaký cizinec je. Lidé mají navíc i určitá očekávání, která jsou poplatná kultuře, ve které žijí. Když se těmto očekáváním něco vymyká, lidé projikují svůj strach do skupin či individuálních osob, a to zejména do těch jednotlivců nebo skupin, jež jsou v kontextu dané kultury odlišní (Harris et al., 2016). V tomto konceptu je cizinec vnímán jako nepředvídatelný a obávaný činitel, vůči kterému jsou lidé předpojatí. Strach z cizince (který pak lidé dále promítají do skupin a jednotlivců) může být vyvolán mimo jiné pouze **fyzickými charakteristikami** (Heringa, Bolt & Dijst, 2013). Takovou fyzickou charakteristikou je v Evropě například velmi kontroverzní zahalování muslimských žen. Šátek na hlavě kolemjdoucí ženy tedy může okamžitě vyvolat obavy a zapříčinit, že tato kolemjdoucí osoba bude konceptualizována jako cizinec (*stranger*). Je zajímavé, že ač je to na první pohled muslimská žena, která je označena za cizince, je to především chování muslimského muže, které je vnímáno jako „cizí“ (*strange*) (Harris et al., 2016).

Hostilitu vůči muslimům v sekularizovaných společnostech se snaží vysvětlit nejméně dvě teorie. První z nich hovoří o „náboženském soupeření“ (*religious competition*) mezi islámem a minoritou ortodoxních protestantů. Druhá z nich hostilitu vysvětluje rozdílnými hodnotami muslimů a majoritních skupin osob, které nejsou stoupenci žádného náboženství. Výsledky studie Egberta Riberrinka, Petera Achterberga a Dicka Houtmana (2016) naznačují, že i když je tolerance vůči muslimům v sekularizovaných státech obecně vyšší než ve státech vázaných na náboženskou ideologii, **nejsilnější anti-muslimské postoje vyjadřují osoby bez vyznání, které pocházejí ze sekulárních států**.

Spruyt a Elchardus (2012) zmiňují tři důvody, proč jsou postoje vůči muslimům více náchylné ke stereotypizaci. Prvním důvodem je rozsáhlá kritika muslimské komunity pro nedodržování konsenzuálních společenských norem, jako je rovnost, práva jednotlivce, demokracie, bezpečnost a tolerance. Tato kritika se hojně objevuje v médiích a v rámci veřejných debat. Pravděpodobnost stereotypizace stoupá, pokud jsou tyto debaty navíc podpořeny ze strany různých politických stran a hnutí, případně akademické obce. Muslimové jsou kritizováni současně jako náboženská i etnická skupina (Esposito, Kalin, 2011), což je druhým důvodem pro možnou, navíc kumulativní, stereotypizaci. Třetím důvodem je určité „tření“ mezi muslimy a „nemuslimy“ v Evropě, které spočívá v rozdílných normách, postojích a způsobu života.

Výzkum Spruyta a Elcharduse z univerzity v Bruselu (2012) podpořil hypotézu, že anti-muslimské postoje (*islamophobia*) jsou více rozšířené než proti-cizinecké postoje (*xenophobia*).

Cílem naší práce bylo zjistit, jak se budou lišit reakce osob při setkání s cizinkou s jasným muslimským vyznáním (dále jen „**muslimka**“) a cizinkou bez vyznání (dále jen „**cizinka**“). Zajímalo nás, jaké kognitivní schéma, tedy jaké utříděné přesvědčení, použijeme vůči cizincům s jasným muslimským vyznáním. Zvláště, zda toto schéma je či není výrazně stereotypizováno, tedy zda je ve vnímání muslimů jasný stereotyp. Zároveň jsme si byly vědomy, že reakce lidí mohou ovlivnit také jiné faktory (situační, společenské atp.), tedy že konativní stránka postojů se může lišit od jejich reálného postoje, případně kognitivního a emočního naladění.

Výzkumné předpoklady

Na základě výše zmíněného, byly před samotným výzkumem formulovány tyto předpoklady:

- 1) Postoj k muslimce bude jiný než postoj k cizince.
- 2) Vůči muslimce bude zaznamenána vyšší míra hostility.
- 3) Přístup k muslimce se bude lišit mezi cizinci a Čechy.
- 4) Přístup k cizince se nebude mezi Čechy a cizinci lišit.
- 5) Přístup vůči muslimce se nebude lišit napříč pohlavím.
- 6) Přístup vůči cizince se nebude lišit napříč pohlavím.
- 7) Přístup vůči muslimce se bude lišit mezi jednotlivci a skupinami.
- 8) Přístup vůči cizince se nebude lišit mezi jednotlivci a skupinami.

Metoda

EXPERIMENT V PŘIROZENÝCH PODMÍNKÁCH

Výzkumný soubor

Figurantka oslovila 50 náhodně vybraných chodců (za chodce považujeme nejen jednotlivce, ale i skupiny) na ulici Na Příkopě v Praze v roli muslimky a dalších 50 náhodně vybraných chodců oslovila na totožném místě v roli cizinky. Dohromady tedy ve výzkumu participovalo 100 účastníků. Během výzkumu bylo rozlišováno mezi cizinci a Čechy a dále mezi jednotlivci, dyádami a skupinami.

Popis sběru dat

Výzkum jsme realizovaly s pomocí figurantky (spoluautorky práce, 23 let), která se účastníků dotazovala na cestu na konkrétní lokaci. Figurantka oslovila každého čtvrtého chodce, aby zamezila nežádoucím vlivům, například preferenci určitých osob. Účastníci si nebyli předem vědomi toho, že se jedná o výzkum. Po interakci figurantky a náhodného člověka udělil doprovodný tým hodnocení danému účastníkovi na základě pozorované interakce a předem sestavené škály číslem 1–5 (podrobněji viz dále). Doprovodný tým tvořily dvě mladé ženy ve věku 20 let (jedna z nich je spoluautorkou práce). Dvoučlenný doprovodný tým měl zajistit co největší objektivitu hodnocení.

Postup sběru dat a jejich zpracování

Figurantka si dne 11. 11. 2016 v 9:30 s pomocí dobrovolnice (praktikující české muslimky, aby byla zajištěna určitá autenticita) oblékla kostým, který se skládal především z tradičního muslimského šátku (hidžábu) a výrazně evokoval osobu praktikující islám. Na ulici Na Příkopě se pak figurantka každého čtvrtého kolemjdoucího anglicky dotazovala na cestu na Václavské náměstí, případně na cestu na Náměstí Republiky (Palladium).

F: Excuse me! How can I get to Wenceslas square/Palladium?

O dva týdny později (25. 11. 2016), ve stejný čas a na stejném místě, byl postup zopakován. Tatáž figurantka se opět stejným způsobem dotazovala anglicky na cestu obdobným způsobem vybraných kolemjdoucích, nyní již však ve svém civilním oblečení, připomínala tedy běžnou zahraniční turistku.

Kvantitativní data, získaná ve dvou případech, jsme následně zpracovaly pomocí deskriptivní a inferenční statistiky. Reakce kolemjdoucích hodnotil doprovodný výzkumný tým na škále od 1 do 5:

Tabulka 1 *Hodnocení reakcí*

HODNOCENÍ	POPIS	BLIŽŠÍ VYSVĚTLENÍ
1	Nepřátelská reakce, bez pomoci.	Osoba zjevně slyšela otázku figurantky a rozhodla se nereagovat, často s hostilní doprovodnou reakcí.
2	Nepřátelská reakce, pomoc.	Osoba zjevně slyšela otázku figurantky a rozhodla se reagovat, avšak s hostilní doprovodnou reakcí; např. úsečná odpověď, mračení apod.
3	Přátelská reakce, běžná pomoc.	Na položenou otázku figurantka získala přiměřenou odpověď, např. „Půjдете rovně a budete tam, nemůžete minout.“
4	Velmi přátelská reakce, běžná pomoc.	Na položenou otázku figurantka získala přiměřenou odpověď, kterou provázely velmi přátelské projevy, např. vřelý úsměv, delší odpověď, přátelský vtíp, pozitivní „body language“ apod.
5	Velmi přátelská reakce, pomoc nad rámec běžné pomoci.	Reakce byla nad očekávání, např. zapředení rozhovoru, nabídka doprovodu do cílové lokace, spontánní pomoc, vyhledání trasy na vlastním telefonu.

Figurantka oslovila každého čtvrtého kolemjdoucího. V jednom případě byla, jako čtvrtá kolemjdoucí, oslovena osoba bez domova, která nereagovala na otázky figurantky (pouze se pokusila vyžebrať nějaké peníze). Tato osoba byla z výzkumu vyřazena. V žádném jiném případě se tak nestalo.

Analýza dat

Data byla analyzována pomocí statistického softwaru JASP 0.8.0.0.

Výsledky

1. Předpokládáme, že postoj k muslimce bude jiný než postoj k cizince.

H₀: Postoje k muslimce a cizince se neliší.

H_A: Postoje k muslimce a cizince se liší.

Hlavní otázkou našeho výzkumu bylo, zda se statisticky významně odlišuje přístup k muslimce a běžné cizince. Porovnali jsme hodnocení muslimky a cizinky pomocí chí kvadrát testu nezávislosti, tedy testu v kontingenční tabulce. Mediánem, který je vhodným ukazatelem střední hodnoty pro ordinální data, je hodnocení 3 (přátelská reakce, běžná pomoc) v obou případech – tedy jak u muslimky, tak u cizinky.

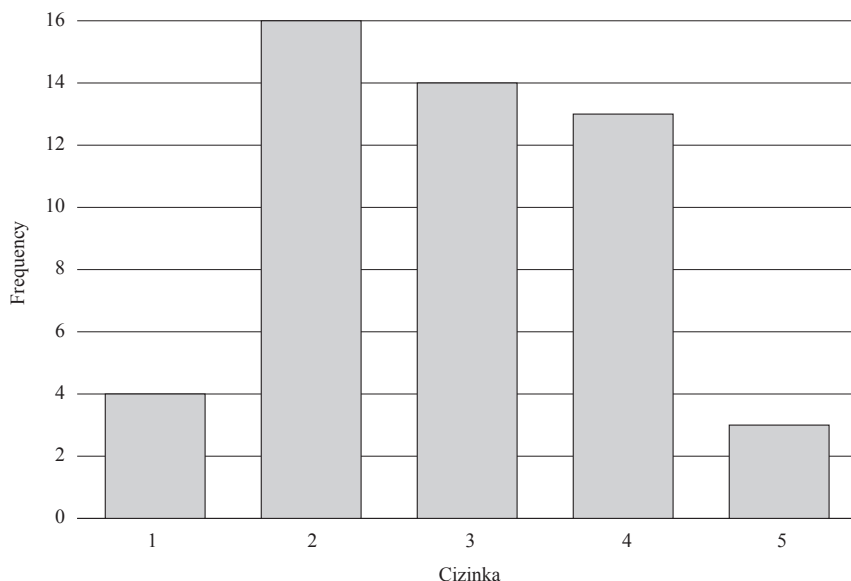
Postoj osob k muslimce se statisticky významně nelišil od postoje k cizince $\chi^2(4, N = 99) = 7,239; p = 0,124$. Alternativní hypotéza nebyla podpořena, naše data svědčí ve prospěch nulové hypotézy.

2. Předpokládáme, že vůči muslimce bude zaznamenána vyšší míra hostility.

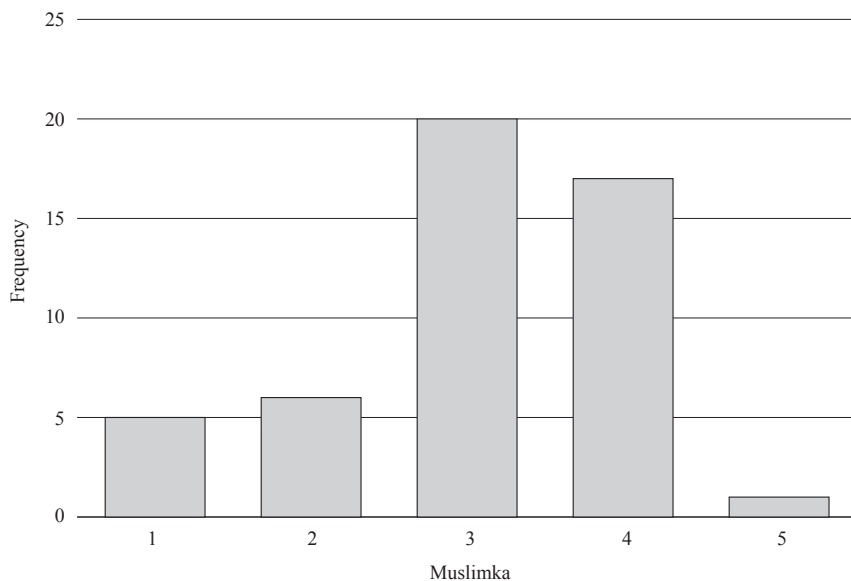
H₀: Hostilita vůči muslimce a cizince se neliší.

H_A: Hostilita vůči muslimce bude vyšší.

Z důvodů velkého strachu a obav z imigrace a terorismu, které jsou spojovány s islámem, jsme formulovaly náš druhý předpoklad. Mínily jsme, že vůči muslimce budou dotázané osoby vyjadřovat vyšší míru hostility. Tato hostilita se bude projevovat neochotou pomoci, případně pomocí bez projevů přátelství. Tedy, že u muslimky bude vyšší míra hodnocení 1 (nepřátelská reakce, bez pomoci), případně 2 (nepřátelská reakce, pomoc), než u cizinky, u které jsme předpokládaly prevalenci spíše neutrálních, případně přátelských reakcí.

Graf 1 Celkové hodnocení cizinky

Graf 2 Celkové hodnocení muslimky

Hodnocení muslimky byla převážně neutrální, tedy modus i medián je hodnota 3 (celkem 40 % osob zaujalo k muslimce neutrální postoj), druhým nejčastějším hodnocením bylo hodnocení 4, tedy velmi přátelská reakce, běžná pomoc.

Nejčastějším hodnocením cizinky (modus) byla hodnota 2, tedy 32 % osob vykazovalo nepřátelskou reakci, přestože cizince poskytli pomoc. Druhou nejčastější reakcí byla reakce neutrální.

Z celkového počtu 99 probandů muslimce nepomohlo 10 % z nich, cizince nepomohl relativně podobný počet dotázaných – 8 %. Vůči muslimce byla projevena velmi přátelská reakce s nadstandartní pomocí (hodnocení 5) pouze v jednom případě, vůči cizince celkem ve třech případech.

Pro účely tohoto srovnání jsme data testovaly Mann Whitneyho U testem: $U = 1141,0$; $p = 0,436$. Zamítly jsme tedy alternativní hypotézu, že vůči muslimce bylo projeveno více hostilních reakcí.

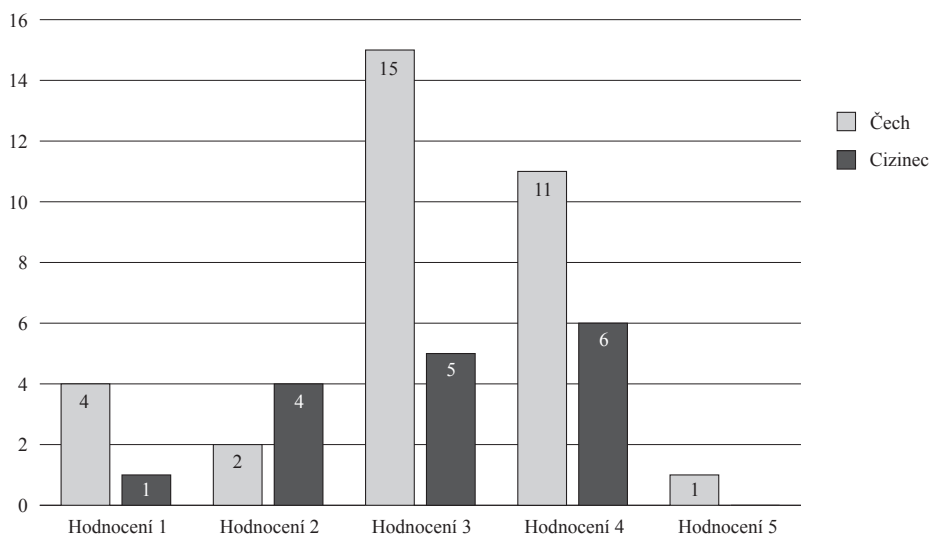
3. Předpokládáme, že přístup k muslimce se bude lišit mezi cizinci a Čechy.

H0: Přístup k muslimce se mezi cizinci a Čechy neliší.

HA: Přístup k muslimce se mezi cizinci a Čechy liší.

Třetí otázka, se kterou jsme pracovaly byl předpoklad, že cizinci budou k muslimce ochotnější než Češi. Tento předpoklad jsme vytvořily na základě pojmu identifikace (viz výše). Domníváme se, že cizinci budou přistupovat k muslimce přívětivěji z toho důvodu, že jsou již povětšinou na muslimskou kulturu zvyklí. Ve většině států, ze kterých pocházejí cizinci cestující do České republiky, dle statistik jsou to nejvíce turisté z Německa, Itálie, Velké Británie, Ruska, Francie a USA je také procentuálně výrazně větší muslimská menšina (Ministerstvo pro místní rozvoj ČR, Czech tourism, 2015).

V prvním bloku výzkumu („muslimka“) bylo osloveno 16 cizinců a 33 Čechů. U jedné ženy se nepodařilo zjistit, jaké je národnosti.

Graf 3 Hodnocení muslimky

Když vezmeme v potaz nepoměr probandů ve skupinách cizinec vs. Čech, nespátřujeme žádné významné rozdíly v hodnocení průměrných (tzn. 3) a nadprůměrných (tzn. 4 a 5). Co se podprůměrných (tzn. 1 a 2) hodnocení týče, cizinci reagovali podprůměrně celkem v pěti případech, tedy podobně jako Češi (v šesti případech), avšak u cizinců to tvoří jednu třetinu všech hodnocení, zatímco u Čechů je to méně než jedna pětina všech hodnocení (z důvodu rozdílné velikosti skupin). Nejčtetnějším hodnocením (modus) bylo u cizinců hodnocení 4 (37,5 %), zatímco u Čechů to bylo hodnocení 3 (45,5 %).

Tento fakt nepodpořil naši alternativní hypotézu, že cizinci budou k muslimce přistupovat jinak než Češi, a dokonce se zdá, že je tomu v našem případě přesně naopak. Češi v našem vzorku reagovali méně negativně.

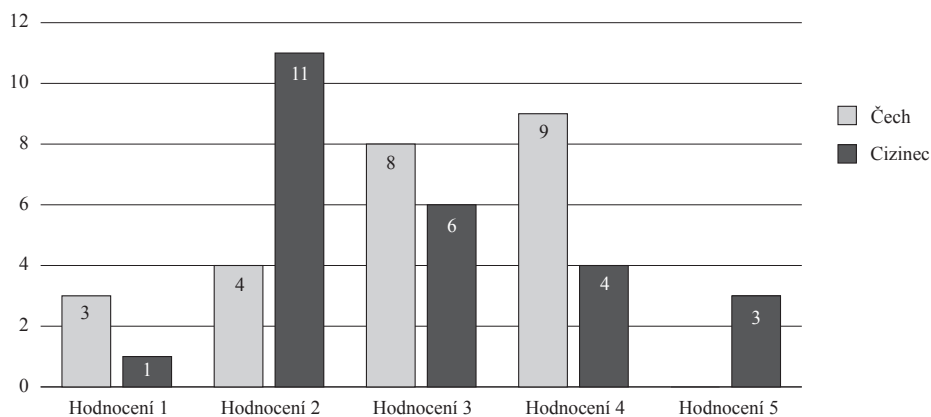
Mezi hodnocením nebyl zjištěn statisticky signifikantní rozdíl, $U = 251,5$; $p = 0,785$, zamítáme tedy alternativní hypotézu, že by k figurantce v roli muslimky cizinci přistupovali jinak než Češi.

Zajímavou humornou povahu měly některé individuální reakce osob, které nelze vyčíst z prosté deskriptivní statistiky. Někteří muži přistupovali k figurantce, která byla oblečená za muslimku, velmi vřele. Jeden muž na figurantku sáhl, chtěl ji obejmout a vykazoval jisté známky sympatií, které ovšem nebyly oboustranné, a to nejen z důvodu, že je v rámci muslimské kultury nepřijatelné, aby na ženu na ulici sahal cizí muž.

Prekvapující byl také milý a ochotný přístup starší paní o holi, která na angličtinu odpovídala velmi klidně a pomalu česky, usmívala se a pokyvovala holí směrem, na který se figurantka v roli muslimky tázala.

Nejvyhrocenější reakcí byla reakce mladé ženy, která po střetnutí se s figurantkou v roli muslimky začala utíkat, několikrát se otočila nazpět a až po 50 metrech běhu se zastavila a šla normálním krokem.

Nejzajímavější reakcí byla reakce muže a ženy, kteří se sami aktivně „bloudící“ figurantce v roli muslimky rozhodli pomoci. Vzápětí se ukázalo, že se jednalo o členy náboženské společnosti Svědků Jehovových, a kromě pomoci se také snažili figurantku pozvat na jejich konferenci.

Graf 4 *Hodnocení cizinky*

4. Předpokládáme, že přístup k cizince se nebude mezi Čechy a cizinci významně lišit.

H0: Přístup k cizince se mezi cizinci a Čechy neliší.

HA: Přístup k cizince se mezi cizinci a Čechy liší.

Ve druhém bloku výzkumu („cizinka“) bylo osloveno 24 Čechů a 25 cizinců.

Cizinci, kteří reagovali na figurantku v roli cizinky, byli méně přívětiví než Češi. Reagovali celkem 12krát podprůměrně (48 %), zatímco Češi takto reagovali 7krát (29,17 %). Nejčtetnějším hodnocením (modus) bylo u cizinců hodnocení 2 (44 %), zatímco u Čechů to bylo hodnocení 4 (37,5 %). Překvapivě však nejlépe reagovali právě cizinci (celkem 3krát), zatímco Češi takto nereagovali ani jednou.

Hypotézu, že přístup k figurantce v roli cizinky se nebude mezi cizinci a Čechy významně lišit, jsme podpořily. Mezi hodnocením Čechů a cizinců tedy nebyl statisticky signifikantní rozdíl $U = 272,5$; $p = 0,575$.

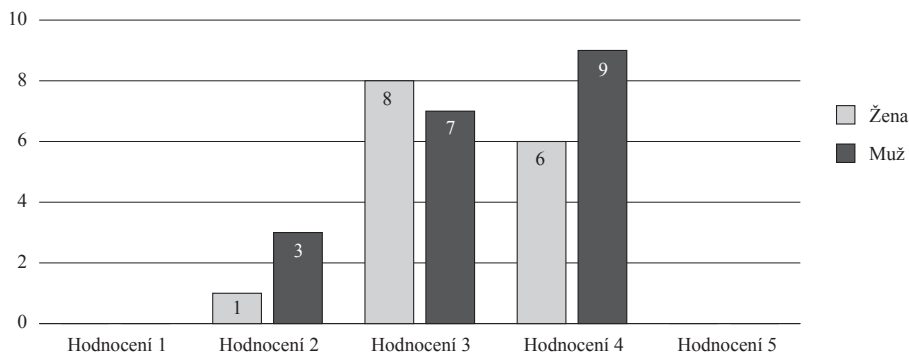
V tomto případě, kdy byla figurantka oblečena klasickým způsobem a jednala jako cizinka bez zjevného vyznání, jsme se nesetkaly s žádnými zajímavými reakcemi. Subjektivně na nás však přístup lidí působil více odměřeně.

5. Předpokládáme, že přístup vůči muslimce se nebude lišit napříč pohlavím.

H0: Přístup vůči muslimce se neliší napříč pohlavím.

HA: Přístup vůči muslimce se liší napříč pohlavím.

Naším pátým předpokladem bylo, že přístup vůči muslimce se nebude lišit napříč pohlavím. Co se týče prvního bloku („muslimka“), bylo osloveno 15 žen a 19 mužů. Mezi uvedená data nejsou nyní započítány skupiny (tedy i dyády).

Graf 5 Hodnocení muslimky napříč pohlavím

Co se týče hodnocení muslimky, nejčtetnějším hodnocením ze strany mužských participantů bylo hodnocení 4 (47,4 %). U žen převládalo průměrné hodnocení, a to v 53 % případů.

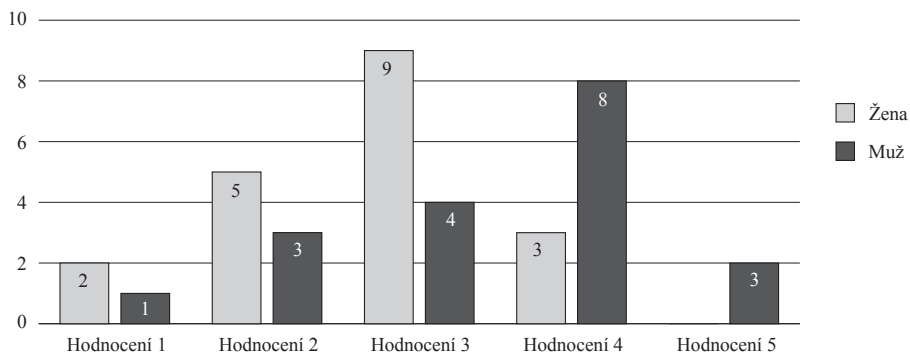
Hodnocení muslimky se napříč pohlavím statisticky signifikantně nelišilo. Výsledky hodnocení muslimky ženami a muži $U = 149,0$; $p = 0,927$, podporuje nulovou hypotézu.

6. Předpokládáme, že přístup vůči cizince se nebude lišit napříč pohlavím.

H0: Přístup vůči cizince se neliší napříč pohlavím.

HA: Přístup vůči cizince se liší napříč pohlavím.

Ve druhém bloku, kdy figurantka ztvářovala cizinku, bylo osloveno 19 žen a 18 mužů.

Graf 6 Hodnocení cizinky napříč pohlavím

Hodnocení cizinky bylo více diferencované. Ženy reagovaly na cizinku podprůměrně v 36,8 % případů a jejich nejčtenějším hodnocením bylo hodnocení 3. Muži podprůměrně reagovali pouze ve 22 % případů a jejich nejčtenějším hodnocením bylo hodnocení 4.

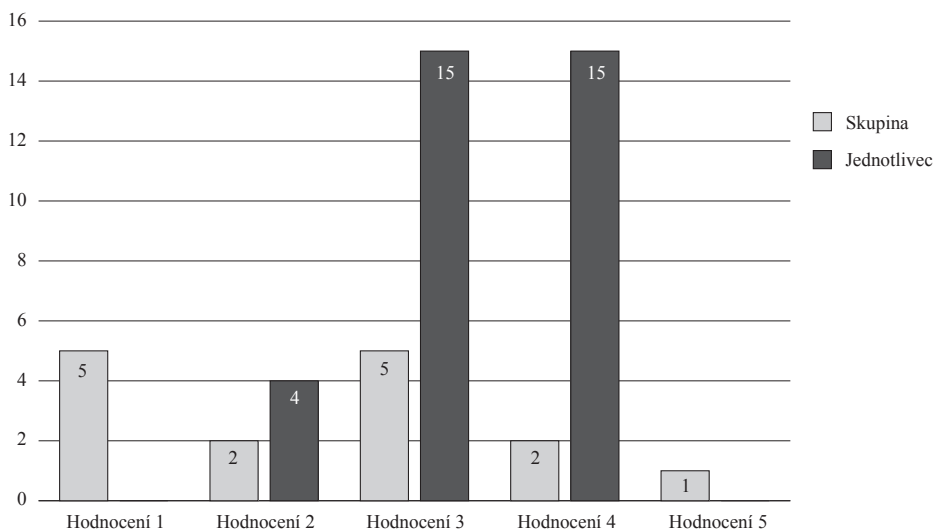
I přes tyto rozdíly se hodnocení cizinky napříč pohlavím také statisticky signifikantně nelišilo. Výsledky hodnocení cizinky ženami a muži $U = 229,0$; $p = 0,068$ podporuje nulovou hypotézu.

7. Předpokládáme, že přístup vůči muslimce se bude lišit mezi jednotlivci a skupinami.

H0: Přístup vůči muslimce se mezi jednotlivci a skupinami neliší.

HA: Přístup vůči muslimce se mezi jednotlivci a skupinami liší.

Toto mínění vyšlo z našeho předpokladu, že člověk jedná ve skupině jiným způsobem, než jakým by jednal jako jedinec. Ve skupině se projeví fenomény jako například skupinová konformita, a to zejména vůči cizímu (*strange*) subjektu.

Graf 7 Hodnocení muslimky mezi jednotlivci a skupinami

V případě muslimky bylo osloveno 15 skupin (dyády i vícečlenné skupiny) a 34 jednotlivců.

Skupiny reagovaly podprůměrně v 46,7 % případů, zatímco jednotlivci reagovali podprůměrně v 11,7 % případů.

V případě muslimky $\chi^2(4, N = 49) = 18,33$; $p = 0,001$ jsme podpořily alternativní hypotézu, že přístup vůči muslimce se liší mezi skupinami a jednotlivci.

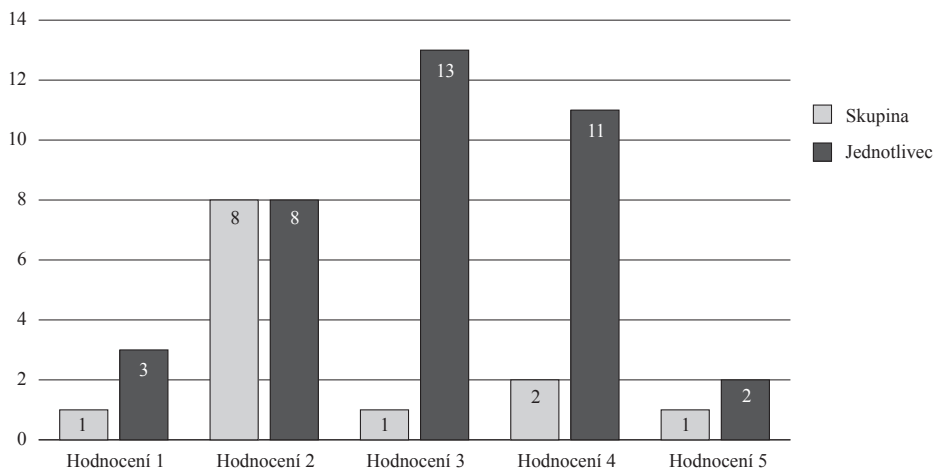
8. Předpokládáme, že přístup vůči cizince se nebude lišit mezi jednotlivci a skupinami.

H₀: Přístup vůči cizince se mezi jednotlivci a skupinami neliší.

H_A: Přístup vůči cizince se mezi jednotlivci a skupinami liší.

V případě cizinky jsme nepředpokládaly výrazně odlišné chování skupin, jelikož běžná cizinka je méně neobvyklý subjekt, primárně nevyvolávající předsudky. Výskyt cizince v Praze je také relativně běžným jevem.

V případě cizinky bylo osloveno 13 skupin a 37 jednotlivců.

Graf 8 Hodnocení cizinky mezi jednotlivci a skupinami

Skupiny reagovaly na cizinku také převážně podprůměrně (v 69 % případů), jednotlivci pak pouze v 23,4 % případů.

V případě cizinky $\chi^2(4, N = 50) = 8,370$; $p = 0,079$, jsme podpořily naši hypotézu. Přístup jednotlivců a skupin vůči cizince se statisticky významně neliší.

Diskuze

Výzkumy na téma postojů vůči cizincům, případně na téma imigrace, jsou v zahraničí četnější než v České republice. Mimo již uvedené, můžeme zmínit výzkum Strabace a kolektivu (2014), kteří zkoumali postoje k muslimům a imigrantům ve čtyřech zemích: Velké Británii, USA, Norsku a Švédsku. V posledních dvou zmíněných zemích nebyly zjištěny téměř žádné rozdíly mezi postoji vůči muslimům a vůči imigrantům, ve

Velké Británii a USA statisticky signifikantní rozdíly byly, avšak v opačném směru, než výzkumníci očekávali (lidé, kteří se obávali migrace, ji přímo nespojovali s islámem).

Jak jsme zmiňovaly výše, obava z imigrace je v České republice značná. V našem výzkumu jsme si stanovily za cíl zjistit, zda jsou postoje k cizincům muslimského vyznání statisticky signifikantně odlišné od postojů k běžným cizincům. Náš výzkum ovšem nepodpořil hypotézu, že jsou tyto postoje odlišné, tedy přístup k těmto dvěma skupinám cizinců se nelišil. Tak se mohlo stát z toho důvodu, že *pozitivní nebo negativní pohled na muslimy jako „cizince“ není postaven na setkání tváří v tvář (verbal encounter face-to-face), spíše se jedná o produkt diskurzu na sociální úrovni* (Ahmed, cit. podle Harris et. al. 2016, s. 6). Tyto postoje jsou také z větší části mediovány: názor osoby na muslimy proto může být z jejího pohledu ospravedlněn, jelikož takové postoje byly předtím pozorovány na sociální úrovni. Muslimové se proto zdají být určitými „známými cizinci“ (*familiar strangers*). Při setkání z očí do očí (na ulici), jako tomu bylo při našem výzkumu, může u osoby vyvstat konflikt mezi sociálně stanovenými postoji, stavěnými na obavách z terorismu a imigrace, a momentální situací, při které je muslim percipován v jiném kontextu; **postoj postavený na základě sociálního diskurzu se tedy hroutí**. Na základě různých výzkumů se také liší postoje v souvislosti s prostředím, ve kterém mají být manifestovány. **Kontakt na veřejném místě je asociován s nejslaběji vyjadřovanými osobními postoji** (Piekut, Valentine, 2017).

Češi versus cizinci

Mezi Čechy a cizinci jsme nenalezly statisticky signifikantní rozdíl v přístupu, a to jak k figurantce v roli muslimky, tak k figurantce v roli cizinky. Avšak můžeme si všimnout odchylek v reakci na cizinku. Cizinci zde reagovali podprůměrně ve 48 % případů, zatímco Češi ve 29,2 %. Důvodem této reakce by mohl být fakt, že cizinec sám neví, kde se přesně nachází, a tak rovnou odmítá poradit. Na druhou stranu stejně tak by se mohla objevit identifikace s jiným „ztraceným cizincem“, tím pádem větší ochota pomoci díky empatii. Proč se však tento přístup neobjevuje analogicky také u figurantky v roli muslimky, stojí za bližší průzkum.

Muži, ženy, skupiny

Nejpozitivnější (nadprůměrně) reakce na naši figurantku v obou rolích jsme zpozorovaly mezi mužskými participanty, zatímco nejhorší reakce mezi skupinami. Tak se mohlo dít z důvodu, že figurantka byla žena a heterosexuální mužští participanti se mohli snažit figurantku zaujmout svým vystupováním, tedy spojit akt pomoci s aktem seznámení se. Proč byla však „řeč těla“ mužů výraznější, když figurantka vystupovala v roli muslimky, si vysvětlujeme tak, že muslimská žena může vyjadřovat vlastnosti, které muži na ženách obecně oceňují, jako je například jemnost nebo předpokládaná submisivita. Roli také mohl hrát fakt, že muslimská žena je svým způsobem záhadná a zajímavá. Podprůměrné hodnocení figurantky skupinami by mohly vysvětlovat teorie skupinového chování, které se často odlišuje od chování jednotlivce a souvisí se skupinovou konformitou, difúzí zodpovědnosti a dalšími fenomény. Je však zajímavé, že takové chování se většinou vyskytovalo pouze u větších skupin. Všechny námi oslovené „větší“ skupiny (více než 2 osoby) nikdy nereagovaly ani průměrně, zatímco oslovené skupiny dvou osob (často muž a žena)

reagovaly více diferencovaně (obdržely hodnocení v rámci celé naší škály). Tato odlišnost v hodnocení skupin může být rozhodně subjektem dalšího zkoumání.

Jsme si vědomy limitů výzkumu. Při opětovném zkoumání bychom doporučily zvýšit počet účastníků a provést jednotlivá měření ve více dnech. Figurantem by mohla být, jak žena, tak i muž a jejich výsledky by mohly být porovnány. Doprovodný tým by se mohl zaměřit na přesné zjištění země původu účastníků, tato informace by mohla sloužit jako případné zdůvodnění jejich reakce (tedy mohli by být porovnání respondenti ze zemí s běžnou a velkou muslimskou komunitou a ti, kteří pochází ze zemí bez větší muslimské komunity). Doprovodný tým by mohl nadále zjišťovat věk respondentů, jelikož mnohé výzkumy (např. Harris et al., 2016) ukázaly, že negativní komentáře na účet muslimů jsou především od starších respondentů (nad 45 let). Výzkum by také mohl být realizován v jiném prostředí, například ve škole, na pracovišti, případně by mohl být doplněn ještě dotazníkovým šetřením zabývajícím se postoji vůči cizincům a minoritám. Dále se domníváme, že reakce kolemjdoucích by se mohly lišit ve vztahu k velikosti či známosti místa. Respektive bychom doporučily zkusit podobný výzkum i v menším městě či na vesnici.

Závěr

Cílem našeho výzkumu bylo zjistit, jaké jsou konativní postoje k cizincům s jasným muslimským vyznáním a zda se liší od postojů k cizincům „bez vyznání“. Mezi reakcemi na figurantku v roli muslimky a figurantku v roli cizinky jsme nenašly signifikantní rozdíl, tudíž naše prvotní hypotéza, postavená zejména na současné geopolitické situaci v Evropě, nebyla podpořena. Tento závěr je ovšem z našeho pohledu spíše pozitivní, protože ukazuje, že strach z islámu by mohl být doopravdy konstituován pouze na sociálním dialogu a nezakládá se na (svým způsobem závažnější) osobní zkušenosti.

V reakcích na figurantku v roli muslimky jsme také nepozorovaly téměř žádné hostilní reakce. Hostilní reakci na figurantku v roli muslimky jsme v našem výzkumu zaznamenaly pouze ve 2 % případů.

Zajímavým zjištěním bylo, že se statisticky signifikantně nelišilo hodnocení Čechů a hodnocení cizinců. U cizinců jsme zvláště vůči figurantce v roli muslimky předpokládaly pozitivnější přístup než u Čechů. Z našich dat je ale možno vyčíst, že hodnocení Čechů bylo průměrně lepší než hodnocení cizinců. Tento závěr, ač nepodporuje naši hypotézu, se nám zdá velmi pozitivní, jelikož by mohl znamenat, že Češi nemají tak silně citově zabarvené (vysoce emotivní) postoje vůči muslimům, tedy takové, jaké nám předkládají média a na kterých parazitují některá politická hnutí a politické strany.

Velmi zajímavým výsledkem bylo podpoření hypotézy, že skupiny se vůči muslimům chovají více vyhraněně. Hodnocení skupin bylo v porovnání s hodnocením jednotlivců (kdy muži – jednotlivci reagovali na figurantku „nejlépe“) vysoce podprůměrné. Naše hypotéza rozdílnosti v přístupu skupin tedy byla podpořena, což také svým způsobem může zdůvodňovat, proč se předsudky vůči muslimům tvoří především na základě sociálního dialogu, přitom tvář v tvář u jednotlivce nejsou reakce tak vyhraněné. Tato otázka by zasloužila další výzkum.

Současná situace v Evropě tedy otevírá dveře dalším výzkumům této problematiky, a to především ve státech, ve kterých nejsou zkušenosti s muslimskou minoritou. Lepší

pochopení tohoto vysoce aktuálního tématu může osvětlit důvod úspěchu či neúspěchu různých sociálních programů, právních předpisů a mezinárodních dohod a do budoucna samozřejmě i zlepšení v těchto zásadních oblastech.

LITERATURA

- Allen, C., Nielsen, J. (2002). *Summary Report on Islamophobia in the EU after 11 September 2001*. Vienna: EUMC.
- Biben, M. V Česku žije 22 tisíc muslimů. Jsou však dobře integrováni, míní expert. [Vyhledáno 14. 2. 2016 na http://zpravy.idnes.cz/uz-nyni-zije-v-cesku-22-tisic-muslimu-dbv-/domaci.aspx?c=A151004_214621_domaci_fka]
- Červenka, J. Věřejnost o svých obavách a bezpečnostních rizicích pro Českou republiku – prosinec 2016. [Vyhledáno 17. 2. 2017 na <http://cvvm.soc.cas.cz/vztahy-a-zivotni-postoje/verejnost-o-svych-obavach-a-bezpecnostnich-rizicich-pro-ceskou-republiku-prosinec-2016>]
- Espósito, J. L., Kalin, I. (2011). *Islamophobia: The Challenge of Pluralism in the 21st century*. Oxford: Oxford University press.
- Harris, C., Jackson, L., Piekut, A., Valentine, G. (2016). Attitudes towards the ‘stranger’: negotiating encounters with difference in the UK and Poland. *Social and Cultural Geography*, 18(1), 16–33.
- Heringa, A., Bolt, G., Dijst, M. (2013). *Strategies of avoidance and belonging: Meanings of spatiotemporal whereabouts and responses to encounters with ‘the other’*. Paper presentation presented at the International and Interdisciplinary Conference on Emotional Geographies, 1–3 July 2013, University of Groningen, The Netherlands.
- JASP Team (2016). JASP (Version 0.8.0.0) [Computer software].
- LaPiere, R. T. (2010). Attitudes vs Actions. *International Journal of Epidemiology*, 39(1), 7–11.
- Lofland, L. H. (1973). *A world of strangers: Order and action in urban public space*. Illinois: Waveland Press.
- Ministerstvo pro místní rozvoj ČR, Czech tourism (2015). Příjezdový cestovní ruch 2015. [Vyhledáno 17. 2. 2017 na <http://www.mmr.cz/getmedia/1950f0c2-ef53-4986-b546-5fb528b4dfdf/Prezentace-Prijezdovy-cestovni-ruch-za-4-ctvrtleti-a-rok-2015.pdf>]
- Nolen-Hoeksema, S., et al. (2012). *Psychologie Atkinsonové a Hilgarda*. Praha: Portál.
- Piekut, A., Valentine, G., Andersson, J. (2017). Spaces of encounter and attitudes towards difference: A comparative study of two European cities. *Social Science Research*, 62(2), 175–188.
- Spruyt, B., Elchardus, M. (2012). Are anti-Muslim feelings more widespread than anti-foreigner feelings? Evidence from two split-sample experiments. *Ethnicities*, 12(6), 800–820.
- Strabac, Z., Aalberg, T., Valenta, M. (2013). Attitudes towards Muslim Immigrants: Evidence from Survey Experiments across Four Countries. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 40(1), 100–118.
- Vágnerová, M. (2005). *Základy psychologie*. Praha: Karolinum.
- Výrost, J., Slaměník, I. (1997). *Sociální psychologie*. Praha: ISV.

LOST IN PRAGUE: THE ATTITUDES OF PASSERS-BY TO A PERSON OF MUSLIM RELIGION

K. SMUŽANICA, K. STOJANOVÁ

ABSTRACT

The current geopolitical situation in Europe raises the question of what attitudes towards Muslims are. This article deals with the attitudes of people in Prague to a foreign woman whose Muslim belief is obvious compared to a stranger, whose particular worldview cannot be determined. A total of one hundred people were approached. Fifty of them were addressed by a figurant serving as a Muslim woman, another fifty by the same figurant in

the role of “ordinary” stranger. The responses of individuals were rated on a scale of one to five. The attitude of people to the figurant in the role of the Muslim woman did not differ statistically significantly from the attitude towards figurant in the role of foreigner ($p = 0.124$). Other aspects of this issue, such as the difference between the evaluation of Czechs and foreigners, are discussed.

Key words: attitudes, Muslim, foreigners, Prague, prosocial behavior

O autorkách: Kateřina Smužanica je studentkou Filozofické fakulty Univerzity Karlovy – katedry Psychologie. E-mail: katherinadvorak@gmail.com; Klára Stojanová je studentkou Filozofické fakulty Univerzity Karlovy – katedry Psychologie a Právnické fakulty Univerzity Karlovy. E-mail: klara.stojanova@centrum.cz

NUTNOST CHRÁNIT SOUKROMÍ ANEB NIČIVÝ DOPAD INTERNETU PO TRAGICKÝCH UDÁLOSTECH NA RODINU A POZŮSTALÉ

LENKA VLÁŠKOVÁ

Příspěvek si klade za cíl sdělit poznatky z praxe o zraňujícím dopadu na psychiku rodiny a pozůstalých po tragických událostech, obětech trestných činů a mimořádných neštěstích, pokud jsou informace o události zveřejňovány na sociálních sítích a zpravodajských portálech na internetu zejména bezprostředně po vzniklé situaci. Nejde o to vyjmenovat všechny reakce a možnosti chování, ale identifikovat klíčové faktory v procesu sekundární viktimizace a ukázat jiný rámec pohledu na zveřejňování informací o tragických událostech v širších souvislostech. Žijeme v době, kdy je velmi snadné cokoli zdokumentovat, vyfotit, natočit a uveřejnit na sociálních sítích. A ukazuje se, jak rychle pracují média ve vztahu k tragickým událostem. Často se stává, že se na internetu objeví fotografie z místa tragédie mnohem dříve, než je o ní vyrozuměna rodina, které se daná situace týká a výjimkou není ani fakt, že právě na internetu se dotyční o události dozvědí. Příspěvek přiblíží prožívání zasažených osob, které si čtou na internetu příběh a komentáře různých uživatelů na situaci, která je osobně tragicky zasáhla. Uveřejněná sdělení mohou, ale nemusí být v souladu s realitou. Hlavním zraňujícím faktorem je, že se odhalují podrobnosti z jejich soukromí, často až v intimních detailech, které se poté podílejí na sekundární viktimizaci. Následně je komplikovanější jak krizová intervence ze strany policie, tak případně další navazující terapeutická a poradenská činnost.

Klíčová slova: sociální sítě, tragické události, prožívání pozůstalých, sekundární viktimizace, kauzistiky
<https://doi.org/10.14712/23366486.2018.4>

1. Úvod

Prezentovaný příspěvek z praxe přibližuje problematiku psychického prožívání souvisejícího se zveřejňováním citlivých informací prostřednictvím internetu po tragických událostech různého rozsahu. Vysvětluje, proč může být zveřejnění úmrtí (nejen) bezprostředně po události ve sdělovacích prostředcích devastující pro pozůstalé, rodinu a blízké. Reakci umocňuje, pokud zpráva obsahuje detaily, fotografie a bližší informace o rodině. Příspěvek přináší poznatky o reakcích osob, kterých se tragédie dotýká a upozorňuje na další psychologické souvislosti se sdělováním informací, které jsou považovány za důvěrné, včetně diferenciací mezi tragickou událostí a násilnou trestnou činností jak z hlediska prožívání, tak longitudinality. Možné typy reakcí zasažených jsou prezentovány vzhledem k rozdílným okolnostem, způsobu zjištění a fázím zpracování. Ačkoli se mohou jevit jako

velmi podobné, vždy jsou vzhledem k jedinečnosti dané situace ryze individuální a ne vždy plně předvídatelné.

2. Cíl příspěvku

Cílem příspěvku jsou **deskripce příkladů reakcí** na zjištěnou traumatizující událost a **identifikace klíčových faktorů v procesu sekundární viktimizace** pozůstalých a zasažených v souvislosti s uveřejňováním detailních informací o tragických událostech a trestných činech včetně fotografií na internetu a dalších médiích. Dále poukázat na odlišnosti vnímání sdělovaných zpráv prostřednictvím internetu, pokud jsme nezúčastněnými konzumenty tragických informací, anebo osobami, které při popisované tragédii přišly o osoby blízké. Definovat možné reakce na zveřejnění tragické události a **motivovat k odpovědnějšímu zvažování psaní různých komentářů** a vyjádření k tragickým událostem nejen ze strany laické veřejnosti ale i žurnalistů a poukázat na vybrané fenomény medializace tragédií v širším kontextu.

3. Východiska

Na začátek chci uvést hlavní důvod vzniku tohoto článku. Osmnáct let pracuji jako policejní psycholožka a posledních osm let se intenzivně, mimo jiné, zabývám prací v rámci krizové intervence s oběťmi trestné činnosti a rodinami, které z různých důvodů při tragédiích přišly o své blízké. Velmi mě mrzí, když nastane situace, kdy se rodina o úmrtí svého blízkého dozví prostřednictvím sociálních sítí, zpravodajství, či jiných zpráv, které obletí internet. Neděje se to našťestí vždy, ale není málo případů, kdy policie nestihne vyrozumět o smrti rodinu osobně, protože ji zprávy z internetu předběhnou. Někdy se při vyrozumívání o tragické události tzv. mineme o několik minut a přihlížíme, jak rodina hledá informace, které o ní byly napsány a tyto nemusí být zcela založeny na pravdě. Klíčovým problémem však není případné zkreslení těchto informací, ale způsob jejich podání a zjištění. Již vzniklé tragické následky bohužel zvrátit nemůžeme, ale můžeme se ze strany policie pokusit o citlivý a osobní přístup k rodině tragédií zasažené. A zároveň osvětou apelovat na odborníky v oblasti médií i širší veřejnosti, aby si při zveřejňování reportáží a komentářů uvědomovali možný dopad na pozůstalé a chovali se v tomto ohledu odpovědněji. Ráda bych proto poukázala na to, co se může odehrát v podobě psychických reakcí a jaké komplikace může medializace neštěstí rodině přinášet.

Žijeme ve světě moderních technologií, chodíme po ulici s chytrými mobilními telefony a v dnešní době není pro nikoho problém cokoli zdokumentovat, vyfotit, natočit a ihned postoupit ostatním přes sociální sítě. Je všeobecně známo, že sdílení důležitých informací s velkým množstvím „přátel“ na sociálních sítích může vést k bezpečnostnímu riziku v mnoha ohledech. To, co umístíme na sociální sítě o svojí osobě, však můžeme mít relativně pod kontrolou. Díky osvětě se můžeme vyvarovat posílání např. intimních fotografií, sdělování zkušeností, se kterými se chceme svěřit pouze blízkým a opravdovým přátelům. To, že máme pocit, že tato data můžeme kontrolovat, neznamená, že se to opravdu děje. A ne vždy dotyčný anticipuje, že i jím

uveřejněné informace mohou být ve zranitelnou dobu zveřejněny ostatním. V případě, že jsou citlivé informace zveřejněny, může být člověk naštváný především sám na sebe, že sdělil něco, co může být zneužito.

Jinou rovinnou představuje uveřejnění citlivých detailů na internetu jinými osobami (a nemusí to být pouze média), v situacích stresově vypjatých v souvislosti s tragickým úmrtím, dopravní nehodou, mimořádnou událostí, kde člověk je pozůstalým po zemřelé osobě, anebo při trestné činnosti jako oběť či poškozený. Rozdílné je uveřejnění ze strany reportérů a novinářů a uveřejnění laickou veřejností ve smyslu senzacechtivosti, sledovanosti či sdílení s co největším počtem uživatelů. Profesionální žurnalisté by měli dodržovat etický kodex a za případná pochybení ve smyslu dezinformace a hrubého zkreslení či protiprávního uvedení osobních údajů mohou být sankcionováni. Zdroj Wikipedia uvádí: „*V novinářské etice se spolu střetává svoboda slova (zaručená v ČR článkem 17 Listiny základních lidských práv a svobod, v USA Prvním dodatkem Ústavy) s obecnou mírou vkusu, ochranou soukromí, ochranou práva na čest a důstojnost a zodpovědným hledáním objektivní pravdy.*“ Příspěvky laické veřejnosti, pokud přímo neporušují zákon, bývají přecházeny a zpravidla se nikdo nepozastavuje nad jejich obsahem, který může u dotčené rodiny přispět k prohloubení traumatu.

Je pravda, že člověk je denně vystaven informacím o tragických zprávách ve všech médiích, právě díky rychlosti šíření zpráv všeho druhu. Jsme konfrontováni s desítkami dopravních nehod, požáry, teroristickými útoky, haváriemi, živelnými pohromami a v neposlední řadě i nešťastnými událostmi, úrazy a násilnou trestnou činností. Přesycenost takovými zprávami často způsobuje jejich nepřesné vnímání, zkratkovité závěry, útržkovité vybavení si detailů nebo naprostou ignoraci sdělovaného, kdy dotčený zprávy sleduje, ale vlastně vůbec nezaznamená sdělované. A nutno podotknout, že toto nastává v případě, že se jej to osobně netýká.

4. Zveřejnění tragické události v médiích

Představte si následující situaci: **Sledujete aktuální zprávy na internetu, pročítáte články a najednou uvidíte fotku zdevastovaného osobního automobilu. Jak budete takovou zprávu vnímat?**

Samozřejmě záleží na spoustě dalších okolností. Reakce se bude lišit pokud:

- a) Víte, že **všichni vaši rodinní příslušníci jsou bezpečně doma**, nikdo z vašich známých a blízkých nevlastní podobný typ automobilu jaký je vyobrazen na fotografii a nejel do lokality, kde k tragické dopravní nehodě došlo. V tuto chvíli si můžete říci, že je to hrozné, že se zase někdo nevrátí domů a s největší pravděpodobností se začtete do dalších článků a zpráv na internetu.
- b) **Auto na obrázku je vám povědomé**, někdo z vašich rodinných příslušníků bude mimo domov poblíž lokality, kde k tragédii došlo. Možné obavy a strach umocňuje i fakt, že se vám váš blízký neozval, nezvedá telefon, nereaguje na sms zprávy nebo je nedostupný. Zde začnou pracovat psychologické aspekty nejistoty, snaha najít co nejpodrobnější informace, detaily, porovnání dostupných zjištění z místa.

Ti, co umisťují na internet informace z místa události, chtějí rychle druhým zprostředkovat, čeho byli svědky. Novináři chtějí co nejaktuálněji odvysílat svoji reportáž, náhodní kolemjdoucí to, co viděli na vlastní oči, někteří zdokumentovat svoji záchrannou práci

apod. V tu chvíli neanticipují, jaké psychické reakce vzbuzují snímky a popisy z tragické události u osob, jichž se daná situace bezprostředně dotýká.

4. 1. Varianty zjištění a reakce zasažených

Ocitne-li se zpráva o tragické události na internetu či jinde v médiích, může se odehrát následující:

- **Rodina netuší, že se něco s rodinným příslušníkem stalo a náhodně zaznamená na síti tragickou událost** – objeví se zneklidnění, volání blízkým. Pokud se nedovolají a zpětně neozvou, umocní se obavy o dotyčného a vznikne akutní stresová reakce, při které se rodina snaží zjistit co nejvíce dalších informací.
- **Zasažení se v přímém přenosu dozvědí o tragédii a na základě poznatých znaků (typu vozidla, individuálních detailů apod.) si jsou téměř jisti, že se jedná o jejich blízkého** – což se snaží v rámci obranných mechanismů popřít, ale zároveň iniciují vlastní pátrání včetně volání na tísňovou linku nebo se vydají přímo na místo události. V tomto případě mohou být traumatizováni sledováním scény tragédie.
- **Na článek či fotografie je upozorní nějaký známý**, vzbudí nejistotu a úzkost a poté následuje hodně podobný scénář jako v předchozích případech.
- **Rodina stále nic netuší, zprávu o tragédii nezaznamenala a absence rodinného příslušníka nevzbuzuje obavy**. To proto, že v době tragédie měl být rodinný příslušník v práci nebo na jiném místě, anebo jsou zvyklí, že se často zpozdí. Vyloučit se nedá ani možnost, že rodinní příslušníci nežijí pohromadě a vídají se pouze občas nebo jsou vztahy v rodině narušené a členové příliš nekomunikují či se léta neviděli. Výjimkou nebývá ani to, že se tragédie stane krátce po rozloučení se po odjezdu do zaměstnání, takže se návrat dotyčného čeká až za delší dobu nebo následující den. Za těchto okolností se prodlužuje doba mezi okamžikem, kdy se událost stala a okamžikem oznámení pozůstalým a zasaženým osobám. Zde by se mohlo zdát, že je to pro rodinu nejpříznivější varianta, protože nežije v úzkostech z nejistoty, zda se opravdu jedná o jejich blízkého. Opak však může být pravdou. Po vyrozumění ze strany policie jsou zaskočení, v šoku a případně mohou zažívat vztek či lítost, pokud zpětně vyhledají zprávy na internetu s časovými údaji o jejím zveřejnění. Může je trápit, že ostatní věděli mnohem dříve, co se stalo.
- **Rodina našla informace o tragédii v médiích, ale ve zprávě mohou být natolik zkrácené informace**, např. o věku zemřelého, že se stále uklidňuje tím, že se nemůže jednat o jejich blízkého, ale zároveň narůstá strach a nejistota. Vyjmenované body zcela určitě nevyčerpávají všechny možnosti, ale odráží **pravděpodobný průběh jednání** u osob, kterých se dotýká tragická událost.
Společnými znaky při ne zcela jasných informacích a nejistotě bývá následující:
 - a) *Fantazie* – člověk hledá vysvětlení, která jsou v souladu s jeho očekáváními.
 - b) *Popření* toho, že se mohla tragédie stát, hledaná vysvětlení jsou komparována s těmi, která potvrzují teorii o vzniklé situaci.
 - c) Objevují se tzv. *katastrofické scénáře*, které poukazují na to, co nejhoršího by se mohlo stát. Svoji roli sehrává i minulá zkušenost, kdy se dotyčnému může vybavit situace z dříve prožitých okamžiků.
 - d) *Znovuprožívání traumatizujících vzpomínek*, pokud nějakou ztrátu blízké osoby již v minulosti dotyční prožili. V takové chvíli se umocňuje senzitivita k detailům z události. V případě fotografie havarovaného vozidla to může být jeho barva a typ,

charakteristické znaky jako např. řetízek za zrcátkem na předním skle, typické potahy, promáčknuté dveře apod.

- e) *Prožívání nejistoty, úzkost, panika, strach, akutní stres.*
- f) Aktivují se *obránné mechanismy a somatické reakce* na stres. Nejfrekventovanějším obranným mechanismem je racionalizace, která dočasně poskytne ryze subjektivní uspokojující vysvětlení pro jedince ohrožující situace (Vodáčková, 2004). Dotyčný začíná pátrat po dalších faktech, okolnostech a v důsledku tohoto dochází k aktivizaci emočních reakcí.

Průběh těchto reakcí závisí mimo jiné na míře vyhodnoceného ohrožení, na osobnostních dispozicích včetně odolnosti vůči zátěži a adaptačních mechanismech, v neposlední řadě na míře sociální podpory ve smyslu možnosti svěřit se se svými obavami další osobě a nezůstat na řešení náročné situace o samotě.

5. Zkušenosti z policejní praxe

Umístít na síti jakékoli informace je dynamičtější proces než oficiální postup vyrozumívání o tragické události a jejich následcích ze strany policie, kdy je pozůstalým a zasaženým osobám sdělena či definitivně potvrzena vzniklá skutečnost – např. smrt, zranění, úraz apod. Mezi zveřejněním v médiích a oficiálním vyrozuměním vznikne určitý časový meziprostor, ve kterém se zintenzivňují prožívané doprovodné reakce na daná zjištění.

5.1 Chování po sdělení tragické zprávy – tzv. vyrozumění ze strany policie

Policisté se setkávají ve své policejní praxi s různými typy reakcí na oznámení tragické zprávy. Zpočátku je to šok, popření informace, hledání důkazů o tom, že to tak není (vždyť jsem s otcem před chvílí mluvil, včera u mě byl, on je dobrý řidič, vždyť jel jen na nákup apod.), bagatelizování, snaha o žert, zkoumání pravosti průkazů příslušníků policie, smích, fyzický kolaps, pláč, obavy z jiného důvodu přítomnosti policie a mnoho dalších reakcí. V některých případech suverenita rodinných příslušníků, že se určitě nejedná o jejich blízkého, může znejistit policistu tak, že dokonce začne pochybovat, zda je u správné rodiny. To jsou případy, kdy se např. neshoduje policistou předpokládané datum narození nebo jde o velmi krátký časový úsek, kdy se rodina se svým blízkým viděla naposledy apod. Vyrozumívání ze strany policie má své náležitosti včetně snahy o velmi citlivý a empatický přístup k pozůstalým či zasaženým. K vyrozumění může být povolán krizový intervent policie, což je policista speciálně vyškolený k poskytování primární psychické podpory při tragických událostech. Krizový intervent nemá za úkol v takových situacích vyšetřovat, ohledávat místo činu nebo pátrat po dalších stopách apod., ale věnovat se po lidské stránce lidem, které tragédie zasáhla a být jim na blízku v těchto nejtěžších chvílích. Je tím, který naslouchá, vysvětluje postup policie, předává podstatné informace, sdílí s rodinou jejich smutek, případně jim zprostředkuje další následnou péči buď ze strany policejního psychologa nebo v civilní sféře.

5.1.1 Individuálnost prožívání tragické události

Tragickou událost vnímá každý z nás subjektivně. Situace, kdy dojde k úmrtí blízkého člověka ať už bez cizího zavinění (nehoda, havárie, sebevražda) nebo v důsledku trestné

činnosti, je mimořádná. Ti, kterých se týká, se na ni nemohou nijak připravit. Situace se liší jak svojí neobvyklostí, náhlostí, rozsahem, tak následky. Nelze říci, že veškeré reakce na tyto události mají ve svých důsledcích povahu psychického traumatu nebo přímo post-traumatické stresové poruchy. Nesmíme je však podceňovat.

Kritéria pro diagnostiku posttraumatické stresové poruchy (dále PTSD) lze najít v manuálu MKN-10, tedy v Mezinárodní klasifikaci nemocí – dle aktuální platné revize). Jejimi typickými příznaky je intruze – vtíravé, neodbytné znovuprožívání tragické události včetně živých vzpomínek, snů, obrazů. Zároveň dominuje snaha popřít situaci a vyhýbat se situacím podobným, lidem, místům, chování, činům, které tragédii připomínají. Často prožívanými příznaky jsou pocity bezmoci, anhedonie, lhostejnost, oploštěnost emocí, podrážděnost, snížená schopnost koncentrace, absence pozitivních emocí a zvýšená psychická a tělesná vzrušivost. Traumatická reakce se může objevit být nejen u osob, které přežily setkání s násilnou trestnou činností – loupeží, pokusem vraždy, znásilněním, útokem, braním rukojmí, vážnými dopravními nehodami, setkáním se zraněním, úmrtím nebo pohledem na mrtvá těla apod., ale i u osob, které se o těchto událostech dozvěděly jako osoby blízké či rodinní příslušníci. Hluboce narušit vztahy s nejbližšími může i výrazná změna v chování nejvíce tragédií zasazeného jedince. Trauma může zasáhnout následující oblasti, potřeby (Praško, 2003):

- a) blízkosti a intimity
- b) otevřenosti a komunikace
- c) jistoty, předvídatelnosti a bezpečí
- d) pohody, radosti a uvolnění

Výjimečné nemusejí být ani příznaky vázané na akutní stres, poruchy přizpůsobení, přetrvávající změna osobnosti po katastrofické zkušenosti a jiná nespecifikovaná reakce na závažný stres – což jsou další diagnózy dle MKN-10, které se váží na traumatickou událost. Příčinou vzniklých problémů u jedince nemusí být samo trauma, ale vzniklá situace může aktivovat potíže, které byly dosud kompenzovány. Společným znakem vnímání traumatické události je narušení vnitřní kontroly nad situací, ztráta pocitu bezpečí, nemožnost uniknout následkům situace, nepochopitelnost toho, co se stalo. Událost narušuje představu světa jako předvídatelného, smysluplného a hodnotného.

Chování po traumatické události není totožné s tím, jak člověk reaguje na běžnou formu stresu. Naopak zpravidla platí, že jedná jinak. Reakce jsou často intenzivnější, hůře ovlivnitelné vůlí. V praxi to může znamenat např., že právník, který má právní vědomí na vynikající úrovni v situaci, která se jej osobně dotýká, si není ve stresu schopen vybavit žádný právní postup nebo paragraf trestného činu. Kohoutek uvádí, že: „*Povaha dopadů a následků události je dost individuální, stresová reakce však probíhá v různé míře a podobě u všech zúčastněných – u poškozených, příslušníků širší komunity, pomáhajících či svědků*“ (Kohoutek, 2009, s. 30). Což nám vysvětluje, proč tragické události zasáhnou tak citelně celou rodinu, ale vlastně každého individuálně.

5.1.2 Rozdílnost traumatizujících dopadů v závislosti na typu tragédie

Je třeba uvést, pro lepší ilustraci, že tragické události lze rozdělit na ty, kde dojde k úmrtí:

- a) vlivem nešťastné náhody, dopravní nehody, pracovního úrazu, nedbalosti apod.
- b) tragédie spojené s trestnou činností pachatele
- c) sebevraždy

Ve všech případech se dá předpokládat, že bude probíhat vyšetřování případu a průběžně uveřejňované informace se budou postupem času měnit a upravovat. Rozdílnost nastává v oblasti přisuzování viny.

U události v bodu a) záleží na okolnostech události, do jaké míry sehrálo zavinění např. právě u osoby zemřelého. Nicméně v prvních fázích zjištění události rodina vůbec zpravidla nepřipouští případnou vinu člena rodiny a hledá zavinění u dalších, cizích osob, zaměstnavatele, jiného řidiče, přírodních vlivů či shody náhod apod.

U trestné činnosti b) by se mohlo zdát, že bude pravděpodobně vina směřována k pachateli a rodina bude doufat v jeho potrestání a v to, že následnou úlevu a zpracování tragédie přinese právě prokázání viny a jeho odsouzení. Není ale výjimkou, že se tato úleva nedostaví a smutek, lítost, zlost a další emocionální reakce nevymizí tak snadno, jak původně rodina doufala. Nehledě na to, že se takový skutek může vyšetřovat a soudit několik let. U případů sebevražd absentuje přesun viny na externí osobu mimo rodinu, viz níže v textu.

V průběhu času vyšetřování se v médiích mohou objevovat další doplňující informace k tragédiím, které mohou přinést diametrálně odlišná fakta a doplňovat již informace zveřejněné. Neznamená to však analogicky, že tím emocionálně odlehčí rodinou prožívané trauma. V případě trestné činnosti hraje roli proces viktimizace, což je složitý a dynamický děj, z psychologického hlediska těžko uchopitelný, protože je ovlivněn mnoha navzájem provázanými faktory (Špatenková, 2017). Oběť není poškozována pouze samotnými útoky, ale také reakcemi okolí a procesem vyšetřování, pokud je veden netaktně. Ohledně procesu viktimizace existuje řada studií a odborné literatury (např. autorek Čírtkové, Vodáčkové, Špatenkové). Pro účely tohoto příspěvku dominuje vliv sekundární viktimizace.

Sekundární viktimizaci se nazývá druhotná újma od sociálního okolí, respektive, jak na událost reaguje nejbližší okolí nebo různé instituce (policie, soud...) (Čírtková, 2000). Sekundárně viktimizovat mohou orgány činné v trestním řízení, obhájce pachatele, svědek, znalec, okolí oběti a v neposlední řadě i média. Sekundární viktimizaci definuje také zákon o obětech trestné činnosti, který ji vymezuje jako: *„újmu, která nebyla obětí způsobena trestným činem, ale vznikla v důsledku přístupu Policie ČR, orgánů činných v trestním řízení a dalších orgánů veřejné moci, poskytovatelů zdravotních služeb, subjektů zapsaných v registru poskytovatelů pomoci obětem trestných činů, znalců, tlumočnicků, obhájců a sdělovacích prostředků k ní“* (§2 odst. 5 zákona č. 45/2013 Sb, o obětech trestných činů a o změně některých zákonů).

Nejenom v procesu viktimizace se objevují tzv. druhotné rány psychického rázu. Podobným způsobem dochází ke zpracování jiných traumatizujících událostí – např. dopravní nehody, mimořádné tragédie, neštěstí. Vysvětlením je to, že jsou to události silně stresující, neočekávané, nepředvídatelné, není možné se na ně předem připravit, vlastním přičiněním se jim vyhnout a hlavně se s nimi rozumově vypořádat. Jsou prožívané jako krize a narušují vnímání sebe sama (Čírtková, 2013).

Po oznámení spáchání trestného činu rodina nejčastěji hledá vinu u pachatele, u oběti to není ale tak jednoduché. Oběť zpravidla chce sama pro sebe pochopit, proč zrovna ona se stala obětí trestného činu. *„Ve své mysli se opakovaně vrací k události, hledá svoje osobní vysvětlení v mentálních pochodech, které nazýváme ‚překontextování‘ či ‚přeznačkování události‘. Tento proces hledání smyslu je důležitý pro obnovu iluze kontroly. Je běžné, že oběť v pochodech překontextování připisuje vinu za spáchaný trestný čin sama*

sobě (neměla nikam chodit, otevírat dveře, měla tušit nebezpečí apod.). Sebeobviňování (přijetí myšlenky o domnělé vlastní spoluvinně) představuje často jediný volný a současně věrohodný prvek, který může oběť použít pro pochopení toho, co se stalo. Ač to zní paradoxně, působí sebeobviňování (alespoň některé jeho formy) ozdravně, protože redukuje nevysvětlitelnost a iracionalitu trestného činu z pohledu oběti. Sebeobviňování je vnitřní psychický mechanismus, související s postupným zpracováváním kriminálního činu v mysli oběti“ (Čírtková, 2013, s. 134–135).

Považujeme za důležité uvést, že je mylné domnívat se, že oběť trestného činu touží po pomstě či odplatě. Její hlavní potřebou nemusí být ani pomsta, ani potrestání pachatele, ale obnova pocitu vlastního bezpečí a pochopení individuálního významu a smyslu kritické události.

Vzhledem k tomu, že soudní procesy mají určitý časový průběh, může se stát, že reportáže o konkrétním trestném činu se během nějaké doby opakují, připomínají se a shrnují klíčové informace, sled událostí, doplňují se snímky a poznatky z vyšetřování. Někdy dojde ke spáchání podobné trestné činnosti a potom je v souhrnu uvedeno vícero vyšetřovaných kauz. To znamená, že pozůstalí stále mohou ve zprávách vidět opakování reportáže či její části včetně doprovodných fotografií. Tímto dochází k ožívování detailů a možné re-traumatizaci při znovuprožívání oživených stresujících okamžiků.

Bod c) specifickým příkladem mohou být zveřejňované případy sebevražd, které rodinu velmi citlivě zasáhnou a také si dovolím, že své praxe tvrdit, že krizová intervence a psychologická péče o pozůstalou rodinu je v těchto případech ještě mnohem náročnější. Členové rodiny mohou prožívat hlubší pocity viny uvnitř sebe, obviňují se, že mohli tragédii zabránit, měli se více zajímat o svého blízkého, rozmluvit mu jeho úmysly, hlídat jej apod. Na tomto místě je naprosto zásadní zmínit, že **dospělý člověk nese plnou odpovědnost sám za své rozhodnutí ukončit život** a řešit suicidálním chováním své problémy. Nicméně pokud si rodina přečte v médiích spekulace o důvodech suicidia a detailní intimní informace o svém životě, i zde medializace přispívá k traumatizaci. Zraňující mohou být komentáře, které spekulují o důvodech sebevraždy, haní rodinu, že dotčenému v činu nezabránila, mohou odsuzovat přístup rodiny a její zvyky, očerňovat její členy apod. Zpravidla se za sebevraždou neskrývá jen jeden důvod a v některých případech (pokud např. neexistuje dopis na rozloučenou) se přesné pohnutky zemřelého rodina nikdy nedozví. I toto může přispívat k negativním faktorům zpracování tragické události. Lidé v dnešní době hodně sledují názory na facebooku a dalších sociálních sítích, diskuse, vyjádření a není výjimkou, kdy ještě před krizovým intervencem policie rodina hledá informace k tragédii na internetu. Občas je dopis na rozloučenou zveřejněn i na facebookovém profilu. Zde může vyvstat otázka na zamyšlenou: Jak tato, v mnoha případech, vysoce emotivní sdělení působí nejen na pozůstalé, ale i na uživatele a čtenáře textu?

Dalším motivem hledání zprávy na sociálních sítích je zjistit reakci kamarádů, přátel a blízkého okolí. Pozůstalí si chtějí tyto reakce přečíst a zároveň je jejich čtení zraňuje. V praxi se můžeme setkat s tím, že sebevraždě předcházely nárazky zemřelého „na konec“, který nebyl specifikován a rodinu vůbec nenapadlo zeptat se či pátrat, nebo nevěřili, že by jejich blízký chtěl spáchat sebevraždu. V některých případech sehrály roli zažité mýty o sebevraždách a podcenění situace. Jindy byla rodina již unavená předešlými avízy o ukončení života, ale nebrala je vážně.

6. Kazuistiky

V následujícím textu si představíme několik kazuistik, které doplníme analýzou možných traumatizujících dopadů, doprovodných reakcí a konkrétních faktorů, které se mohly podílet na sekundární viktimizaci.

6.1 Dopravní nehoda

Po jedné tragické dopravní nehodě, kde zemřela mladá žena, se na sociální síti objevily komentáře k jejímu manželskému svazku s tím, že se pár měl rozvádět.

Autoři příspěvků spekulovali o tom, nakolik manžel zemřelé mohl za řidiččin psychický stav, který mohl přispět ke vzniku nehody. Komentáře šly ještě více do „hloubky“ ohledně materiálního zajištění nynějšího vdovce, toho, že nyní dosáhl svého a zdědí celý rodinný majetek. Uveřejněné texty prohloubily vdovcovu emocionální reakci na již tak hrozivou ránu v podobě ztráty manželky, matky svých dětí. Tento muž přiznal při krizové intervenci výčitky ohledně předcházejícího způsobu komunikace se svojí ženou.

Pocity viny zpravidla doprovázejí reakci na jakoukoli tragickou zprávu, kdy člověk rekapituluje, zda nemohl jiným způsobem chování odvrátit určitou událost nebo podíl na ní. Reakce veřejnosti v tomto případě pocity viny prohloubily a zintenzivnily i jeho emocionální reakci a stud před svým okolím. I zde zafungoval iracionální, ale mezi lidmi zakořeněný mýtus, že co se objeví v médiích, musí být nutně pravda. Mnoho lidí jedná pod vlivem sociálního tlaku s tím, že se chce zavděčit co nejvíce osobám a žít v souladu s jejich očekáváními. Chtějí vypadat v jejich očích co nejvíce sociálně žádoucím způsobem, což v kontextu uveřejněných detailních informací komplikuje návrat k běžnému sociálnímu kontaktu. Proto i zde uveřejněné detaily komplikovaly návrat manžela zemřelé zpět do každodenního života jak v pracovním, tak osobním životě. Musel se potýkat s nepříjemnými pocity, jak ho bude okolí vnímat na základě „uveřejněné pravdy“.

6.2 Neštěstí v dopravě

Další příběh z praxe: Po jedné nešťastné události v dopravě, při které došlo k úmrtí malého dítěte, obsahovaly komentáře na internetu nadávky směrem k rodičům, volání po důsledném potrestání těchto rodičů, kteří jsou „nemožní, nezodpovědní, neměli mít vůbec děti“ apod. Jak se mohli tito rodiče cítit? Ve své podstatě bylo těmito očerňujícími komentáři narušeno vlastní pojetí sebe jako tzv. „dobrého rodiče“, byli dehonestováni a pranýřováni a byla jim implantována vina. Tyto reakce mohly zapříčinit vznik posttraumatické stresové reakce, protože se zde kombinují již tak spontánně vzniklé pocity viny, reakce na událost, znovuprožívání tragického okamžiku, vnitřní napětí, vztek, lítost, strnulost, otupělost a snaha o sociální únik. Nutno říci, že zde zraňující komentáře vznikly bez jakékoli znalosti bližších okolností a detailů. Většina tragických událostí, kde dochází k vyšetřování příčin, bývá medializována v určitých časových intervalech. Poprvé bezprostředně po události, poté při zjištění nových skutečností, dále připomínána v souvislosti s podobnými neštěstími a také v průběhu soudního procesu. V tomto případě soud shledal rodiče jednoznačně nevinnými v souvislosti se zaviněním smrti jejich dítěte. Nicméně již zveřejněné komentáře, v podobě soudů založených na domněnkách v počátku případu a průběhu jeho vyšetřování, byly výrazným stresovým faktorem, který zasáhl celou rodinu. Zveřejňování informací po delší časový úsek se podílelo na její neustálé retraumatizaci a izolování od sociálního okolí. Bohužel ne vždy tzv. „dobrý konec“ funguje v podobě

ospravedlnění a očekávané úlevy, protože podstata tragédie, tedy ztráta vlastního dítěte, je nezvratitelná skutečnost a pro rodiče největší možná ztráta.

6.3 Případ několikanásobné vraždy

Následující případ popisuje traumatizaci rodiny po několikanásobné vraždě, jejíž způsob provedení otřásl i zkušenými kriminalisty a dalšími policejními odborníky. Pro novináře to byla zpráva číslo jedna a zaplavovala titulky deníků i diskusní portály. Novináři doslova mapovali minutu po minutě zasažené členy širší rodiny, začali spekulovat např. o ochotě pozůstalých zorganizovat poslední rozloučení, což z hlediska míry traumatizace bylo pro rodinu doslova devastující. Zároveň v reportážích hovořili o způsobu trávení volného času rodiny a hodnotili, jak je možné, že rodina tráví čas na zahradě a pije kávu. Jakou činnost asi měla rodina vykonávat, aby naplnila představy novinářů?

Pro pozůstalé je jedním z efektivních způsobů zpracování traumatického zážitku dodržování pravidelného režimu a běžných zvyklostí, které jim dodávají potřebnou míru předvídatelnosti, jistoty a bezpečí. Pití kávy na zahradě pospolu ukazuje na soudržnost a sociální podporu jako podpůrné mechanismy zvládnání traumatu.

6.4 Na první pohled vražda

Další kazuistikou je událost, která na začátku vyšetřování vypadala jako vražda. Došlo k úmrtí mladé ženy, zranění potenciálního pachatele, který skončil v cele předběžného zadržení. Žena zemřela při poskytování první pomoci svými rodinnými příslušníky. O celé události se ihned psalo. Vypadalo to, že je jasný viník, pachatel, kterého místní obyvatelé okamžitě odsoudili. Postupným vyšetřováním se zjistilo, že se sice pár popral, ale smrt nebyla zapříčiněna cizí vinou, nýbrž zdravotními komplikacemi, které propukly v průběhu incidentu. Také pro rodinné příslušníky byl naprosto klíčový fakt, že neposkytli špatně první pomoc a v žádném případě nemohli úmrtí zabránit. Potenciální pachatel byl propuštěn, vlastně se vůbec ničeho nedopustil, protože potyčku vyvolala zemřelá a naopak mylně označený pachatel byl najednou obětí, která byla sama vážně zraněna.

Muž si v prvotní fázi na internetu o sobě přečetl, že je pachatelem vraždy a bylo pro něho nemyšlitelné zůstat v původním místě bydliště. Obával se reakcí okolí, pomluv a jeho touha přestěhovat se byla způsobena potřebou odpoutat se od minulosti, izolovat se od dosavadního způsobu života a začít život na místě, kde o něm nikdo žádné informace nemá.

V podobných případech je nezbytné, aby byly zveřejněny i vysvětlující informace, dementováno to, co bylo původně napsáno, a poškozené osoby byly ospravedlněny a předešlo se vzniku psychických problémů, které jedince inhibují v běžném způsobu života. Zpravidla se toto neděje nebo s velkým časovým odstupem, kdy již není možné odstranit vytvořené všeobecné mínění. Sami jedinci se pak nejsou schopní, vzhledem k prožívanému, obhájit. Nedokáží sami vysvětlit, jak se událost stala. Obávají se, že jim nikdo nevěří a opravdu tomu kolikrát tak je. Často rezignují a postrádají sílu k dalšímu sebeobhajování pod tíhou psychického i fyzického vyčerpání.

6.5 Smrtící tragédie on-line

Při psaní tohoto článku nelze nezmínit i čteně medializovaný příspěvek, který obletěl internet. Konkrétně zveřejňující smrtící video online. Video zachytilo rychlou jízdu dvou mladých žen v přímém přenosu, včetně komunikace s dalšími přáteli a končící nárazem auta do protihlukové stěny. Spousta lidí si pustí medializované video ze zvědavosti,

senzacechtivosti. Hojně diskutované je použití získaného materiálu k preventivním účelům, ale co rodina aktérek? I samotné úvahy z hlediska právního, odkazy na ochranu osobních údajů a celkově probírání této aktuality v různých médiích mají zraňující dopad na rodinu obou dívek. Samotné video nese velmi citlivé údaje, byť obličeje obou žen byly rozostřeny. Video vyvolalo bouřlivé emoce a je to zcela logické.

Přeživší ženu může jeho shlédnutí retraumatizovat, vyvolat silné doprovodné emoce a vzpomínky na zlomový okamžik v jejím životě, což může mít vliv i na případnou rekonvalescenci a zotavování nejen po psychické stránce. Zároveň rodinu zemřelé dívky zcela pravděpodobně zasáhlo zhlédnutí posledních sekund života, které mohl sledovat kdokoli. Jsou to vysoce intimní chvíle, které pro pozůstalou rodinu mají zcela jiný vypovídající rámec než prosté shrnutí do konstatování, že takto rychle se nejezdí, jakých přestupků se dívky dopustily apod. I pro jedince s vyšší vulnerabilitou, který je vtažen do kontextu jízdy zobrazené na videu, se „neznámé“ dívky stanou postavami, o kterých má nějaké informace, tedy nejsou to úplně anonymní osoby, a o to silnější dopad může mít právě shlédnuté video na diváka. Vůbec se nemůžeme divit, že rodiny dívek volaly po odstranění videa ze sociálních sítí, nechtějí si znovu a znovu připomínat kruté okamžiky této události. Není to film, není to inscenace, je to odraz reálného kontaktu se smrtí, který má na psychiku zasažených osob – myšleno i širší rodiny a přátel dívek, velký vliv. Někdy uživatel internetu ani nemá v úmyslu hledat tragické zprávy nebo videa. Jednoduše se může stát, že na internetu narazí na odkaz „zajímavé video“ a po kliknutí se mu spustí právě záznam události pro něho tak tragické.

7. Společné rysy reakcí navzdory jedinečnosti situací

Mnohé projevy jsou u pozůstalých či jinak zasažených osob po tragédiích velmi podobné. V následném období (a je to i doba, kdy se mohou dále uveřejňovat další fakta) dochází ke snížení koncentrace, pocitu derealizace, depersonalizace, jakoby žili ve snu či sledovali film o své osobě. Zhoršuje se interpretace informací, kolísá nálada, pocity nejistoty, roste sklon k paranoidním myšlenkám apod. (Lägerbäck, 1995).

Reakce na tragickou událost má svoji dynamiku a vývoj. Těsně po vyrozumění ze strany policie či seznámení se s tragédií na internetu se setkáváme nejprve s **fází šoku**. Člověk je zaskočen událostí, může ztuhnout, popírá, co se stalo, má dojem snu, nereality, nevěří sdělovanému. Někdy člověk není schopen mluvit, vyjadřovat se, neuvažuje racionálně. Fáze šoku nastupuje většinou při oznámení tragédie a trvá, opět individuálně, od několika hodin po delší časový úsek, i třeba v rozpětí několika dní. Ve fázi šoku může být navenek patrné expresivní chování – silné doprovodné emoce, křik, pláč, zvýšená gestikulace, vztek, strach, záplava slov. Nebo kontrolované chování, které je jeho opakem, kdy osoba vypadá odosobněle, jakoby se jí zpráva netýkala, chová se chladně, strnule. Laickým pohledem působí nezúčastněně, troulale řečeno slyšíme z úst policistů „vypadali v pohodě“. Toto tvrzení pramení z mylného výkladu šokové fáze, kdy osoba reaguje na dotazy okolí a působí přirozeně, případně chce něco organizovat. V podobě **tělesných příznaků** dochází k pocení, třesu, pocitu těžkých nohou, nucení na močení, aktivizaci, neschopnosti setrvat na místě nebo naopak k nemožnosti se pohnout. Na úrovni psychické je to otupělost, proměnlivé emoce od vzteku k zoufalství, pocitu bezmoci, neschopnost „vypnout“. Myšlenky ovlivňují silné emoce, člověk není schopen zpracovat, co se stalo, může se snažit úplně

popřít vzniklou situaci, což se nejčastěji projevuje mlouvou o zemřelém v budoucím čase – např. až přijde domů, musím mu uvařit večeři apod. Někdy lidé potřebují být v pohybu, cítí se nepříjemně a nevydrží v klidu, mají potřebu normalizovat situaci např. uklízet, což je vedeno i snahou přesunout pozornost jinam a vypadat „dobře“ i za této mimořádné situace, takže před policistou myjí nádobí, věší záclony, rovnají nákup do ledničky apod.

Konečný dopad na zveřejnění tragických událostí je sice individuální, ale zpravidla závisí na osobnostních rysech, věku, aktuálním psychickém a zdravotním stavu a dosavadních zkušenostech, včetně reakce blízkého okolí (Velikovská, 2016). Horší průběh reakce na zátěž bude u osob, které jsou úzkostnější, introvertní nebo se sklony k neuroticismu.

Celkově psychické dopady nejsou vždy predikovatelné, neboť se liší co do intenzity, hloubky a šíře projevů následně i longitudinálně po události.

Nelze přesně procentuálně vystihnout, kolik osob bude vykazovat známky traumatu po prožití tragické události a kolik takových zvládne situaci relativně „bezproblémově“ díky sociální podpoře. Z hlediska kriminality se žádné oficiální statistiky mapováním jejich „pouze psychických dopadů“ nezabývají. Policejní evidence započítává např. psychický šok do kategorie „jiných následků“ trestného činu, které postihují zhruba dvě třetiny obětí (rok 2013 – 68,2 %, rok 2010 – 67,4 %). Tento údaj však nemá výpovědní hodnotu, neboť je do stejné kategorie zahrnována i majetková újma, tj. asi 70 % všech těchto osob tvoří oběti krádeže (Velikovská, 2016, s. 105).

8. Shrnutí dopadů medializace a potřeb zasažených

Znovu si shrňme několik rysů společných pro tragické události. Většina tragédií je veřejnosti zaznamenána a láká novináře i zvědavce. Právě z tohoto důvodu se zasažení stávají loutkami spletnosti událostí. Nemohou ovlivnit, co se o události a jich samotných napíše.

Zveřejnění výše popsaných situací narušuje a komplikuje pozůstalým právě ono důležité vykonávání běžných denních povinností a návrat k pravidelnému režimu, které je mimo jiné nezbytné k překonání traumatu. Aby pozůstalí zabránili šíření dalších informací o svém chování, vyhýbají se společenskému životu, izolují se, někteří zůstávají v pracovní neschopnosti, aby zabránili kontaktu s kolegy, předešli vypytování se. Jsou vysoce zranitelní, senzitivní na jakýkoli detail, stávají se obětí nechtěné veřejné exhibice. Ztrácejí kontrolu nad situací, nemohou ovlivnit prezentované informace, které nemusejí a zpravidla úplně nekorespondují s realitou. Už samotné palcové titulky článků akcentují zranitelnost poškozených. Na veřejnost se dostávají často informace, které dychtí po senzaci a čtivosti, ale zároveň odkrývají o pozůstalých a rodině skutečnosti, které mají zůstat v soukromí.

Pozůstalí někdy i tajně organizují pohřeb a obávají se zveřejnění místa a času konání. Někdy zveřejněné informace vedou i k rozkolu uprostřed rodiny, kdy je naopak přes média vzkazováno dalším rodinným příslušníkům, že nejsou na pohřeb zváni a je snaha jim takto zamezit posledního rozloučení.

Typickými reakcemi je i touha vypátrat všechny dostupné informace k tragédii a snaha je vymazat, volání po zastavení šíření a sdílení dalších zpráv o tragédii. Počáteční hledání fotografií, záznamů, všech informací a postupem času vysoká senzitivita k jakýmkoli jiným špatným zprávám nebo naopak otupělost, útky do nemoci, izolace od okolí, zvýšená iritabilita k dotazům na událost apod.

Zejména v takto exponovaných chvílích zasažení událostí potřebují takt, citlivý přístup a ochranu privátního života. V této, pro ně velmi vypjaté době, se ocitají na jevištní scéně s plně zapnutými reflektory v pozornosti každého, kdo si přečte o jejich osudu.

Nezbytné je si uvědomit fakt, že vlastně jakoukoli zveřejněnou informaci z našeho života, kterou napíše o nás někdo jiný, podrobujeme vyšší kritice a zabýváme se jí mnohem analytičtěji a zkoumáme, jak byla myšlena. Kdo si ničím takovým neprošel, neumí si představit, co prožívají ti, kterých se tragédie týká.

Někteří novináři jsou ochotni v honbě za senzacími zneužít jakoukoli slabost ze strany obětí, pozůstalých, náhodných svědků apod. Svůj efekt má i doprovod textu fotografiemi či sestřihem obsahu události podbarveným hudbou, která podtrhuje emotivní charakter situace (Velikovská, 2016).

Na traumatizaci se mohou podílet nejenom novináři, ale i, jak bylo výše popsáno, nevhodné komentáře uživatelů sociálních sítí, kteří hodnotí publikovaný text. Objevit se mohou odsuzující reakce směrem k pozůstalým, které vycházejí z nepodložených informací o události. Celkově lze média považovat za jednoho z původců sekundární viktimizace, protože jednak mohou zvýšit utrpení obětí, zneužít pozice vztahu mezi obětí a reportérem a sdělení mohou vyznít ve smyslu rad obětí, co by pro ni mohlo být dobré (Kunczik, Bleh, 1995).

Výraznou potřebou při prožívání závažného stresu je včasná a přiměřená pomoc od okolí. Nemusí se jednat jen o pomoc ze strany profesionálů, pomáhá i sociální podpora okolí. Ta může rozhodujícím způsobem ovlivnit zpracování traumatického zážitku. Bohužel ne vždy musejí mít sociální interakce pozitivní dopad. Podporu může totiž potřebovat i ten, který ji sám poskytuje – tedy například rodina. S poskytováním opory souvisí i její dostupnost a užitečnost. Vědomí, že pomoc je dostupná, dosažitelná a účinná, představuje pro zasažené v souvislosti s vyrovnáváním se s důsledky traumatu velmi důležitou zprávu (Kohoutek, 2009). I to je jeden z důvodů, proč krizový intervent policie nabízí psychickou pomoc nebo se snaží zprostředkovat kontakt na pomoc následnou.

9. Další postřehy k medializaci tragédií

V souvislosti s médií nesmíme zapomenout zmínit i **další fenomén, tzv. „vylepšování příběhu“** (Vymětal, Vitoušová a kol. 2008 s. 16), což může znamenat přidání, upravení, jiný kontext tragické situace popisované v médiích, která se ještě větší měrou bude podílet na traumatizaci obětí. Také frekvence, častost expozice fotek, videí z tragické události sehrává svoji roli v prožívání zasažených osob. Proto je pozůstalým doporučováno v rámci krizové intervence, aby nesledovali zprávy o „svojí tragédii“ v médiích, nevyjadřovali se na kameru novinářům a jsou informováni i o tom, že pokud nechtějí, nemusejí vyprávět svému okolí, co přesně se jim stalo a vysvětlovat, jak se cítí. V těchto těžkých chvílích potřebují klid, soukromí, oporu svých nejbližších, zachovat svůj pravidelný režim, pečovat sami o sebe jak psychicky (např. vyhledáním odborné pomoci), fyzicky (odpočinkem, stravou, spánkem) a čas. Jednoduše řečeno, nejdůležitější je možná zněla tato věta, na které by se shodla většina zasažených rodin: „Už nás nechte žít, už o nás nepište, už dost“.

Za zmínku stojí další poznatek v souvislosti s medializací a to v případech tzv. **fenoménu nepravých obětí**. Pokud je médií prezentován podrobně se všemi detaily nějaký případ tragédie a debatují o něm odborníci a experti, může tento příběh zaujmout jedince,

kteří pocítují svůj život jako prázdný, nenaplněný, neuspokojivý ve smyslu svých plánů a cílů. Událost zmiňovaná v médiích je zaujme a hledají o ní další a další informace. „Postupně se v pochodech autostimulace dostávají do stádia, ve kterém již nerozlišují, zda jejich viktimizace spočívá na autentických osobních zážitcích či je výsledkem mediálně zprostředkovaných procesů imaginace a identifikace. Showalter (1997) označuje popisované mechanismy jako „hysterické epidemie v epoše médií““ (Čírtková, 2013, s. 142). Princip popisovaného je, že u této potenciální nepravé oběti se rozběhne proces viktimizace indukované médií jako sociálně identifikační proces. Oběť nejprve pojme podezření, že by se medializovaný problém mohl týkat jí a postupně informace prezentované v médiích spojuje se svými obtížemi, dále vyhledává informace a utvrzuje se, že to, co se jí děje a postrádá to smysl, má své odůvodnění (a je to pochopitelné ve smyslu viktimizace) a rozbíhá se proces falešné viktimizace. Dochází k identifikaci s referenční skupinou a vyhledávání výhod včetně psychosociální pomoci.

9.1 Pozitivní vliv médií

Nesmíme zapomenout na případy, kdy při tragických událostech média potřebujeme. A to v situacích, kdy se pátrá např. po nezletilé osobě, je třeba v souvislosti s trestnou činností varovat veřejnost před nebezpečným pachatelem nebo informovat při hromadných neštěstích další osoby, aby se předešlo ztrátám na životě a majetku. V takových případech je role médií nezastupitelná a správně načasovaná a srozumitelně podaná informace může od začátku události znamenat zásadní přínos ke zvládnutí situace. Nesmí se ani zde podceňovat síla sdělovaného, je třeba pečlivě volit slova a pracovat citlivě s informacemi. Je nutné být opatrný při popisu detailů i volbě doprovodných fotografií. Oběti a zasažení zde mají právo na ochranu i v případech, kdy jim zveřejnění konkrétního příběhu může pomoci.

Na tomto místě je třeba uvést i příklady pozitivně působících komentářů. A to v situacích, kdy jsou uveřejněné zprávy o tragických událostech, jako jsou např. živelné pohromy, mimořádné události velkého rozsahu apod. Ty mohou iniciovat diskuse a komentáře široké veřejnosti na sociálních sítích, které mohou působit podpůrně, empaticky, dodávat zasaženým odvalu, že vše zvládnou a mobilizovat jejich fyzické i psychické síly. Potom mají tyto komentáře kladný efekt a ukazují sdílení, solidaritu se zasaženými, porozumění v těžké životní situaci a mohou nabízet psychickou, informační nebo instrumentální pomoc.

Nutno ještě podotknout, že i při psaní tohoto příspěvku byly, s ohledem na citlivost informací, některé skutečnosti, byť anonymizované, ještě upraveny, aby sama autorka neprozradila citlivé informace z jednotlivých kauz. Autorka je policejní psycholožka a koordinátorka týmu pro pomoc obětem trestné činnosti, která přichází do bezprostředního kontaktu s pozůstalými a zasaženými tragickými událostmi a v rámci svých možností dbá na to, aby tragické zprávy byly prostřednictvím Policie České republiky sdělovány ohleduplně, citlivě a včas a zasaženým osobám byla nabídnuta první psychická pomoc a krizová intervence.

10. Diskuse

V současnosti je zcela nemožné vyhybat se negativním zprávám a celkově informacím o dění nejen v České republice. Je to přirozené, že se zajímáme o zprávy, včetně nepříjemných a tragických událostí. Nabízí se však otázka, proč mají lidé tak velkou potřebu

zaměřovat se právě více na negativní zprávy, kde dojde k úmrtí, pít se po detailech a vyhledávat senzace. Neuvědomují si, že na druhé straně jsou osoby, kterých se popisovaná událost týká, odhaluje intimní detaily z jejich života, odkrývá fakta, která měla zůstat v rodinném kruhu. Nemůžeme nikomu, v mezích zákona, zakázat vyjadřovat se na sociálních sítích. Rozhodně nikomu nepřejeme, aby si roli osob, o kterých se v kontextu tragických událostí píše, vyzkoušel sám. Nicméně větší osvětou a příklady, jakým způsobem a proč sdělované na sociálních sítích ovlivňuje životy lidí, kterých se týká, může vést k prevenci ve smyslu pečlivého zvažování k čemu a za jakým účelem se budeme vyjadřovat, co budeme komentovat nebo koho budeme kritizovat za např. laxní přístup, zanedbání péče apod. Možná, pokud by si dotyční, kteří se takto k událostem vyjadřují, uvědomili, že popisované nemusí plně korespondovat s realitou, a že např. pozůstalým, díky nevhodně voleným verbálním obsahům implementují či jim posilují pocity viny a podílejí se na sekundární viktimizaci, snížil by se počet těchto ne příliš senzitivních komentářů a zasaženým osobám by tento fakt mohl usnadnit následné vyrovnávání se s traumatem. Jiný úhel pohledu by článek mohl přinést i reportérům informujícím o tragických událostech. Mohl by vést k zamyšlení se, zda by bylo možné a jistě i vhodné navázat spolupráci s policií ve smyslu vyčkání s uveřejněním těchto zpráv až poté, co o nich osobně bude informována rodina a předejít tak citelnému zásahu do soukromí zveřejněním toho, co musí být učiněno osobně, citlivě a s taktem. Tato opatření by vyžadovala řadu legislativních úprav, ale byly by to kroky zcela určitě správným směrem.

11. Závěr

Pokud se po přečtení tohoto příspěvku začnete dívat jinýma očima na zveřejňované informace a komentáře prostřednictvím internetu a médií, tak splnil svůj účel. Možná teď budete sledovat zpravodajství ohledně tragických zpráv mnohem pozorněji a bedlivě zvažovat, zda a co budete sami komentovat na sociálních sítích. A to proto, že si mnohem více uvědomíte zranitelnost osob, kterých se jakékoli neuvážené komentáře bezprostředně týkají. Právě jste dočetli můj příspěvek, **rozhodně nikomu nepřeji nic zlého**, ale přesto si dovolím ukončit text následujícími otázkami na zamyšlení: **Chtěli byste objevit citlivé informace v souvislosti s tragédií o své rodině a svých blízkých v médiích? Vidět je ještě dříve než se oficiálně o tragédii dozvíte od policie? Chtěli byste sledovat detailní fotky z místa tragédie či čist jízlivé, případně negativní nebo spekulativní komentáře?**

LITERATURA

- Brož F., Vodáčková, D. (2015): *Krizová intervence v kazuistikách*. Praha: Portál.
- Čech, J. (2012). *Policajná psychológia I*. Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave.
- Čech, J. (2012). *Policajná psychológia II*. Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave.
- Čech, J. (2012). *Policajná psychológia III*. Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave.
- Čírtková, L. (2000). *Policejní psychologie*. Praha: Portál.
- Čírtková, L. (2013). *Forenzní psychologie*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o.
- Hartl, P., Hartlová, H. (2000). *Psychologický slovník*. Praha: Portál.

- Hodurová, D. (2012). *Zdroje stresu u policistů*. Diplomová práce, Masarykova Univerzita v Brně.
- Jones, G., Moorhouse, A. (2010). *Jak získat psychickou odolnost*. Praha: Grada.
- Kirschmanová, E. (2015). *Život s policajtem, vše co by měla rodina policisty vědět*. Praha: Grada.
- Kohoutek, T., Čermák, I. (2009). *Psychologie katastrofické události*. Praha: Academia.
- Krech, D., Crutchfield, R. S., Ballachey, E. L. (1968). *Člověk v společnosti*. Bratislava: Slovenská akademie věd.
- Křivohlavý, J. (2001). *Psychologie zdraví*. Praha: Portál.
- Křížová, Z. (2007). *Profesní zátěž policistů a její prožívání*. Diplomová práce, FF Masarykova Univerzita v Brně.
- Kunczik, M. (1995). *Základy masové komunikace*. Praha: Karolinum.
- Lägerbäck, B. (1995). *Oběti zločinu a jejich reakce*. Praha: BKB.
- Martinková, M. (2010). Co přinesly policejní statistiky v roce 2009 o obětech kriminality v ČR. In A. Marešová et al. *Analýza kriminality v roce 2009 a v předchozím dvacetiletém období*, Praha: IKSP, S. 70–92.
- Nakonečný, M. (2005). *Sociální psychologie organizace*. Praha: Grada.
- Nakonečný, M. (2009). *Sociální psychologie*. Praha: Academia.
- Praško, J. a kol. (2003). *Stop traumatickým vzpomínkám*. Praha: Portál.
- Powell, M. B., Tomin, A. J. (2011). Life satisfaction amongst police officers working in the area of child abuse investigation. *International Journal of Police Science nad Management*. 13(2).
- Rubinová, G. (2015). *Zvyk není železná košile*. Praha: Beta.
- Spurný, J. (2005). *Komunikačně náročné situace v policejní praxi*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o.
- Špatenková, N. (2004). *Krize psychologický a sociologický fenomén*. Praha: Grada.
- Špatenková, N. a kol. (2017) *Krize a krizová intervence*. Praha: Grada.
- Tecl, J. (2013). *Motivace a postoje k profesi strážníka obecní policie*. Diplomová práce, Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně.
- Tepperwein, K. (2013). *Krize jako šance*. Bratislava: Noxi.
- Velikovská, M. (2016). *Psychologie obětí trestných činů*. Praha: Grada.
- Vymětal Š., Vitoušová, P. (2008). *Novináři a oběti trestných činů*. Ministerstvo vnitra ČR *Zákon o obětech trestných činů a o změně některých zákonů č. 45/2013 Sb.* Žurnalistická etika. Dostupné na: https://cs.wikipedia.org/wiki/Žurnalistická_etika

THE NECESSITY OF THE PROTECTION OF THE PRIVACY OR DEVASTATING IMPACT OF THE INTERNET IN THE TRAGIC EVENTS TO THE FAMILY AND BEREAVED

L. VLÁŠKOVÁ

ABSTRACT

The aim of this contribution is to convey the knowledge from the practice about the hurting impact on the psyche of the family and the bereaved of the victims of crimes, tragic events and the extraordinary disasters in case the information about the event is published on the social networks and news portals on the Internet. It is not the aim of this paper to name all the reactions and possibilities. It aims to present a different point of view on the publishing of this kind of information and makes the readers to think about. We live in the time when anything can be documented, filmed, photographed, sent and published on the social network really easily. It can be seen how media are able to react quickly to the tragic events. It occurs very often that the photograph from the place of the tragedy appears on the Internet much earlier than the family related to this case is informed. And even the situation that the mentioned families get the information about the tragedy just through the Internet is not an exception. This paper outlines the experience of the affected persons, who can read the story and the comment of different users about the tragedy that caught them personally. It is possible that published information is more or less in correspondence with the reality but the most hurting is the fact that their private details can be revealed, in many times even their intimate details. This takes part in the secondary victimization. Then the crisis intervention by the police and possible further following therapy and consultancy is more complicated.

Key words: social networks, tragic events, expiriences of the bereaved, secondary victimization, case reports

*O autorce: PhDr. Lenka Vlášková je policejní psycholožka a koordinátorka týmu pro pomoc obětem trestné činnosti Krajského ředitelství policie Pardubického kraje a zároveň studentka doktorského studia na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Zabývá se psychodiagnostickou činností, krizovou intervencí, psychickou pomocí pro oběti trestné činnosti, poradenstvím a psychologíí práce a organizace, včetně lektorské činnosti.
E-mail: vlaskoval@email.cz*

Editori publikácie:
Harold W. Goldstein,
Elaine D. Pulakos,
Jonathan Passmore, Carla Semedo
Editor série: Jonathan Passmore

The Wiley Blackwell Handbook of the Psychology of Recruitment, Selection and Employee Retention

Chichester, John Wiley & Sons, 2017, 568 s.

Publikácia je siedmou knihou v sérii príručiek pracovnej a organizačnej psychológie. Obsahuje príspevky na témy náboru, výberu, retencie, pričom stavia na poznatkoch predošlých šiestich vydaniach série o vodcovstve a zmene, koučingu a mentoringu, tréningu a rozvoji, zdravia a bezpečnosti, pozitívnej psychológii, tímov a spolupráci. Jednotlivé kapitoly príručky obsahujú informácie o súčasných výskumných zisteniach v oblasti náborov, výberov, retencie a poskytujú vhľad do rozvoja daných oblastí v praxi výskumov a vedy. Poznatky komplexne pokrývajú vedeckú publikačnú činnosť v Európe, najmä z Veľkej Británie a v USA. Príručka svojím vydaním a predajom podporuje svetovú organizáciu Railway Children, ktorá sa venuje opusteným deťom na uliciach Indie, Východnej Afriky a Veľkej Británie. Príručka je rozdelená na tri sekcie: 1) nábor, 2) výber, 3) retencia. Sekcia 1 o náboroch, alebo recruitmente rozoberá túto oblasť najmä z pohľadu technologického pokroku v komunikácii a monitorovaní náborov. Ďalšou aktuálnou témou je posun problematiky náborov z lokálnej úrovne na úroveň globálnu. James A. Breugh začína sekciu kapitolou o analýze práce. Zdôrazňuje dôležitosť analýzy práce pre dobrý priebeh a výsledky výberového procesu. Jean M. Phillips a Stanley M. Gully píšú o charakteristikách globálneho náboru a o tom, ako realizovať výberový proces pre globálne alebo naopak pre lokálne pozície. Zaoberajú sa tiež

interným a externým náborom talentov a predstavujú niektoré nové metódy umiestňovania pracovníkov v organizácii. Donald M. Truxillo, Talya N. Bauer a Alexa M. Garcia píšú o často opomínanej téme akou sú reakcie uchádzačov na výberový proces. Technologický rozvoj v oblasti komunikácie podporil komunikáciu medzi uchádzačom a organizáciou, čo umožnilo autorom publikovať dostatok empirických výskumných poznatkov o východiskách a produktoch reakcií kandidátov na výberový proces. Adrian Furnham a Kat Palaiou skúmajú čím môže byť organizácia pre kandidátov atraktívna, pričom rozoberajú obe: charakteristiky organizácie ako aj charakteristiky kandidáta ako jednotlivca. Formulujú základ novších konceptov značky zamestnávateľa v snahe plne porozumieť, čo láka kandidátov k vykonávaniu určitých pracovných pozícií alebo k výberu špecifických organizácií. Nuno Rebelo dos Santos s kolegami uzatvárajú sekciu nábor úvahami o etike. Ukazujú na fundamentálnu rolu etiky vo výberových procesoch organizácie, pričom podrobne pitvajú otázky firemných hodnôt pri výberoch, spravodlivého a rovného výberu, ako aj otázky etiky rôznorodých výberových techník. Druhá sekcia nazvaná výber je bohatá na zistenia predošlých výskumov, pretože sa zaoberá diagnostikou individuálnych rozdielov pracovníkov vo vlastnostiach, ktoré ovplyvňujú pracovný výkon. Jesús F. Salgado začína sekciu zlatým grálom diagnostiky. Sústreďuje svoju pozornosť na testovanie kognitívnych schopností. V prípade predikcií uvádza širší repertoár kritérií pracovného výkonu, od výkonu zameraného na úlohu, kontextuálneho výkonu a výkonu v kontexte tréningov. Rozoberá dôsledky rozdielov kognitívnych schopností v skupinách kandidátov, ako aj rôznorodé reakcie skupín na metódy testovania. David J. Hughes a Mark Batey sa venujú hodnoteniu osobnosti, špeciálne predikcii pracovného výkonu ako aj budúcnosti testovania osobnosti pri výberoch. Melinda Blackman prináša informácie o metóde rozhovoru, histórii jeho používania,

rozvoja a vzniku jednotlivých podôb výberových rozhovorov. Adrian Furnham urobil prehľad viacerých metód používaných pri výberoch, vrátane metód hodnotenia schopností, motivácie, preferencií pracovného správania, sebasudzovania, pozorovania a profesnej anamnézy. Autor porovnáva jednotlivé metódy z hľadiska ich reliability, validity a celkovej užitočnosti. Jan Corstjens, Filip Lievens a Stefan Krumm prinášajú poznatky o testoch situačného úsudku, ich validite, reliabilite, skupinových rozdieloch, reakciách kandidátov a budúcich trendoch. Ryan S. O'Leary, Jacob W. Forsman a Joshua A. Isaacson sa zaoberajú simuláciami pri výberoch a rovnako ako autori iných kapitol aj vlastnosťami rôznych simulačných hier typicky používaných pri výberoch. Dave Bartram a Nancy Tippins sú aktuálni svojou kapitolou o online diagnostike. Ochrana dát a klamanie pri administrácii sú len niektoré z horúcich tém kapitol. Michal Fetzter, Jennifer McNamara a Jennifer L. Geimer diskutujú ohromné technologické výhody, ktoré priniesli do sveta testovania počítačové hry. Zaujímavé sú výsledky vedeckých výskumov ako aj praktický návod na implementáciu týchto prístupov v kontexte organizácie. Mengqiao Liu, Jason L. Huang, Marcus W. Dickson rozoberajú správny výber do tímu zatiaľ čo Geeta D'Souza, Matthew S. Prewett a Stephen M. Colarelli sa zaujímajú otázkami výberov do virtuálnych tímov. Neta Moye, Rose Mueller-Hanson a Claus Langfred skúmajú diagnostické metódy, zvlášť tie na rozvoj vodcovstva. Jeannette N. Cleveland, Jaclyn Melendez a Lauren Wallace sa v kontexte výberov sústreďujú na rodové rozdiely, históriu ich skúmania v práci a organizácii a súčasne aktuálne empirické poznatky. Charles A. Scherbaum s kolegami spisujú kontroverzné zistenia rasových, etnických a národných kultúrnych rozdielov v diagnostike. Pokúšajú sa tieto rozdiely opísať a vysvetliť. Kenneth P. Yusko a kolegovia uzatvárajú sekciu dva diskusiu o právnych a legislatívnych otázkach výberov. Posledná sekcia príručky, sekcia 3 retencia obsahuje štyri kapitoly. Napriek nízkemu rozsahu sekcie, obsah je vysoko aktuálny celosvetovo. Angela R. Grotto s kolegami definujú fluktuáciu zamestnancov a stratégie ako zamestnancov udržať. Prinášajú podrobný prehľad literatúry a uľahčujú tak čitateľovi vniknúť do problematiky a získať dostatočné porozumenie. Crystal Zhang a Jim Stewart poskytujú prehľad problematiky talent manažmentu a súvislostiam s udržiavaním talentov v organizácii. Mark G. Ehrhart a Maribeth Kuenzi prinášajú tému organizačnej klímy a kultúry vo vzťahu k fluktuácii a retencii zamestnancov. A konečne Kristen M. Shockley, Christine R. Smith a Eric A. Knudsen uzatvárajú sekciu retencia kapitolou o životnej rovnováhe a work-life balance. Príručka prináša vyčerpávajúci prehľad výskumne aktuálnych tém z oblasti výberových procesov a udržiavania pracovníkov v organizácii. Hoci sa publikácia prezentuje ako

globálna a celosvetová, je zameraná najmä na poznatky prameniace z prostredia veľkej Británie a USA. Ako taká je nosným zdrojom základnej literatúry a pojmov v odbore a zaraďuje sa medzi základné publikácie prehľadového charakteru pracovnej a organizačnej psychológie.

E. Lisá

Šlepecký, M., Praško, J.,
Kotianová, A., Vyskočilová, J.

Tretí vlna v kognitívne-behaviorálnej terapii

Praha, Portál 2018, 232 s.

Recenzovaná kniha predstavuje nové vývojové trendy v psychoterapeutickom smere, ktorý začínal svoji moderní historii zhruba na prelomu padesiatých a šedesiatých let v USA (A. Lazarus, J. Wolpe aj.) v návaznosti na predchádzajúce základy B. F. Skinnera a jiných. To bola ona prvá vlna, jak ji také autoři publikce nazývají, kdy byla v popředí modifikace chování. Spojení s kognitivním směrem dalo vznik tzv. druhé vlně a tedy KBT (jak se běžně kognitivně-behaviorální terapie zkracuje a také vyslovuje). Zde je namístě jmenovat především A. Becka a A. Ellise.

Vše má však kořeny již v dávné antice, kdy byl kladen důraz na řád v chování, myšlení i mluvě. Ještě nedávno byla KBT nezdědká vnímána (s jistým despektem) jako snaha o prosté podmiňování, které s hlubším psychologickým přístupem má málo společného.

Třetí vlna v KBT představuje rozšiřování terapeutického záběru KBT na oblasti poruch osobnosti a integrativní podobu práce se sny, hodnotami apod. Autori, jak jsou představováni v knize, je zde již celá řada.

Autoři recenzované knihy přesvědčivě dokladují, že současná KBT je již širokou rodinou přístupů, které se sice více či méně jeden od druhého odlišují, i když všechny uznávají původní důraz na souvislost kognice, emocí a chování a na princip učení, který se velmi často tak či onak podílel na vzniku, upevňování a udržování vzorců, resp. schémat myšlení a jednání, včetně to vše propojujícího prožívání.

Kniha je dělena do čtyř hlavních kapitol, reprezentujících vybrané nejnovější proudy v KBT: Dialekticko-behaviorální terapie; využití všímavosti v KBT; terapie pomocí přijetí a závazku; terapie zaměřená na schémata. Autoři vždy téma otevírají historií, následují teoretické předpoklady s možnostmi praktického využití a závěrečnou kazuistikou. Vše je propracováno pečlivě a kriticky. Není smyslem této stručné recenze hlubší analýza jednotlivých proudů oné třetí vlny KBT;

od toho je zde celá zmiňovaná kniha. Čtenář si však pravděpodobně položí otázku, co vše je dnes KBT, co musí adept vše zvládnout a kde jsou hranice, které stále ještě vymezují KBT oblast. Tak je to ale v ostatních psychoterapeutických směrech podobně.

Recenzovaná kniha je výjimečná právě v tom, že stopuje vývoj vnitřní dynamiky a vydělování se více či méně samostatných proudů v KBT a současně stále udržuje (alespoň se o to poctivě snaží)

koherenci KBT přístupu, který má dlouhou tradici a praxi stále ověřovanou užitečností a účinností; účinnost a pružnost o to větší, že se nerozpakuje otevírat se způsobům uvažování a praktikování, které byly donedávna považované za hájemství odlišných psychoterapeutických škol.

Recenzovaná kniha je velmi zdařilá a autorům za ni patří dík.

J. Šípek

